

**A MAGYAR TUDOMÁNYTÖRTÉNETI INTÉZET
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI 119.**

**Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára
orvostörténeti sorozata**

Szerkeszti: Gazda István

SCHULTHEISZ EMIL: AZ ORVOSLÁS KULTÚRTÖRTÉNETÉBŐL
SCHULTHEISZ EMIL: AZ EURÓPAI ORVOSI OKTATÁS TÖRTÉNETÉBŐL
TANULMÁNYOK SCHULTHEISZ EMIL 80. SZÜLETÉSNAPIJÁRA
SCHULTHEISZ EMIL – MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS: ORVOSKÉPZÉS A NAGYSZOMBATI
EGYETEMEN (1769–1777)

BIRTALAN GYÖZŐ: KLASSZIKUSOK AZ ORVOSLÁSRÓL
SZÁLLÁSI ÁRPÁD: MAGYAR ÍRÓK ORVOSAI
DADAY ANDRÁS: KURIÓZUMOK AZ ORVOSTUDOMÁNY MAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNETÉBŐL I–II.

DÖRNYEI SÁNDOR: A MAGYAR ORVOSTÖRTÉNETI IRODALOM 1715–1944
DÖRNYEI SÁNDOR: A MAGYAR GYÓGYSZERÉSZETTÖRTÉNETI IRODALOM 1944-IG
GAZDA ISTVÁN (SZERK.): A MÚLT MAGYAR ORVOSTÖRTÉNÉSZEI
KARASSZON DÉNES: A MAGYAR ÁLLATORVOSTUDOMÁNY KULTÚRTÖRTÉNETE
(A KEZDETEKTŐL A MAGYAR ÁLLATORVOSI FELSŐOKTATÁS MEGINDULÁSÁIG)

TAKÁTS LÁSZLÓ: A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC EGÉSZSÉGÜGYE
BALÁZS PÉTER: SZERVEZETT EGÉSZSÉGÜGYÜNK 1770-ES ALAPRENDELETE
KAPRONCZAY KÁROLY (SZERK.): AZ 1848–49-ES SZABADSÁGHARC
EGÉSZSÉGÜGYE ÉS HONVÉDORVOSAI I–II.

SZÁZHUSZONÖT ÉVE NYÍLT MEG A KOLOZSVÁRI TUDOMÁNYEGYETEM
(AZ ORVOSTUDOMÁNYI KAR PROFESSZORAINAK ÉLETRAJZAIVAL)
VEKERDI LÁSZLÓ: A TUDOMÁNYNAK HÁZA VAGYON
(AZ MTA ORVOSI OSZTÁLYÁNAK TÖRTÉNETÉVEL)
ROMICS IMRE (FŐSZERK.): 85 ÉVES A SEMMELWEIS EGYETEM UROLÓGIAI KLINIKÁJA

WESZPRÉMI ISTVÁN (1723–1799) EMLÉKEZETE
SEMMELWEIS IGNÁC EMLÉKEZETE I–II.
EGY HALHATATLAN ERDÉLYI TUDÓS, BOLYAI FARKAS
(ORVOSI FELJEGYZÉSEIVEL)
SZÁLLÁSI ÁRPÁD: FEICHTINGER SÁNDOR DOKTOR ÖNÉLETÍRÁSA

PATAKI JENŐ: AZ ERDÉLYI ORVOSLÁS KULTÚRTÖRTÉNETÉBŐL
V. MOLNÁR LÁSZLÓ: ÉLETUTAK TALÁLKOZÁSA, 1703–1848
A MAGYAR–LENGYEL TUDOMÁNYOS KAPCSOLATOK MÚLTJÁBÓL
(ORVOSTÖRTÉNETI ADATSOROKKAL)

Sajtó alatt:

NEMES CSABA: A MEDICINA KULTÚRTÖRTÉNETE
ERNYÉY JÓZSEF: MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET – GYÓGYSZERÉSZETTÖRTÉNET

Feichtinger Sándor doktor önéletírása

**Élményei és működése az orvosi, a tudományos fűvészeti,
a nevelészeti, valamint társadalmi és politikai téren**

Papírra vetette 1884-ben

**A sajtó alá rendezés szakmai irányítója:
Szállási Árpád**

A szöveggondozás Gazda István munkája

**Magyar Tudománytörténeti Intézet
Piliscsaba, 2005**

Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 47.

A kötet kiadását támogatta:
a Magyar Tudományos Akadémia Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottsága,
az EGIS Gyógyszergyár Rt. és
Esztergom város Önkormányzata

A német szövegrészeket gondozta:

Dr. Dörnyei Sándor
Országos Széchényi Könyvtár

A német szövegrészeket fordította:

Dr. Paczolay Gyula
Veszprémi Egyetem

A latin szövegrészeket fordította:

Dr. Magyar László András
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár

A szöveggondozást végezte:

Dr. Gazda István
Magyar Tudománytörténeti Intézet

A sajtó alá rendezés szakmai irányítója és az előszó írója:

Dr. Szállási Árpád
Debreceni Egyetem

Szakszerkesztő:

Bodorné Sipos Ágnes
Magyar Tudománytörténeti Intézet

A kiadásban közreműködött:

Dr. Osvai László
Szomjas György

ISBN 963 9276 51 0
ISSN 1416–5368

A kötet kiadásához szükséges tudományos kutatás az OTKA T 043545 program
keretében készült, témavezető: dr. Szállási Árpád

Tördelte: Tordas és Társa Kft.
Nyomta és kötötte: Tonyo-Gráf Nyomdai és Grafikai Stúdió
Felelős vezető: Szücs Barnabás

Előszó

A 19. századból egyetlen megjelent orvosi autobiográfiát ismertünk eddig: Doleschall Gábor doktornak az 1882-es miskolci kiadású könyvét. Jelentőségét bizonyítja, hogy a 20. század két hazai meghatározó orvostörténésze egyaránt kútforrásnak használta, igaz, eltérő következtetésekkel. Míg az orvosi kar történetének írója, Győry Tibor különösen a tanárookra vonatkozó, nem éppen hízelgő megjegyzéseit fenntartással fogadta, addig a Magyar Orvosi Emlékek illusztris összegzője, Magyary-Kossa Gyula hiteles tanúként idézi. Ahogy az ellentétes véleményeknél lenni szokott, a megközelítő igazság a kettő között kereshető.

Ezt látszik alátámasztani egy korabeli másik kézirat, amely árnyaltabban mutatja be a reformkori magyar orvosképzést. Nem ismeretlen személy vetette papírra, neve a különböző hazai lexikonokban megtalálható, a magyar botanika története pedig külön fejezetet szentel neki: Feichtinger Sándor esztergomi főorvosról van szó.

A primásváros szentgyörgymezői részén született, 1817. szeptember 17-én. Apja érseki főszámvevő, nagybátyja kanonok és főegyházmegyei könyvtárnok volt, a népes család számos szállal kötődött a katolikus klérushoz. A Feichtinger familia Sándor nevű fia alsó- és középiskoláit Esztergomban, majd a 7–8. osztálynak megfelelő bölcsészeti kurzust már a fővárosban végezte. Atyai nagybátyja, Dominik Pesten belvárosi „főplebánus” volt, aki szívesen befogadta őt és mindenkor támogatta. Pályaválasztására valószínűleg hatott a kiterjedt budai gyógyszerész Ráth-rokonság is. Arról a híres Ráth-familiáról van szó, ahonnan Ráth Károly polgármester is kikerült.

Maturátus után az orvosi karra iratkozott be, ahol 1840 tavaszán avatták orvosdoktorrá. Azt követően – a kor szokása szerint – nyugat-európai tanulmányútra ment, majd 1841-től szülővárosában telepedett le. Praxisából kitűnik, hogy a manuális szakmákat: a sebészetet, szülészeti, szemészetet művelte legszívesebben. E téren a környéken nem akadt versenytársra, a főváros pedig az akkori közlekedési viszonyok közt messze volt.

Visszaemlékezése szerint 1841-ben mikroszkópot hozatott magának Párizsból, Tognio tanárral: „én már microscopicus vizsgálatokat tettem 1842-ben, midőn az orvosok közt, s még a mindentudó bécsiek közt is a mic-

roscopizálás terra incognita volt” – vallotta nem kis büszkeséggel. Csak nem írja, mire használta.

Fraknói Vilmos seminariumi tanár és szerkesztő felkérésére 25 orvosi szócikket írt az Egyetemes Magyar Encyclopaedia IX–X. kötetébe. Bugát Pál felszólítására még 1842-ben belépett a Királyi Magyar Természettudományi Társulatba. Megalakította az Esztergomi Városi és Megyei Orvosok Egyesületét, annak tartós működését azonban nem sikerült biztosítani.

Önéletírása szerint ő végezte vidéken éternarkózisban az első műtétet (1847. március 14-én). 1848. május 29-én Stáhly Ignác tanárral, illetve magával Kossuth Lajossal tárgyalt egy felállítandó honvédkórház ügyében. A kivitelezést tifusza akadályozta, de ősszel – fiatal házasként – már a helyi hadi egészségügy élére került. A következő esztendő nyarán ő lett az Esztergomban visszamaradt sebesültek kórházának főorvos mindenese, ezért Világos után hiába pályázta meg a Kamenszky István halálával megüresedett megyei főorvosi állást, elnyerése csak az 1860-ban kiadott Októberi Diploma után sikerült. Feichtinger doktornak az 1848/49-es szerepe tehát külön méltatást érdemel, mert a Zétényi–Antal-féle 1948-ban megjelent centenáriumi emlékkönyvből hiányzik a neve.

A kiegyezés évében nevezték ki káptalani orvosnak, amely egyrészt kényelmesebb, másrészt jövedelmezőbb volt az akkor már nyolc gyermeket eltartó doktornak. 1873-tól városi főorvos, egyben reáliskolai igazgató, azonkívül még királyi tanácsos, az Esztergomi Kereskedelmi és Iparbank elnöke, s képviselő. Az Esztergomi Izraelita Beteg Ápoló Egylet 1871-ben tiszteletbeli tagjává választotta, noha Hoffmann Vilmos hitközségi orvossal egyáltalán nem volt baráti viszonyban. A kormány 1878-ban egy Esztergomhoz közeli állami elmeegógyintézetet akart felállítani. Bolyó Károly főorvos helyszíni szemlét is tartott a regényes fekvésű Csipkevölgyben, a tébolydát végül mégis Budán építették meg.

Pacientúrájáról máig fellelhető receptek tanúskodnak. Közéleti ténykedéséről annyit, hogy ez irányú munkálkodásáért a királytól a baranya-nádasdi nemesi előnevet érdemelte ki.

Nevét mégsem a medicina őrizte meg, hanem a botanika. Már középiskolás korában fűvészkedett, herbáriumát szorgalmasan gyarapította, de az igazi szenvedélyévé egyetemista éveiben vált, s később botanikai munkássága országos jelentőségűvé lett. Első figyelemre méltó közleménye előbb előadásban kapott nyilvánosságot a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók IX. nagygyűlésén Pesten, 1863-ban. Összesen 28 növényfajtról mutatta ki, hogy a szomszédos Pest megye flórájában nem fordul elő. A következő vándorgyűlési útja Marosvásárhelyre vezetett. A botanikát a neves Frivaldszky János tanárral ketten képviselték. Publikációjának címe ez volt: 'Közlemények Esztergom megye helyrajzából', amelynek tartalmát még a lipcsei *Botanische Zeitung* is méltatta. Ő fedezte fel Magyarországon elsőként az 'Agrimonia odorata Miller' nevű növényt a közeli Pilisszentlélek nevű településen, vala-

mint az Erdély-széli Csucsá mellett, azután Nagyikindán a 'Linaria koczanovitsii'-t, végül a 'Solidago canadensis'-t a szomszédos Párkányban. A XI–XIII. nagygyűlést kihagyta, a Fiumében tartott XIV. nagygyűlésre viszont elment, s a Börzsöny-márianosztrai hegycsoport növényzetéről értekezett. Itt érte az egyik legnagyobb szakmai elismerés! A 47 tagú társaság egyhangúlag őt választotta meg az „állat-növénytan szakosztály” elnökévé. Olyanokat előzött meg, mint a debreceni Török József akadémikus, vagy az ugyancsak akadémikus Frivaldszky János zoológust.

A következő három munkáját már Eötvös József báró javaslatára akadémiai támogatással készítette. A „Jelentés a Csajkások területe és Torontál megye flórájáról”, a „Kraszna megye flórájáról”, valamint az „1872-ben tett kiránduláson észlelt Fészkesekről” a Matematikai és Természettudományi Közlemények 1870., 1871., 1875. évi kötetében jelent meg. Legismertebb összefoglaló munkája az '*Esztergom megye és környékének flórája*', amelyet az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat 1899-ben adott ki.¹

Olyan emberekkel került szoros kapcsolatba, mint a fűvészek is jeles Haynald Lajos kalocsai érsek, valamint Rómer Flóris bencés természettudós pap. Ismert botanikusokkal került csereviszonyba, egy lebonyolító társaság alapítását is javasolta. Grundl Ignác szomszédos dorogi plebánussal együtt fűvészkedett, majd annak 1878-ban bekövetkezett halála után a páratlanul gazdag, szakszerűen feldolgozott herbáriumát Simor János hercegprimással megvásároltatta. Botanizált Svájcban, Észak-Itáliában, Horvátországban, Dalmáciában és főleg a történelmi Magyarországon. Nagy fűvészeti könyvtárat gyűjtött össze, latin, német és magyar nyelvű műveket.

Megható olvasni, hogy 1871-ben a 'Chlorocyperus glomeratus' nevű növényt Aradon, a vértanúk mezején gyűjtötte. A nyolcezerre becsült növénygyűjteményének jelentős részét Szeged városa kapta meg, valószínűleg Somogyi Károly esztergomi kanonok példája nyomán, aki 43 ezer kötetes könyvtárát az 1879-ben árvíz sújtotta Tisza-parti városnak ajándékozta.

1895-ben vonult nyugalomba, amikor a városi és kórházigazgatói feladat különvált. Fűvészkedéshez a látása már nem volt megfelelő. Régi betegek mégis ragaszkodtak hozzá. Megérte az új kórház alapkövének 1900-ban történt letételét, de 83 évesen – szemein szürkehályoggal – az ünnepségen sem tudott megjelenni. Schulek Vilmos professzor viszont csodát tett: még az év szeptemberében bravúros műtéttel visszaadta látását, s ezután újra sokat olvasott, írásbeli élményeiről feljegyzéseket készített. Életének 90. évében, 1907. január 5-én búcsúzott el örökre városától, tőle pedig rengetegen.

*

¹ Lásd erről részletesebben: Bauer Norbert – Barna János: Dorog és Esztergom környékének növényvilága. Feichtinger Sándor esztergomi orvos-botanikus emlékének. Zirc, 1999. Bakoyni Természettudományi Múzeum. 80 p., [8] t.

Osvai László főorvos, a Feichtinger-emlékek lelkes ápolója, valamint a Feichtingerről elnevezett versenyek szervezője még okkal-joggal állapította meg, hogy „egyetemi éveiről nem sokat tudunk”. Amióta a jelen mű alapjánul szolgáló kéziratos autobiográfia előkerült, szerencsére már jóval többet.

Az egykori évfolyamtárs és barát, Doleschall Gábor leánya, Xantus Doleschall Gabriella a válópere miatt 1884. szeptember 12-én Esztergomban járt. Apja tanácsára kereste fel Feichtinger főorvost, feltehetően segítséget kért, mert római katolikusnak a válás kimondásához kötelező volt az érseki szentszék előtt megjelenni. Doleschall ezt követően egy köszöntőlevelével kíséretében elküldte neki az 1882-es miskolci kiadású emlékiratait. Talán ez a könyv ösztönözhetette az esztergomi botanikust, a tudós doktort egy teljes önéletírás elkészítésére. Azt nem tudni, hogy írása miért maradt kéziratban, hiszen módja lett volna a helyi Buzárovits-nyomdában megjelentetni. Nagybátyja, Feichtinger János kanonok könyvtárnok dolgozott egy 1600-ig visszamenő hatalmas családi genealógián, ennek lett utólag hiánypótló része e nemrég előkerült önéletírás.

Belőle tudható meg, hogy az 1838-as nagy pesti árvízet Dominik nagybátyja belvárosi parókiájának emeleti szobájában vészelte át. Csak csónakon sikerült kimenekülniük a közeli Kígyó utcán át, a Barátok (ma Ferenciek) tereére, ezután Budára a Lakner nagymamához költöztek, a magasabb fekvés védettsége reményében. Állandóan a töltesen tüsténkedett, de érdekes, hogy Wesselényi Miklós nevét nem említi.

Ami az egyetemi éveket illeti, évfolyamtársa volt – többek között – Margó Tivadar, a később nagynevű zoológus professzor, a nyíregyházi Meskó Pál, a nyergesújfalui Hartmann Mihály, továbbá Nedelkó Döme, s évfolyamtársa és barátja a már említett, tehetséges miskolci Doleschall Gábor. Érdekes, hogy a majdnem az állatorvostan tanárrá kinevezett Doleschallnak növénytani, míg a botanikussá vált Feichtingernek állattani témájú volt az orvosi disszertációja.

Nézzük ezek után, miként jellemzik professzoraikat. Doleschall szerint Csausz Márton bonctanár rideg férfi, „leállatozza” hallgatóit. Feichtinger megvilágításában „komoly, szigorú tanár”, de semmi bántó mellékes megjegyzés. A miskolci medikus szerint Sadler József fűvésztanár „magyarfaló, nagy tudományú, rossz előadó ember”. Esztergomi társa és barátja beállításában „előadásában nem volt olyan jó”, ám a magyarságára ugyancsak érzékeny diák nem emleget hungarofóbiát. Más kérdés, hogy egyikük neve sem „tipikusan magyar”, de ez nem mérvadó. Feichtinger nem említi Schuster Jánost, akár Doleschall Tognio tanár nevét, ez utóbbiról többen állították, hogy enyhén szólva nem kedvelte a magyarokat, főleg, mert nem tanulta meg a nyelvünket, amiért a szabadságharc idején fel is függesztették állásából, de ásványvizeink vegyi elemzéséért nála többet senki nem tett.

A klinikusok közül Birly Ede Flórián tanárról Doleschallnak lesújtó a véleménye, míg Feichtinger szerint „eszes, szerencsés szülész volt, de kitől

operációt soha nem láttam”. Doleschall-változatban Böhm Károly, az orvosrendőri témában előadó professzor leckéit „merő pletykákkal fűszerezte”, Feichtinger szerint „Böhm apóból néha tréfát üzünk”. (Még 1848/49 előtt vagyunk, tehát a Bem apót nem asszociálhatta.)

Borsod megyei emlékezőnk egyedül Bene Ferenc tanárról írt feltétlenül elismerően – állítólag oka volt rá! Ötödéves korában ugyanis egy tifuszos beteg vizsgálatánál – eléggé tapintatlanul – szinte kioktatta az idős belgyógyász professzort. A többiek ezen úgy felzúdultak, hogy csaknem megverték izgága társukat. Bene tanár viszont „több szerencsét kívánt neki a gyógyításban”, a sértődöttség legcsekélyebb jele nélkül. Ez jobban hatott egy éles visszavágásnál. Az esztergomi orvosnak a miskolciéhoz hasonló időben készült, eddig ismeretlen emlékirata mindenképp árnyalja a kórképet. Ő azt állította: „ha Doleschallnak jobb természete van, rendkívüli észtehetsége és szorgalma mellett ma Budapesten az országos hírű orvosi corypheusok közt első helyen állna”. Bizonyára közel jár az igazsághoz, mert a fiatal orvost már 28 éves korában tanszékre jelölték. Nehéz természete miatt viszont még annyira sem vitte, mint szerényebb képességű dunántúli társa. Anatómia-tanuláshoz a hóhértól való csontszerzést mindketten egyformán írták le. Feichtinger azzal a többlettel, hogy a hóhér felesége – elmondása szerint – állítólag esztergomi leány volt. A fentiekből mindenképp kitűnik a „több szem többet lát” igazsága.

Érdekes az 1840. évi bécsi beszámolója is. Szorgalmasan látogatta Rokitsky kórbonctani intézetét, a szemészetet Rosas és a császárvárosban tartózkodó Dieffenbach, a gyermekorvoslást a győri születésű Mauthner, a szülészetet Lumpe klinikáján gyakorolta. A kancsalsági korrekciós ínmetszést feltalálójától, a nagy Dieffenbach tanártól sajátította el, aki e tárgykörben előadásokat és demonstrációkat tartott az érdeklődőknek. Feichtinger szemműtéinek hazai sikereiről az Esztergomban élő Rummy Károly György számolt be német nyelven, az Ofner-Pester Zeitung 1841-es évfolyamában.

Kopácsy József esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása „üzemorként” alkalmazta a Bazilika építkezésénél. Akadt sajnos elég sok baleset, kamatoztatni tudta sebészi jártasságát. A megépült alagsori kriptarendszerben kitett csecsemőket is talált. Maga a főpap elvegyült néha a munkások között. Éktelen káromkodásokat hallott néha, de úgy tett, mintha észre sem venné, de a megrémült munkavezető megjegyezte: „kőfaragók között Magyarországon másképp ez nem megy!”

Feichtinger önéletírásának friss légköre valósággal visszavarázsol bennünket egy letűnt kor kellős közepébe. Akár egy jó regény. Képzeljük el az esetet, amikor egy vidéki paphoz hívták: kiderült a vizelet-elakadás, de katéter sehol. Erre kiment a szabadba, lemetszett egy vízdús vékony fűzfavesszőt, lehúzta a héját, beolajozta, és készen volt a pöcsap. A katéterezés simán megoldódott.

Tőle tudjuk meg, hogy Széchenyi István grófot 1848 szeptemberében a

dunamocsi ladikosok fogták ki a folyóból, amelybe öngyilkossági szándékkal vetette magát.

Nagyot szökkenve az időben: leírja az 1876. évi nagy esztergomi árvizet, amelyről már jól sikerült fényképek maradtak szép számban. Az azóta lebontott Lőrincz utcai jobb oldali, a 24. szám alatti földszintes házából ki kellett költöznie, s betegeit, valamint a kórházat csak csónakon tudta megközelíteni. Megyei főorvos korában a poros-sáros utakat többnyire bérkocsin járta. Egy-egy szép füves rét mellett megállította a fogatot, s lévén rövidlátó, a földhöz közel hajolva sokáig önfeledten botanizált. Ilyenkor a kocsis mindig beszámolt róla: „a főorvos úr megint a gyepen legelt”.

„Reménykedtünk, mert bíztattak. De Esztergomnak nincs szerencséje!” – állapította meg rezignáltan. Orvosdoktorrá avatásának 40. évfordulóját 1880. május 19-én, szép díszes oklevél átadásával ünnepelték meg. A fővárosból levélben a még élő Bátor-Schulz Bódog 49-es honvédezredes is felkereste. Az esztergomi orvosok közül elsősorban Palkovics Károllyal ápolt meghitt, baráti kapcsolatot.

*

A fentiekből talán kiderül, érdemes volt ezt a 324 kézzel írt oldalnyi, 19. századi életképsorozatot kiadni. A szöveget a mai helyesírásnak megfelelően magyarítottuk, de minden régies stílusjegyét meghagytuk. Készítettünk hozzá alcímeket is, amelyeket a margón helyeztünk el, hogy ezzel is könnyítsük az írásmű áttekintését. A német és latin nyelvű szövegrészeket tudós kollégáink lefordították, így már semmi akadály a annak, hogy ezt a történeti korrajzot átnyújtsjuk olvasóinknak, az esztergomiaknak éppúgy, mint az orvostörténet, s művelődéstörténet, más településeken élő művelőinek. Köszönettel tartozunk az Országos Tudományos Kutatási Alapnak, a Magyar Tudományos Akadémiának és Esztergom város Önkormányzatának, hogy lehetővé tették az általunk oly nagyra becsült Feichtinger Sándor, nem éppen könnyen kibetűzhető, kézzel írt önéletírásának sajtó alá rendezését, s kinyomtatását. Feichtinger figyelmeztetett bennünket: „ha akarnék is szebben írni, nem tudok”. Elfogadjuk. Az olvasó viszont fogadja el: ha akarnánk is érdekesebb korrajzot írni, bizony nem nagyon tudnánk.

E gondolatokkal kívánunk kellemes kalandozást a jelen kötet olvasóinak.

Íródott 2005 júliusában, Esztergomban

*Szállási Árpád dr.
egyetemi m. tanár*

Feichtinger Sándor ismertebb munkái

- Animalia vertebrata Hungariae obtutu pharmacologico considerata. Dissertatio inauguralis medica. Budae, 1840. Gyurián et Bagó. 32, 2 p.
- Adatok Esztergom megye flórájából. = A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók IX. Nagygyűlésének Munkálatai. Pest, 1864. Emich. pp. 264–285.
- Közlemények Esztergom megye helyrajzából. = A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók X. Nagygyűlésének Munkálatai. Pest, 1865. Emich. pp. 273–285.
- A Börzsöny-márianosztrai tachyt hegyicsoport növényzetéről. = A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XIV. Nagygyűlésének Munkálatai. Pest, 1870. Athaeneum. pp. 284–296.
- Jelentés a Csajkások kerülete, és Torontál vármegye florája érdekében tett 1870. augusztus havi utazásomról. = Matematikai és Természettudományi Közlemények. Vonatkozólag a hazai viszonyokra 8 (1870) pp. 15–36.
- Krasznamegye és környéke Florájáról. = Matematikai és Természettudományi Közlemények. Vonatkozólag a hazai viszonyokra 9 (1871) pp. 55–115.
- Részletes jelentés az 1872-dik évben tett társas kiránduláson észlelt fészkesekről (Compositiae). = Matematikai és Természettudományi Közlemények. Vonatkozólag a hazai viszonyokra 10 (1872) pp. 77–85.
- Beszéd, melyet az esztergomi Kereskedelmi és Iparbank fennállásának 25. évfordulója ünnepélyén 1893. év július 16-án mondott Dr. Feichtinger Sándor kir. tanácsos, vár. főorvos, mint az eszt. keresk. és iparbank elnöke. Esztergom, 1893. Laiszky ny. 21 p.
- Esztergom megye és környékének flórája. Az esztergom-vidéki régészeti és történelmi társulat megbízásából. Esztergom, 1899. Buzárovits. XX, 456 p.
- Adatok Grundl Ignác életéből. = Magyar Botanikai Lapok 3 (1904) pp. 18–21.

A képekről

- A külső címlapon háttérben a napló eredeti kéziratának részlete, előtérben a Vasárnapi Újság 1907-es évfolyamában közreadott Feichtinger-portré.
- Belül az első borítón a Kispiac és a Nagypiac.
- Belül a hátsó borítón a Lőrincz utca és a Takarékpénztár.
- A hátsó külső borítón az ismert Feichtinger-portré (a Takarékpénztár ünnepi kötetéből), alatta egy tőle fennmaradt eredeti gyógyszer-recept, s rajta az aláírása.

Életrajzom

*Homines ad Deum nulla re propius accedunt,
quam salutem hominibus dando²*
(Cicero)

János testvérbátyám felhívására, ki egy családi album összeállításán már régóta buzgón fáradozik, jelen életrajzomat a család számára a következőkben közlöm.³

*Őseink erényei utánzásra való példaképek gyanánt
szolgáljanak, azok hibáit viszont kerülni törekedjünk.*

Én Feichtinger Sándor, Feichtinger Ferenc primat. főszámvevő és Lakner Katalin törvényes gyermeke, születtem 1817 szeptemb 17-én Esztergomban Szentgyörgymezőn, azon sarokházban, mely a kanonokházak kertjének végében terült el, s melyben az esztergomi érseki tiszttartó lakni szokott; első gyermekségem éveit itt töltöttem.

A ház előtt akkor szabad térség volt, melyen gyakran labdázunk, míg néhány üvegtábla (ablak) eltörése után a helyről a félelem elriasztott, a közelben lévő elhagyatott állapotú seminariumi alapfalak közti pinchelyiségben viszont igen sikeres bújócskát játsztunk.

Az olvasásra és írásra egy csonka kezű tanító, később Füzesen, nagybátyám **Iskoláim kezdete** János – ki a királyi városban elemi tanító volt – tanított meg, kinél egy ideig (télen) laktam, honnan a kir. városi nyilvános elemi tanodát látogattam.

Mint kezdő és első jeles az 1825-ik év táján – a visitatio canonikai iskolalátogatás alkalmával – néhai Rudnay Sándor hercegprímásunk tiszteletére az iskolában üdvözlőbeszédet mondtam.

János nagybátyám – a tanító – igen szerette apámat és egész családjunkat, őt az Isten családdal nem áldotta meg, és azért hozzánk egész szívével ragaszkodott. A hét közti szüneteket, különösen a csütörtököt és vasárnapot

² Az ember Istent semmivel inkább meg nem közelítheti, mint azzal, ha embertársait gyógyítja.
– A 'salutem' szó kétféleképpen fordítható: *gyógyulás*-nak és *üdv*-nek egyaránt, vagyis a sor fordítható úgy is, hogy „ha embertársai üdvéről gondoskodik” (– *a ford. megj.*)

³ A napló írását dr. Feichtinger Sándor 1884. október 19-én kezdte el Esztergomban.

rendesen apám házában töltötte, jó kedélyű öregúr lévén, ezeket a gyakori látogatásokat még mellékes látogatásokkal is fűszerezte.

Ha a leckémet reggel megtanultam s az előadás után az iskolából kijöttünk, rendesen magával vitt, s útnak indultunk Szentgyörgy felé az apám lakásához. Az iskolától 50 lépésre Pogola péknénél megállapodtunk, a becses éltes asszonnyal elbeszélgetett nagybátyám egy ideig, azután néhány házzal tovább ballagott a Herschman szappanosnéhoz a Nagypiacon pihenni (mint ő mondá), rövid mulatás után elértünk a Kispiac széléhez, a mostani Frey-féle vasárus bolthoz, itt az özvegy vasárusnőt iparkodott nagybátyám mulattatni, innen végig a Kispiacon és Vízivároson át az egyemeletes Franyi-féle ház boltjába tért be özv. Ruzsáné asszonyhoz, de már itt jól megpihent; hosszabban időzött az akkor takaros Rác menyecskénél, mert a statio után már nem volt pihenő a tisztartásig, apám lakásáig, melyet később sógorom, Buda János intéző, most Reviczky Gábor prim. gazdatiszt lakik.

Nem is hiányzott ilyenkor sem az egyik, sem a másikon az étvágy, én és az öregúr is jól falatoztunk, hiszen jószágot tartott apám és nagy volt az olcsóság, a húsnak ára volt váltópénzben fontja 8–10 kr., tojást 3 kr-ért 5–6-ot lehetett kapni, egy pár csibe ára 12–15 kr (a mostani pénzen 5–6 kr), az elég nagy szarvasokat krajcárért árulták, tehát 5 szavast a mostani 2 kr-ért.

Bezzeg jó világ volt az én kiskorúságom ideje alatt! De a nemzet is kiskorúságát élte! Alig hihetők a bekövetkezett változások.

János nagybátyám életének utolsó évében gyenge, gyermekies elméjű és ítélőtehetségű volt, agylágyulásban szenvedett, öltözetlenül akárhányszor elhagyta szobáját és a vizitszobában a női vendégek között a kanapére leült, annyiszor onnan anyám, kinek rögtön készséggel engedelmeskedett, el nem vezette.

Tíz-tizenkét éves koromban báró Pilati cs. kir. kapitánnyal a hideg őszi napokban többször kimentünk a kir. városi határba madarászni. Erős és nagy dupla hálója volt és vagy 50 különféle hívómadara, melyeket kalitkában a hálók mellé lerakott, a hálókön belül az üres térbe különféle kender-, búza-, rozs-, árpamagokat hintett, és mire a tér megtelt madarakkal, a hálókat becsapta, és valamennyi madár a háló alatt rekedt. Egy fogás alatt 25–30 madarat lertünk. Ezen szebbnél szebb madarak rögtön megölettek és ízletes eledelel szolgáltak szüleimnek és nekünk.

Ennyi évek után bátran elmondhatom: Hani nővérem után báró Pilati – mint kérő – hiába esengett.

Gymnasiumom Beadtak a gymnasiumba, ez messze volt lakásunktól, a harmadik városi határban.

Én testvérbátyámmal, Ferivel – apró gyermekek lévén – a templombajárásnál mindig az első párok voltunk, mi nem kevéssé tetszett is nekünk. Hogy el ne késsünk az előadás előtti miséről, már reggel 7 órakor el kellett

indulni a házból, no de gondos és jó atyánk és anyánk télen hóban gyakran szánkóval, sárban kocsi-val vitetett be az iskolába. Bezzeg volt hadd el hadd el, ha véletlenül a kiszabott óránál korábban értünk a szánkóval a gymnasiumhoz! Nosza fiúk! Ahányan ráfértek a szánra, mindannyian, ki oldalára, ki hátára kapaszkodtak és mi a Szentháromságot körüljártuk, s a Nagypiacot bebarangoltuk és úgy belepirultunk, hogy a kemény zivataros téli időről egészen megfeledkeztünk!

A tanulás kedves foglalatosságom volt, ámbár nem éppen oly könnyen tanultam, mint a két évvel idősebb bátyám Feri, de azért mégis helyt álltam, kivált akkor, mikor nagybátyám József, a nyugalmazott cs. kir. őrnagy velem correpetalni kezdett. Megsajnálta, hogy a que maribus solum, a nomina composita, a declinato meg a conjugatio⁴ a latin nyelvtan tanulása mellett nagyon nehezen megy, azért tanult velem. Ekkor egy helyett ketten kínlódtunk, mert az én kedves József nagybátyám korán elszakadva szülői házától – és egész életét a katonaságnál töltvén –, midőn nyugalmazva Esztergomba visszatért, már a deák nyelvet egészen elfelejtette, és így az examinolás is sok fáradságába került, sok akadályba ütközött. Kisegíthetett volna édesapám, kinek egészen szép és folyékony latin stílusa volt, és ki igen ékesen beszélt a nyelvet, igen, de ő mindig igen elfoglalva lévén a tisztartói teendőkkel kerületében, és kevés időt itthon töltvén velünk – tanuló fiúkkal – semmit sem foglalkozhatott.

De a türelem és szorgalom legyőzi az akadályokat, lassan mindketten megtanultunk latinul úgy, ahogy kellett; én hogy beszédeket és verseket írhattam és elmondhattam, a nagybátyám, hogy helyesen megexaminálhasson.

És most már én nemcsak a templomjárásban, de a calculus szerint is az első közé jutottam, de azzal tartozom az igazságnak, hogy a gymnasiumban első – bár nagyon törekedtem utána – mégse lettem sohasem. A legszebb sikerem volt a 3-ik jeles hely, a két első helyeket előlem elvitte Bisiczky – ki mint káplán halt meg – és Koperniczky István, kivel sokat és kellemesen érintkeztem később, midőn succentor, vicerector az esztergomi Seminariumban volt, s ki csak tavaly, mint pozsonyi kanonok halt meg.

Ezen sikerek eléréséhez nem keveset járult az, hogy privatista voltam.

Hogy pedig első nem lehettem, annak tulajdonítom, hogy midőn a 6-ik osztályban minden tanulót megkérdezett tanárja, minő pályára óhajt lépni, én az orvosit jeleztem, a kettő pedig a papi pályát. Igen, de hogy ezeknek előnyt szerezzen a felvételnél a tanári kar, mindig ilyen ártatlan kedvezésben részesítette a papi candidatusokat ti. őket azok elébe tette, kik papokká lenni nem akartak.

Nagybátyám József, mint afféle katona, bátor és rettenthetetlen volt, és bennünk unokagyermekekben is ezen férfias erényt kifejezni törekedett. És méltán.

Ma mindenki belátja, mennyire szükségesek a józan oktatások, a helyes

⁴ A nemek egyeztetése, az összetett főnevek, a főnév- és az igeragozás

igazságokra korán való figyelmeztetés, és különösen a gyermekszobában a tudatlan dajkák esztelen meséitől való megóvása a kisdedeknek.

A félelmet, a babonát, az élénk képzelődésű gyermekekben az első benyomások rögzítik. Miről én is példa gyanánt állhatok.

Kisebb gyermekkoromban – talán igyekvésből, talán mulattatás és elaltatás céljából – öreg nagynéném, néha nagybátyám János is, de leginkább a dajkák hajmeresztő dolgokat meséltek. A sárkányokról, a szekércocsiról, mely tüzes kerekeken erősen megrakodva kincsekkel éjfélkor szokott a templomok mellett lassan járni; a különféle kísértetekről, melyek szinte éjfélkor kilépnek rejtekeiből, hogy az embereknek rémekül szolgáljanak; az elholt embereknek a földön járó lelkükről stb.

Mindezeket még mint gymnaziumi első osztályba járó, szentül hittem. Ezt észrevette felvilágosult nagybátyám, József és tőle elszoktatni igyekezett. Ugyanis estefelé a sötétben féltem, bátortalan voltam. Egyszer-másszor így szólt hozzám: Sándor, ne félj! Kísértetek nincsenek, feltámadó lelkek nem járhatnak, ezek mind csak az emberek képzeletében vannak!

Menj be a legutolsó sötét szobába! Ne félj! Nem lesz bajod, hiszen itt vagyunk mindnyájan, ha bajod támadna, megvédünk! Itt van egy ezüst hatos, ha sem félelmet nem mutatsz, s nem futva, hanem lassan – mint szoktál – visszajössz, és nekem a szekrényen lévő poharamat elhozod, az ezüst hatos a tied lesz!

Ezen jutalomígérete megtette a hatást, én bátorságot vettem magamnak és a nehéz utat végig a sötétben megtettem, a hatost elnyertem és a félelem mindinkább elenyészett, úgyhogy mint 16 éves fiú már magam háltam egy félreeső, elkülönített szobában. A férfias bátorság fokozására jelenlétében bírkózásra hívott, és azt dicsérte meg és jutalmazta, ki legtöbb ügyességgel földre terítette a másikat.

A gymnazialis évek alatt a deáknak – mert akkor így hívták a gymnaziumi tanulókat – nyáron csak a labdázás nyújtott szórakozást, de ezt meglehetősen sokszor gyakoroltuk, azonban a testet és lelket edző egyéb testi gyakorlatok nemcsak elmaradtak, de el is tiltattak: úszni, csúszkálni nem volt szabad, színházba, bálba menni még a szülőkkel sem volt megengedve, rajzolásra alkalom nem nyújtott, mert e tantárgy akkor a tanítás rendszerébe még felvéve nem volt; nyelveket, zenét tanulni igen nehéz volt, nem lévén ezekből oktató, tanító vagy mester Esztergomban.

A szépírást és a rajz elemeit mégis egy idegen vándor rajzmestertől, ki néhány hetet Esztergomban töltött, tanultam. De ne nevéssenek, ha ezt az írást olvassák, mert ha akarnék is szebben írni, nem tudok.

De a gyermekek egészségi állapota kedvezőbb volt a mostaninál, dacára, hogy a nevelés keményebb és szigorúbb volt, mert annyi időt – mint most a tanulásra – sem az iskolában, sem otthon nem töltött az iskolás fiú. Ezért valami nehéz betegségre, melyet gymnaziumi éveim alatt kiállottam volna, nem emlékszem.

Atyám nyílt házat vitt, megfordultak rendszeresen hetenként egyszer szombaton alarendelt tisztársai, kikkel sessioban tanácskozott délig, a sessio után mindnyájan ebéden nálunk maradtak, de gyakran a falusi plebánusok is csatlakoztak vendégekül a tiszt urakhoz, kik a szombati heti vásárra jöttek, délután eloszlott a társaság, ki-ki hazament. De már estefelé megjelentek a rendes látogatók: József nagybátyám, utána az ő kedvéért néhány katonatiszt, az udvari papok s a plebánus, és néhány más jóbarát.

Tarokk és punsch

Volt tarokk vagy whist parti, conversatio [társalgás], utána kedélyes vacsora, egyszerű, de jó és ízléses, melyet gyakran befejezett liptay turó, lágy tojás, sült vagy főtt burgonya vajjal, csáj – thea rummal – és néha punsch is. Champagnernek még akkor híre sem volt. Ezt pótolta a jó vörös édes szentendre szalmabor – Strohwein.

Oly vígan voltak a katonatisztek, hogy az egész vacsora alatt hadakoztak: egyik csatát a másik után nyerték meg és veszítették el, míg csak be nem csíptek, ekkor jelt adott atyám vagy néha anyám, és mindnyájan hazatávoztak. József nagybátyám a vízivárosi lakására, János nagybátyám a szobájába, a katonatisztek Szentgyörgyre, báró Piláti a városi lakására, hogy a következő napon újrakezdjék vagy folytassák a csatározást és a borozást. Ha garnizon nem volt helyben, akkor többnyire papok, udvariak és vicariátusiak voltak vendégeink, a szentgyörgyi plebánus, Neumayer – ki e helyen első lelkész volt, s ki 1831-ik évben halt meg –, Menyhért városi főjegyző, Kemp bibliothecarius stb.

Hogy szűk lakásunkon a tanulásban ezen vendégek által gyakran akadályozva voltunk mi tanuló ifjak, nem szükséges bővebben fejtegetni.

Ha oly tárgyakat beszéltek szüleim vendégeikkel, melyeket gyermekeknek hallani nem volt időszerű vagy ildomos, akkor az atyám felszólított bennünket: Fiúk nézzétek meg, van-e a macskáknak szénájuk! – ez azt jelentette, hogy távozni kell.

Rudnay primás ideje alatt az ő vendégeit gyakran atyám – mint szentgyörgyi tiszttartó – saját maga szűk lakásában helyezte el.

Primások, káplánok, plebánusok

Történt, hogy Rudnay primás látogatására Észak-Amerikából Cincinattiból [Cincinatti] a püspöki helyettes, Beke Frigyes jelent meg. A hercegnek ezen főpapi vendége nálunk lett beszállásolva. Midőn egy este látogatóban volt a kanonoknál, úti bőröndjét pajkosságból kivizsgálta Toni nővérem – Budának később felesége és Mezeynének anyja – és abban számtalan papi jelvényeket és egyházi öltözeteket látott.

Egy gondolat, és ő felhúzta egyiket a másik után magára, és midőn püspökfőveggel és pástorbottal el volt látva, kilépett a vendégszobába és magát presentálta; volt ekkor nevetés, rajongás, csak apámnak kevésbé tetszett ezen tréfás profanálása az egyházi öltözékeknek, tehát hirtelen le is kellett vetni

azokat és helyre tenni, és jókor, mert még alig tette le Toni az utolsó darabot, már a tulajdonos, a püspökhelyettes belépett a szobába.

De talán ő is nevetett volna ezen az ártatlan tréfán, hiszen jó kis emberke volt. Harmadnapra elutazott vissza megyéjébe, az európai útján a főpapoktól és a prímástól kapott pénzen templomot épített, és nemsokára püspökké nevezte őt Őszentsége, a római pápa.

Ez idő tájban legelőkelőbb egyedi vendégünk volt: Haulik György oldalkanonok Rudnaynál János bátyám bérmáló atyja, később zágrábi érsek és kardinális. Gyakoribb vendég volt: Lipthay András, szentszéki jegyző, aztán esztergomi kanonok és pozsonyi nagyprépost, valamint Bartakovits Albert udvari juretarius, később egri érsek, az én bérmáló atyám. Őt lelki jósága és szelídsége miatt atyám igen szerette és még később is levelezett vele.

Jekelfalusy Vince vízivárosi káplán, utóbb párkányi és vízivárosi plebánus, 1844-től 1848-ig esztergomi kanonok, 1848-ban szegedi, és az alkotmány visszaállítása után Fejér megyei püspök. Vele orvosdoctorrá avattatásom utáni első években az ismeretséget megújítottam, lettem neki háziorvosa és állandó vendége, míg Esztergomban szolgált. Visszatérendek még hozzá.

Ezen jeles férfiak társaságában idősebb nővéreim – és mi fiúk is – bő alkalmat nyertünk férfias művelődésre. Mindezen urakkal a társalgási nyelv a német volt egészen az 1839-es évig. Ekkor Kopácsy József prímásnak Esztergomban való megjelenése – magyar ember letére – magyar szellemet hozott papjai közé és az esztergomi társadalomba.

Közlekedem Nem képzelheti a mostani fiatalság, gyermek és ifjúkori időmben mily nehéz volt a közlekedés Esztergomból Budapestig. Bérkocsi nem volt. Dunagőzhajózás csak kezdetleges, vasút hiányzott.

Egy nagy, négyülékes nehéz ócska zárt üveges kocsiba – az úgynevezett Graner Bothba – Schabernik és annak elődje, Geiger két erős holsteini lovat fogott be, és előbb mint kocsis, később tulajdonos lehajtott – dehogy: lemászott – Budára a Híd vendéglőhöz, hogy másnap reggel 8 és 9 óra közt ismét ezt az utat vissza megtegye.

Ezen út egy egész napot igénybe vett; délben megérkezik Csabára, itt nolens volens ebédelni kellett az utasoknak, mert két hosszú órát pihentette lovait, hogy kocsmáros rokonának jövedelmet szerezzen; azután ismét felültette patasérjeit – mint szokás volt mondani, mert nagyon német világ volt – és lassan a sötétben bedöcögött a városba. Nem volt drága az utazás, személyenként 1 for., de fölötte unalmas és kellemetlen. Nem is maradt létjoga fennállásának, amint a gőzösök sűrűbben jární kezdtek.

Ma az öreg Schabernák fuvaros még ugyan él – babérjain pihenve, mint 80 éves ember –, de a Graner Bothot már híreről sem ismerik. Nem volt kár érte. Csak mindig jobb világ lép! Én legalább is soha sem voltam és nem is leszek Laudator temporis acti [életművész]!

A párkányi vásár mindig kedves szórakoztatási kirándulása volt az esztergomiaknak, melyen nem annyira gyümölcsöt, vöröshagymát, diót, debreceni szappant venni, mint inkább sétálni és gesztenyét enni szerettek.

Ha a sátorok közt járva megszagolta az ember a cigánypecsenye szagát, alig tarthatta magát vissza, hogy le ne üljön és az ízletes friss sült disznóhúsból ne egyék, s az újborból ne hörpintsen rá.

Bizony fiatal legény koromban egyszer-másszor én is megtettem, és fölségesen ízlett a lacikonyhán készült népies eledel. Midőn már esteledni kezdett, a párkányi vásárról a hídra siettünk és azon pihenve átvitettük magunkat, mert akkor még csak repülőhíd volt 13 erős ladikkal, melyek horgonyok által a Duna közepén rögzítve, a járművet kötélben tartották. A repülőhíd egészen az egyik partról a másikhoz kormányoztatott. Ezen híd emlékére készíti egy esztergomi nádpoéta a következő epigrammát: *Viderat immani pons Istri corpore quemdam / Territus aufugiens talia verba dedit: / Num quid ego tantum molem transponere possim? / Ne penitus frangar, profugiam potius.*⁵

Az 1832/3-ik iskolai év kezdete engem már Pesten talált, mert Esztergomban **Pesten tanulok** mint mindenhol a gymnasiumi cursus csak 6 évig tartott, melynek bevégezése után líceumba vagy a pesti egyetemre kellett menni a 7-ik és 8-ik osztály – tulajdonképpen az I. és II-ik philosophiai tanfolyam – elvégzésére.

Dominik nagybátyám – a pesti belvárosi kath. főplebánus – kegyes volt befogadni házába, és nekem a plebánia épület földszinti helyiségében, a kaputól jobbra egy külön szobát átengedni állandó lakásomul, melyben egymás után következő két évig, ti. a philosophiai cursus végeztéig laktam.

Iskolai bizonyítványaim a philosophiában:⁶ 16 évesen kezdtem el a szentgyörgymezői ferences atya és az esztergomi primás exutora rektorsága idején. 1832–1833-ban: filozófiai osztály első év. I. szemeszter vallásból eminens, II. szemeszter eminens, algebrából I. szemeszter eminens, geometriából II. szemeszter prima classis, általános történetből I. szemeszter prima

⁵ Az Ister (a Duna) hídja megpillantva egy hatalmas testű embert, rémülten menekülve a következőket mondta: Ugyan hogy tudnék ekkora terhet átszállítani? Inkább elszaladok, nehogy teljesen összetörjek.

⁶ A napló eredeti latin szövegrésze így hangzik:

A.[lexandro] F.[eichtinger] 16 éves Re. SztGgy. m. pater franc. Exutor Primat. Strig. Anno 1832/3 I. ann. Phil. Semestri Io e doctr. Relig. Eminens 43. Sem. II. Em. 34. Ex algebra sem. I. em. 35., geom. sem. II. primae 15. ex histor. Univ. S. I. primae 4. sem. II. em. 35. e logica em. 41. metaphysica em. 24. lingua Hung. Emin.

1833/34 II. ann. Phil. A.[lexandro] F.[eichtinger] 17 éves e doctr. Relig. Emin 40-4g physica em. 16–21. Historia Hungariae emin. 18-18, metaphysica, ethica em. 21. lingua Hung. Eminens.

Professores Franc. Szaniszló Canon. L. Groeber physicae Jos. Vekerle. Historia. J. Degen philos. I. Horvát lingua Hung. Három osztályzat volt akkoriban: az eminens, a prima classis és a secunda classis.

classis, II. szemeszter eminens, logikából eminens, metafizikából eminens, magyar nyelvből eminens. 1833–1834-ben: filozófiai osztály második év (17 évesen): vallástanból eminens, fizikából eminens, magyar történelemből eminens, metafizikából, etikából eminens, magyar nyelvből eminens.

Tanáraim: Szaniszló Ferenc a kánon, Groeber L. a fizika, Vekerle Josephus a történelem, Degen J. a filozófia, Horvát I. a magyar nyelv professzorai voltak, közülük kedvesen emlékszem vissza Szaniszlóra, ki a hittant adta elő, kiből később nagyváradi jeles püspök lett, kivel kellemes találkozásom volt, mint orvosnak a 40-es évek elején Esztergomban, Kopácsy primás úrnál.

A philosophiai facultásbeli pesti egyetemi tanárok ekkor nemigen voltak kitűnőek, azért tőlük sokat tanulni nem lehetett, még a hazafias szellemű és nagy tudományáról országos hírűvé lett Horvát István tanárom is – O' absurdum! – a magyar nyelvtant latinul adta elő. Előadása szép, érdekes és hazafias volt.

Pest városának szépsége engem, kisvárosit meglepett, pedig mi volt még Pest 1833/4-ben, hasonlítva a maihoz. Pest szépsége szorítkozott a Belvárosnak néhány főútjaira, a Váci és Uri utcára, Nagytérre, leopoldvárosi negyedre és különösen a Duna parton levő gyönyörű házsorra, mert a többi részei: a Ferencz-, József- és Terézvárosok már kisvárosias mezővárosi színezettel bírtak, mert ahol ma a palotáknak szebbnél szebbjei díszlenek, ott deszkakerítéses kertek, szabadon és parlagon heverő térségek és mocsarak voltak. Nagyanyám mesélte, hogy midőn ő gyermekkorában a Terézvárosból a Belvárosba a Nagytéren keresztül ment, ott sás, káka, nád és egyéb mocsaras növényeket tenyészni látott az állóvízben.

Egyetemi életemnek philosophiai cursusán a tanárok, de különösen a dékán nagyon szigorúan követelte az erkölcsös vallásos gyakorlatokat, a templomba járást. A szép egyetemi templomban minden vásár- és ünnepnapon az egyetemi polgárok számára isteni szolgálatot tartott, melyre megjelenni köteleztettünk. Hogy ellenőrizhesse a pedellus a megjelent tanulókat és feljegyezhesse a hiányzókat, egy keskeny kétajtós szekrénybe be voltak zárva az összes tanulók nevei sorrendben. Megjelenéskor mindenki saját nevét kikereste és a neve melletti gödröcskébe egy fapálcikát illesztett. Midőn a mise megkezdett, a szekrényt a pedellus bezárta, mely úgy nézett ki, mint egy várjáték – tábla tele pálcikákkal és itt-ott üres helyekkel.

Ha egyszer-kétszer elmaradt a bölcsész, elnézték, de már harmadszori elmaradására a dékánhoz idéztetett; velem is megtörtént, hogy elkéstem egyszer-másszor és ekkor az absentíát úgysem kerülhettem el, inkább végképp kimaradtam a templomból.

Magához hívatott Dr. Rezeda német nyelvtanár – és egyszersmind dékán – és hatalmas predicatioját komolyan és szigorúan elmondván, és különféle érzékeny módon fenyegetvén, elbocsátott. Bezzeg féltem, hogy ezen idézés az audiendum verbum ne ismétlődjék, és így a nagybátyám értesüljön az illetén elmaradásról, mely csak kellemetlen megleckéztetésre szolgáltatott volna alkalmat.

Apámtól öröklött hajlamomnál fogva a rokonság iránt szeretettel és vonzalommal viseltetem, és azért egyetemi éveim alatt felkerestem őket sorjával, de velük az állandó összeköttetést nem tartottam fenn, mert nagyon távol laktak egymástól, egyébiránt is igen el voltam foglalva tanulmányaimmal és eszerint időből kifogytam, s így csak ritkán láthattam hol egyikét, hol másikat, mert „aus dem Gesicht aus dem Sinn” [arcukról a felejthetőség] elve szerint lassan eltűnt a vonzalom, s mind gyérebbek lettek látogatásaim. Csak az öreg nagyanyámmal tettem kivételt, ki mindig a rokonság vonzó központját képezte egész iskolai éveim alatt, és kit gyakran felkerestünk, mert rokonait – kivált unokáit – igen szívesen látta és nagy ritkán meg is vendégelte.

Meg is jelent minden recreatio napján az unokák egész serege a terézvárosi Gyár utcai házában, hol víg volt a társaság minden tartózkodás nélkül, tevékenyen részt vett ebben maga a 70 évesnél öregebb nagyanyám is; a tréfás mulatságot emelte Fáni néninek kellemes éneke és gitárral való játéka és Rozi néninek kedélyessége.

Midőn így jó kedvébe hoztuk nagyanyánkat, azon ígéretet tetettük vele, hogy kivisz mindnyájunkat a Svábhegyre és ott megvendégel. Ez nagy dolog volt egy nagyanyától ilyen agg korban, de megtette, felvette hosszú, uszályos selyemruháját, megtömte kezitáskáját (Rediculjét) bankjegyekkel és ezüst huszasokkal, beült a bérkocsiba néhányad magával, és kihajtatott a budai hegyekbe, hol bennünket már megtalált, ekkor a takarékoság elve fel lett függesztve, és hozatott was gut und theuerist;⁷ a napot örvendetes családi körben töltöttük. Ily szép napok emléke annyi évek után nekem, az aggkorúnak még most is kedves, de meg is ígértük nagyanyánknak, hogy a tanulásban hiba ugyan nem lesz, előjáróink velünk meg lesznek elégedve.

Tanulni bizony kellett, mert iszonyú szégyen lett volna egy stipendiosus tanulónak, mint milyen én voltam, megbukni. Minő szemeket meresztett volna reám nagybátyám és nagyanyám, kiktől minden jóságuk mellett is kissé félttem, de határtalan tisztelettel is viseltetem irántuk.

Atyámnak nagy könnyeségére volt, hogy nekem a 7-ik osztálytól kezdve stipendiumom volt, melyet megtartottam az egész orvosi tanfolyamon kezdettől fogva, míg csak doktorrá fel nem avattattam, tehát még a szigorlat évében is (180 for. volt évenként váltóban). Ez serkentésül szolgált és a tanulásra kényszerített, mert mint ösztöndíjas, minden semesterben legalább egyszer examináltattam.

Rokonok: Budán a Rácvárosban a gyógyszerészek grémiumának hosszú évek során seniorja Ráth József és annak fia, Ráth Péter – szintén senior –, ki 1833-ban mint Pharmaine magister avattatott fel Pesten, és atyja 'Szentháromságához' címzett gyógytárát vette át; Ráth Károly budapesti főpolgármester stb.

Bár közeli atyafiak, mégis irányunkban – annyira mint óhajtottuk volna –

⁷ mindent, mi szem-szájnak ingere

fölmelegedni csak Péter, a gyógyszerész (és később országos ember) és József, a pap tudtak. Ez utóbbi vélem egykorú, s mint clericus, atyám házánál gyakran megfordult, mint budapesti főplebánus és mint pozsonyi kanonok is, vele nem csak én, de kivált feleségem is levelezésben állott. Meghalt 1882-ben.

A Statio utcában lakott Petrasovits ügyvédnek második neje és özvegye, ki első nejének rokonságához nemcsak nem húzott, hanem azokhoz meglehetősen hideg is volt. Őtet is csak ritkán látogattam meg. Mostohafia, Lajos jogász volt, finom míveltségű és jó cimborá, azon rokonokhoz tartozott, kik nagyanyámnál többször megfordultak. (Bicskeyné Alsódabason a nővére volt.)

Helykeresés Bevégeztem a philosophiai cursust. Egy kisvárosi hatosztályú gymnaziumból kilépő fiúnak az egyetemen a bölcsészet tanulása a szemét sokkal hirtelenebben kinyitja, mint kívánatos. Ehhez járult a fővárosi levegő, az ébredő szabaddabb nemzeti szellem, az öregebbekkel társalgás, tiltott politikai és vallásos könyvek olvasása, szóval jobban felvilágosultam, mint azt koromnál fogva lehetett volna várni, és hiányozván az élettapasztalás, oly elveket fessegettem az egyházi férfiak körében, melyeket ugyan jó könyvekből és tisztességes férfiak társaságában tanultam, de melyek a környezetemhez tartozó egyházi férfiaknak szigorúbb elveivel akkor még ellenkezők voltak. Így történt, hogy Dominik nagybátyám ezen irányú mívelődésemet rossz szemmel nézte, és jónak látta – némileg megtorlásból is – atyámat arra bírni, hogy számomra más helyet keressen.

Mint első éves orvosnövendék tehát egy ideig özvegy Treschernénél – Flórné anyjánál – a Servita téren, részben nagyanyámnál a Gyár utcában voltam kosztban és szálláson.

Ismét nagybátyámnál lakom De ezen időszak – úgy emlékszem – csak egy évig tartott. Nagybátyám ismét szívesen visszavett, és én okulva a történeteken, a vitatkozásokat végképp megszüntettem és csak a szakom tanulmányozására fordítottam minden időmet. Szakadatlanul öt évig nála laktam; évről évre inkább haladtam, úgyhogy az orvosnövendékek közt az elsők közé tartoztam, és nagybátyámnak szeretetét nemcsak teljes mértékben megnyertem, de halála órájáig is megtartani tudtam. Sajátságos volt bizalmának és szeretetének kinyilvánítása.

Nagybátyámnak egyik lábszárán volt egy idült, megrögzött, fiatalságában kiállott typhus után utóbaj gyanánt visszamaradt, őt állandóan gyötrő fájdalmas fekélye. E korban az országos híré egyetemi tanár, később országos protomedicus, Dr. Stáhly Ignác, jó barátja kezelte.

Ő nagybátyámnak eltiltotta a kávé és borivást, nyugalmat rendelt és sikeres szereket. A szereket használta, a nyugalmat kanapéján megtartotta, de az étrendre nézve engedetlen lett. Egykor felhívatott magához: Sándor nézd meg a lábam sebét! Bíz' az nagy terjedelmű kedves Urambátyám! Szólék: ez bizony

éles fájdalmat okozhat kedves Bátyámuramnak, és én is azt hiszem, hogy jó lesz a tanár úrnak tanácsát szigorúan követni! Megtette – jobban is lett.

De nemsokára rá ismét megfélekedezni látszott a számos orvosi rendeletről, és részben már világosan is ellene szegült. Sándor öcsém! – mondá – tudod, amint a fájdalom gyakran utolér, bármit is csináljak, mert mint magad is meggyőződted, a seb nagy, tehát nem törődve a következményekkel, előbb eszem és iszom kedvem szerint, aztán szenvedek. Pedig igen mértékletes és rendes volt, de élteőbb koránál fogva a bornak és kávénak nélkülözése igen nehezebbre esett.

Máskor szeretetének jelét ily formán adá. Előre kell bocsátanom, hogy asztala rendkívül jó, ízletes és finom volt, fényezés és pazarlás nélkül, pompás nagy tál étel, hófehér kenyér és a legjobb bor naponta, néha fekete kávé is, amely azonban csak az ő számára hozatott, és melyben sem a káplánok, sem én fiatal tanuló nem részesültem, kivéve, ha vendégek voltak és ő marasztalt.

Megesett tehát, hogy a gyümölcs vagy gesztenye után, midőn a káplánok és én felkelve az asztalt elhagyni készültünk, így szólt hozzám: Sándor maradj! Ez nagy kegyességnek volt a jele, mert néhány perc múlva a párolgó fekete kávé szolgálta fel az inas. Ilyenkor együtt kávéztunk, és ő velem sincerisált [bizalmas volt].

De ez korán sem a nála létemnek első éveiben volt, hanem csak akkor, midőn már az orvosi tanfolyam utolsó éveiben tanáraink már többször megdicsérték, és neki unokaöccséhez gratuláltak. Ez neki igen jól esett, el is mondotta azon intéssel, hogy el ne bízzam magamat.

Az Angolkisasszonyok zárdájába gyakran ellátogatott állásánál fogva, tehát a gyermek bálban is megjelent, jeléül megelégedésének, nekem is, mint bölcsésznek megengedte vele ezen bálban való megjelenést, de biz' az apácák velem csak mint gyermekkel bántak el, különösen egy Pálfy nevű kardos apaca, és én megelégettem a dicsőséget, és másszor nem kíváncsi voltam oda.

Hisz' más idők voltak akkor, bizony nekem nem jutott eszembe a 10–12 éves leánykáknak udvarolni, mint azt talán már most szokták tenni a kicsiny öregecskék. Korán jöttünk haza a bálból, egész éjjelemet alva töltöttem, és másnap a bál minden köde fejemből teljesen elpárolgott, úgyhogy emiatt a tanulás semmi csorbát sem szenvedett.

Kedves szüleimnek, különösen anyámnak tartozom azért hálával, hogy az orvosi pálya iránti előszeretettel, jeles példák emlegetése és ésszerű taglalgatásai által bennem érlelni törekedett, mely pályán egész életemben boldog voltam, és szép sikert is arattam. **Szüleim a jövőmért**

Sokszor igen szépen beszélt anyám jövőmről, a tanulás szükségességéről és mindig a szellemi kimívelés törekvésére serkentett; előadván számos élő példákat oly jeles egyénekről, kik csak maguk szorgalmuk által jutottak magasabb polcra és méltóságra, ellenben a munkakerülők szomorú sorsára is fi-

gyelmeztetett; sokszor ismételte a nagyszülők szokásos közmondását: Früh auf, und spät nieder. Geschwind essen und zu der Arbeit wieder!⁸ Aki tanulni fog közületek, annak az asztalnál étkezés alatt tényért fognak váltani, de aki nem tanul, az másoknak fog tényért váltani. Azaz a szorgalmas és tanult előre megy, míg a tanulatlan a szolgai álláson alig tud felülemelkedni.

Ily nevelés mellett korán érlelődött bennem a tudásvágy, melyet felvilágosodott szüleim mindenképp elősegítettek; így történt, hogy midőn a III-ik orvosi tanévet bevégeztem (1837), a vacatio alatt – atyámnak akarásával és beleegyezésével – gyalogutazást tettem a magyar bányavárosokba.

Utazásom a bányavárosokba Elindultam ajánlólevelekkel és 30 for.-tal, melyet bevarrtak ruhámba és szarvasbőr övembe. Nem az egész utat tettem gyalog, hanem találkozva kocsival, melyre felkapaszkodhattam, azt megtettem és eszerint néhány krajcár borralalóért egy-két mérföldnyire is kocsiztam. Akadt gazdatisz, plebánus is, aki atyám iránti tiszteletből tovább vitetett vagy megvendégelt.

Azonban én nem kerestem az ismerős gazdatisztekét vagy papokat, hanem rendesen délben és este – a kiszabott marskotto⁹ szerint – bekopogtattam azokhoz, kik utamba estek.

János nagybátyámtól a nők irányában bizonyos udvariassági és előzékenységi modort elsajátítottam, mi igen sokszor hasznomra volt, mert ha a plebánus kemény szívűnek is látszott, nem volt a gazdasszony a 20 éves ifjúhoz ilyen, és én rendesen jól el lettem látva.

Egeg, Gyügy, Mere, Szalatnya, szántói savanyú vizeket, Bakabánya hideg kén-, Ó- és Új-Stubnya melegforrásait kutattam; Szentantal, Selmecz, Szentkereszt, Körmöc, Besztercebánya városokat és azok regényes vidékeit bejártam; és négy heti barangolás után – egy kis tapasztalattal és némi ismeretekkel gazdagabban – szerencsésen és egészségben haza is érkeztem.

A 30 forintból még néhányat haza is hoztam; igen, de dohányos nem lévén, se pipára, se dohányra pénzt nem költöttem, szivarokat pedig akkor még nem is csináltak.

Pecsenyéden a plebánust, Spribila Aloyst jól ismertem Dominik nagybátyám útján, kinek Pesten káplánja volt; hozzá vevén utamat, előzékenyen fogadott, miért is egy egész napot nála töltöttem. Itt legalább kényelmesen németül társaloghattam, és nem kellett – mint a többi tót plebánusoknál – deákul beszélni.

Szentkeresztről Stubnyára (Turoc várm.) gyalog mentem és egyedül, a felséges regényes vidéket fiatalkori fantáziám még szebbé festette és magasba szállva, hol a jelennel, hol a jövővel foglalkozott, még elyseumi elveket is közeleli kilátásba helyezett. Már láttam a szép termeket, azoknak még szebb búto-

⁸ Kelj korán, feküdj későn! Ne evéssel töltsd az időt, hanem munkával!

⁹ napi gyaloglási adag

rait, a meleg puha ágyat, a kényelmes, gazdag élet egyéb részleteit, melynek elébb menedek nemsokára; hiszen már a philosophiát is abszolvtam! És így én már nagy úr vagyok!

De ezen röpke fantázia hamar helyt adott a merő valóságnak, mely egy gyalogló, igen szerény utazót tüntetett föl.

Az út hegyre vezetett, környezve a legszebb fenyőfák által, itt-ott csergező patak élénkítette magányomat, de lelkem mégis vágyott társ felé, kivel e szépségeket közösen élvezhessem, vagy inkább ki célom felé helyesen kalauzoljon.

A legjobb időben meg is érkezett, mert már a Nap lenyugvásához közeledett, és én még nem tudtam, az éj hol fog találni és meddig tart bolyongásom, míg a legközelebbi faluba beérek. **Estebéd-
hez jutok**

Elém állított egy tetőtől talpig bekormozott férfit; aki ugyanazon utat teszi, amelyen én haladok, ránéztem, és ha előítéletes vagyok, vagy ördögnek vagy legalább is a kürtösöprősnek tartottam volna, de ő sem az egyik, sem a másik, hanem szénégető volt.

Beszélni óhajtottam vele, ő persze tótul kezdette, melyre én „nye irem po szlovenszky” feleltem. Megpróbáltam vele németül beszélni, így valamire mentem vele, de nagyon kellett vigyáznom beszédére, hogy megértsem, mert német dialectusa idegenszerű volt.

Mennyire van még Stubnya? Beérek-e még ma, mielőtt beestéledik? – ezek voltak az első kérdések, melyekre a felelet tagadó és így kedvezőtlen volt. De hát van-e a közelben fogadó vagy helység, melyben jó ellátásra számíthatni? Hasonló tagadó válasz. No, hát mi teendőjű legyek?

Így töprekedve tovább és tovább mentünk, a Nap mindinkább leszállt, alkonyodni kezdett, és még szállás kilátása nélkül, bizony kevéssé múlt, hogy sírás által ne könnyítsek magamon. De egy philosophiai cursust végzett academicus sírni! – azért sem.

A szénégető látta zavaromat, beszélt mindenféléről és így csak megint múlt az idő, s én mégsem voltam céloomhoz egy lépéssel sem közelebb; végre megsajnálta a kormos ember és mondá: Ifjú uram, teszek önnek ajánlatot, fogadja el! Jöjjön velem falumba, mely ugyan kissé útjától félreesik, de rövid idő múlva otthon leszünk, én adok éji szállást s holnap reggel könnyen bejuthat Stubnyára.

Mennyire megörvendeztetett engem ezen barátságos meghívás – ki már látta az éji magányt képzeletében az ő kétségbeejtő veszélyeivel, annak könnyen megmagyarázható!

Nemsokára beállítottunk ketten a szénégető házikójába, az asszony – udvariasságom és fiatalságom által megvesztegetve, vagy inkább megnyerve – tejjel és fekete kenyérral ellátott. Soha sem ízlett oly jól a legjobb vacsora, mint ez az egyszerű eledel a szénégető családjá körében.

Este volt, fáradt voltam, s így éji nyugalom után vágytam; szemérmesen adtam is ezen óhajtásomnak kifejezést. Bontottak ágyat, hordtak ide-oda puha párnákat. No, ebből jó ágy lesz! – gondolom – végre elhelyezték, amint ők szükségesnek látták. Most mondá a gazda: no ifjú uram, mehetünk, kész az ágy! Magamba: Sándor, lesz elyseumi ágy a vendégszobában! Rövid pár lépés után megállt a gazda és mondja: Kövessen engem, mindnyájan egy helyen alszunk! És felment a lajtorján a ház padlására és utána mentem.

Helyben vagyunk, tessék lenyugodni, szénapadláson igen jól aludni – úgymond –, itt az alkalmatlan legyektől és egyéb apró állatoktól mentesek vagyunk! Már ekkor a puha párnákon aludtak gyermekei és neje, én pedig vele együtt a pusztá szénán jól és gyorsan elaludtam.

Másnap kellemesen kipihenve felébredtem, a szívesen adott tej és fekete kenyér portiot ismét elköltöttem és vígan, szíves búcsúzás után továbbálltam Stubnya felé, melyet rövid idő alatt szerencsésen el is értem.

Bajba Utamban kétszer kerültem bajba.

kerültem Egeg, Mere, Gyügynél a meleg forrásvizet akartam vegyészileg vizsgálni, és egy ezen vízzel megtöltött Cylinderbe akartam a dugót jól beleerősíteni, hogy a víz belőle ne szivároгjon, ekkor erőlködés közt eltört az üveg és jobb kezem középujjának utolsó percét súlyosan megsebzettem.

Én kissé megijedtem és írtam az anyámnak, elpanaszolva a történetet. De mennyire meg voltam lepetve, midőn másnap Wimmer Lajos főszámvevő, akkor primat. írnok – gondos jó atyám rendeletéből – megjelent, és haza akart kísérni, de én derült arccal és bekötött ujjal elébe menve megköszöntem a fáradozást és atyám gyöngéd gondoskodását, s sérült ujjal ugyan, de föl se véve a bajt, folytattam további utamat.

Meggyógyult az ujjam, de sohasem tudtam azóta ezen ujjam percét kellőleg mozgatni, még ma is így van ez, de alig látszik rajta heghely.

Altgeburdból Herngrundba óhajtottam menni, ez 5 órai gyalogút a regényes szép hegyeken keresztül.

A bányászokkal ezen útról beszélgetve, egyik felhossa, hogy bár gyönyörű az út a hegyeken és erdőkön keresztül, és sétára is igen kínálkozó, hanem van egy rövidebb út is a föld alatt a tárnákon át, amely 2 óra alatt kivisz Herngrundba, azonban ezen út nem ajánlható, mert szűk, tisztátalan és elhagyott tárnákon vezet keresztül, s így némileg veszélyes is.

A fiatalembernek semmi sem veszélyes, ki néha vakmerő is tud lenni. Rábírtam útitársamat – épp oly tapasztalatlant, mint én –, hogy ezt az utat megtegyük.

Elindultunk du. 1 órakor az Isten segítségének hívásával, mint ez a bányászoknál szokás. Beléptünk a tárnába a szép szavakkal „Glück auf”, ellátva bőrrel az altest befödésére, bőrkabáttal, bányasapkával és Kahanec-mécses-

sel.¹⁰ Érdekes a menet, szép egyenes az út, nem is kell hajolnunk, haladunk egyenesen, vígan beszélgetve.

A dúcokkal kirakott tetőről és oldalakról több helyen igen bőven lefolyó víz, a sár itt-ott, melyet kínosan kerülgettünk, legkevésbé sem feszélyezett, hisz ez így szokott lenni a bányákban.

Ifjúsági kíváncsisággal bámultuk a föld alatti szerkezetet. Az út elveszett, jutottunk oly helyre, melyről néhány száz lépcső a mélységbe vezetett; a fiatal erő ezt könnyen győzi, lementünk, lent ismét folytattuk egyenes irányban a rendes utat, de ismét elveszett az út és most felfelé kellett menni, ezt is megtettük, így ment óra, óra után.

Ezen változatos, fáradságos utat többször ismételtük, hol a garádicsokon fel, hol lefelé, észre sem vettük, hogy az idő mindinkább múlik; fáradni kezünk, de be nem vallottuk, hanem csak hallgatagabbakká váltunk.

Egyszerre megáll a vezető és hallgatódzik, semmi nesz, továbbmegy, ismét fél órai út után hallgatódzik, ismét semmi, aggódni kezdettem, de nem szóltam, még egy fél óra és a vezető azt mondja: Uraim, eltévedtünk! Nem egészen ismerem ki magamat, pedig húsz éve mint szolgálatot tevő bányász e bányában lakom! Erre a másik vezető biztatni kezdette és ismét továbbment a csapat.

Most egy helyhez jutottunk, amelyen állva már menni nem lehetett, mert előttünk a tárna bedőlt, az oldali és első fák leroskadtak és az út elzárva.

Mi tevők legyünk? Visszamenni, midőn már a célhoz talán közel vagyunk? És egész délután tévelygünk vagy itt veszni? Tehát vizsgáljuk meg a helyet tüzetesen, a vezető lefekszik a sárba, előretolja fejét és megkísérli az előrehaladást – sikerült. Ő a leesett földomladék közt egy nyíláson áthaladt, és biztat példájának követésére. Mit volt tenni, lefeküdtünk és a keskeny nyíláson, melyen alig tudott egy ember átvánszorogni, mindnyájan átcsúsztunk.

Rövid pihenés után ismét folytattunk utunkat tovább, de már most későre járt az idő; a hévéreket¹¹ a bányákból kivinni készültek, mit arról tudtunk, hogy felettünk is, alattunk is lépéseket hallani véltünk – mint ahogy a pincében lévő a szobábani mozgás gyenge zaját hallja –, ez adott reményt a kiszabadulásra. Az út is jobb, a vezető is nyugottabb lett, most már váltig bizonygatta, hogy már ismeri a kivezető utat és rövid idő múlva a szabadban leszünk.

Ily biztatás után – és szokott társalgás mellett – ismét elmúlt egy hosszú óra, és mi még mindig a hegy alatti üregekben bolyongunk. Most már síri csend lett mindenütt, se kopogás, se fejszecsapás vagy csákányütés, se járási kongás nem hallatszott.

Ismét újabb rémület! Kimentek a munkások a napszám befejezése után! És mi egész éjjen át a bányában maradhatunk. Ez alatt elalszik a Kahanec,

¹⁰ A felvidéki bányászok által a bányalámpára használt kifejezés

¹¹ fogaskerekes, csavaros kézi emelők

mert kifogy az olaj belőle, és mi az iszonyú sötétben a kétségbeesésnek és a biztos halálnak leszünk kitéve!

Ezen lesújtó gondolat mindnyájunkon erőt vett. Ez volt egyike legveszélyesebb és legszomorúbb órája életemnek, midőn a külvilágtól elzárva, éhenhalás és nyomorúságos pusztulás várt reánk.

De hát mit tenni? Álljunk meg! – mondtam, legfiatalabb mindnyájunk közül – és tanácskozzunk. Rövid gondolkodás után így szóltam. Egyik maradjon helyén a Kahaneccel, a többi pedig egyik irányból a másikig a keresztutakban haladjon, mindenütt néhány percig megállva, és fülét a falhoz téve hallgatódzon valami zörej vagy hang után, mely irányul szolgálhasson.

Így is történt, még egy tompa hang, egy elkésett munkás gyöngye kopogása hallatszott a túlsó félen. Hurrá! – előre ez irányban, ő is már bizonyára kisisiet a bányából, hogy hazatérjen pihenőre, még egy félóra, és mi a hazatérővel szemközt jövünk!

Meg voltunk mentve, ez kivezet a bányából és a veszélyből. Persze, hogy most már a vezető is köpte a markát, hogy már ő is kivezet, de a társaság az új embert ismerte el kalauzul, és így este 8 órakor a szabad ég alatt voltunk.

Nemsokára már a felszökő csillagokat üdvözlöttük, melyeknek fényénél áldottuk a mennyei gondviselést szerencsés megmenekülésünkért. A kivezető bányászt pedig jó borralalóval jutalmaztuk.

A cement- Képzhetni mily jól esett egy fél napi barangolás és a kiállott száz félelmek
víz után az éji nyugalom. Társammal, Zsigmondyval – a későbbi bécsi udvari fogorvossal – az artézi kutakat kiásó híres mérnök öccsével – másnap Herngrundnak is figyelmet fordítottunk. Érdekes volt látni a cementvíz meglepő hatását, a tárnák nyílásain ismét behatoltunk megszemlélni a forrásokat, melyek egyesítve csergedező finom patakká lettek, midőn a hegyet elhagyták. Ezen patakocska egész hosszában különféle alakú és nagyságú vasdarabok a víz alá merülve látszóttak, rézvörös színük által feltűntek azok, melyek már néhány hétig a víz hatásának lettek kitéve.

Ezen kénsavas rézelegyet tartalmazó, úgynevezett cementvíznek értékesítése – és nevezetes mennyiségű regulin réz nyerése –, az értéktelen vasdaraboknak a vízbe való bemerítése által történik.

Ezen legtisztább réz vidéken és az ország különféle helyein „cementvíz” név alatt kereskedelmi forgalomba hozatik és iparcikkekben feldolgoztatik.

Atyám hagyatékából a családnál még most is őriztetik egy golyó alakú, két darabból álló, belül gazdagon aranyozott, külszínén barna színű cementrézzel ékesen készített vadászpohár, melyet gyermekkoromban – és így 60 év előtt – már atyám birtokában láttam.

Német felirata következő: az egyik részének War ich aus Eisen und Wasser – Zu Kupfer gebohren. – So hatte mich Bachus zum Becher erkoren.

A másik darabon: Aus Eisen gebohren – zu Kupfer verkert – durch Herngrndt Wasser alles verehrt.¹²

Ezen kirándulásom alkalmával a Szitnya hegyet másztam meg, de kevés gyakorlati eredménnyel, mert ekkor még a fűvészzel keveset foglalkoztam. Selmeczen a kényelmes és rendesebb művelés alatt álló Bachersrollenba mentem, melybe vendégeket szoktak minden veszély nélkül bevezetni.

Ugyanakkor megismerkedtem a különféle hámorokkal és a bányászat egyéb műveleteivel is, Csernovicsnál a magas kemencével, Körmöczön a pénzverdével. Mindezen látványok fiatal kedélyemre kellemesen és művelőleg hatottak, különösen a rengeteg fenyőerdő, ilyeneket akkor láttam először.

Egyetemi éveim alatt különös előszeretettel voltam az anatomia, a botanica és a chemia iránt, s akként tanulmányoztam azokat, amint e tantárgyakat az iskolai rendszer előírta. **Hóhérek-nál**

Az első orvosi évben az anatómia – az emberi test részeinek boncolása volt a főtárgy, a mellékes a fűvészet. Az anatómiát a csontok tanával kezdtük el. A pedellusnál jó pénzért szép fehér – minta – emberi csontokat lehetett kapni. De atyám csak a szükségesekre, s csak szűken adta a pénzt, erre nem kértem – nem is kaptam. Nagybátyámtól pedig hála Istennek egész hétéves tanfolyamom alatt soha pénzt nem kértem.

Te Sándor – mondta pajtásom, Hartmann Mihály, később szerencsétlenül járt arad-kisjenői járási orvos és földbérő, kit szobájában az ötvenes években meggyilkoltak a rátörő zsványok – menjünk le a hóhérezhez a Lagersjatok közélébe, úgy láttam, hogy ott a homokban számos emberi csontokat lehet gyűjteni!

A szomorú helyhez ifjúi könnyelműséggel, de tudományunk iránti öntudatossággal elmentünk.

A ház közelében csakugyan emberfejeket, comb-, láb- és kézcsontokat leltünk, melyeket összeszedve elpakoltunk, hazafele indulandók.

Egyszerre megjelenik a ház előtt egy fiatal, szép termetű csinos hölgy és kikérdez járatunk felől. Mi beszédbe esedve vele, elmondjuk idejövete-lünk okát.

A nő vagy ránk ismert, vagy ezen helyen való ritka találkozás érdekéül fogva beszélített a házba. Követtük őt és bátran elfecsegtünk tartózkodás nélkül, megneveztünk magunkat, szülővárosunkat és foglalatosságunkat; a nő mind nagyobb érdekléssel hallgatta mindezeket, és ő is részéről közléke-nyebb lett.

Lehet, hogy elbeszélése által könnyítvén számkivetett helyzetén – elszo-rult kebellet –, jelen nem lévő férjének szomorú foglalatosságára is rátért, szobáról szobára vezetett, az egész házat megmutatta, míg végre a leggyász-

¹² Vasból és vízből rézzé váltam, így választott poharává Bacchus. Vasból születtem – rézzé váltam – a herngrundi víz miatt mindenki tisztel.

sabb eszközzel is megismertetett: a fényesen kicsiszolt éles és széles pallost is megmutatta, mellyel a férje az ítéletvégrehajtásnál a szerencsétlen elítélteknek fejét szokta elválasztani a törzstől.

Ennek láttára már nem tetszett semmi, a szobában kedvünk elmúlt, lehangolva csak a szabadot kerestük. Ő pedig látván levertségünket, szinte elkomorodott és könnyes szemekkel vallá meg, hogy ő különösen azért érdeklődik irányunkban, mert családjainkat ismeri és tiszteli, mely viszontlagos tisztelet neki, mint a hóhér feleségének, fájdalmasan nélkülözni kell. Hiszen ő is esztergomi születésű és előkelő polgári családból való, de szerencsétlen. Még nevét sem hallgatta el, mondván „Én Gianone Magdolna vagyok”.

Az elítélt és justitizált emberek koponyáin és egyéb testrészein tanultuk meg az emberi test anatómiáját, és így a társadalom ellenségei holtuk után – öntudatlanul – annak javára szolgáltak földi maradványaikkal. E helyet többé életemben nem láttam.

Lóri és doktor – Lakásomra vittem a barna csontokat, megmosva az ablakomban szárítottam – nem kis botrányára és undor gerjesztésére a járókelőknek –, Fréschernének, **Flór** a háziasszonyomnak sem tetszett ez az eljárás és tudományos buzgóság.

Özvegy Fréscherné – a Servita téren – kétemeletes házának első emeletén lakott fiatal, felnőtt Honora leányával, a kosztos ifjakkal és Nanet húgával, egy elhízott vén himlőhelyes kisasszonnyal, kit senki sem szeretett, és ki szinte senki iránt sem mutatott vonzalmat, de ki annál inkább zsémbeskedett.

Lóri kisasszony – úgy látszik – Grafl József jogászbaba szerelmes volt, és valószínűleg e szerelem viszonztatott is, de Grafl szegény, állás nélküli egyén lévén – dacára hogy magas homlokából, intelligens kinézéséből, nagy fejéből, egyenes tartásából, önérzetes magaviseletéből, választékosságából, eszes társalgásából már előre lehetett jósolni annak nagy jövőt –, a gazdag, egyetlen leányt, a kétemeletes ház egykori birtokosnéját nem ő, hanem a már akkor hírré is felvergődött, irodalmi tevékenységű fiatal Dr. Flór Ferenc (ki 1832-ben orvosdoctorrá avatott) nyerte el és vezette oltárhoz.

Ezen házasságból született egy reményteljes fiú, ki 16 éves korában elhalt, vigasztalhatatlanul hagyva bánkódó atyját és még most is gyászoló anyját. Úgy látszik az ügysem erős kötelék és rokonszenv – a fiú halála által – a két hitestárs közt végképp felbomlott, mert midőn Dr. Flór Pest városi főorvos a Rókus kórházba tette át lakását, felesége a Servita téren születési házát soha el nem hagyta, férjét a kórházba nem követte.

Talán még most is titkon bankódik Grafl József miatt, de reménytelenül, ki azóta eszessége, szorgalma és szerencsés bérlete által dúsgazdag lett: egy grófnót, Győrfyt vette el és szabolcsi főispánná neveztetett ki.

Több szerelem s kitarítás és szerencsésebb női ösztön! És özvegy Flórné ma Szabolcs megyei főispánné, mire ambíciója elég nagy volt, de a méltósággal is tudni kell játszani!

Özvegy Frischernének – Grafl József és kivülem – még egy kosztosa volt, egy rokona, akkor fiatal kameralis inst., mint nyugalmazott pénzügyi tanácsos, azóta elhalt: Lindmayer.

Mind öregebbek tőlem. Az öreg Frischerné előtt ezen öregebbek voltak kedvesek. A Nanet néninél pedig én voltam kegyelemben, és megtámadtatásom alkalmával gesztenyével traktált, miért én háládatos voltam irányában és valahányszor Esztergomból Pestre lerándultam – mármint orvos is –, nem mulasztottam el az özvegy Frischernét és nála élő Nanet nénit meglátogatni. A 40-es évek végén mindkét éltes nő meghalt.

Orvosi cursusom első évének nyarán Dr. Sadler egyetemi tanár előadta a fiatalokra oly rendkívüli varázssal bíró kedves tudományt, a fűvészetet. Előadása nem volt oly jó, hogy tőle sokat lehetett volna tanulni, azért correpetaltunk egy akkor Pesten lakó orvostudorral, Darányival, ki bennünket a budai hegyekbe felkísért, és útközben is folyton magyarázgatott. Ilyen meg csak csütörtökön lehetett, mert e napon semmi előadás nem tartatott.

**A fűvészet
szalámis
illata**

Összepakoltunk néhányan és reggel elindultunk, hogy az egész napot a hegyekben fűvészkedve töltsük. Mindenki ellátta magát egynapi eledellel, mert bizony akkor még sem a Sváb- sem a Sashegyen nem volt hotel vagy fogadó, hol olcsón étkezni lehetett volna. A villáknak pedig híre sem volt.

Én sajtot, szalámit és zsemlet vittem magammal. Az idő kedvező volt, egy szép majusi nap. Az elemózsia ízlett, reggeli, déli, esteli mind kikerült a készletből. Nemcsak szükségét nem szenvedtünk, de jóllakva tértünk haza, tudományos zsákmánnyal megterhelve, melyet a következő napon rendbeszedni és szárítani kellett.

Ezen növénygyűjteményem veté meg alapját a jelenleg is még jó karban lévő és mindig szaporodó nagyszerű herbáriumomnak, melyet Pesten, Budán, Esztergomban és az ország különféle vidékein gyűjtöttem, és Európa számosabb helyeiről évről évre nagyobbítottam egészen a legújabb időkig.

Kisebb-nagyobb fűvészeti kirándulásokat ezután is tettem és tettünk, és hol egész, hol fél napot a szabadban töltöttünk, de bezzeg nem vittem sem sajtot, sem szalámit többé magammal, hanem csak tejjel és kenyérral éltem, mert annyira elteltem az első kirándulás alkalmával e kétfajta jó eledellel, hogy a főt említett naptól kezdve 30 évig egy falat szalámi vagy sajt az ajkaimat nem érintette. Ma már ismét szeretett ételeim közé tartoznak.

Az egyetemen az előadási nyelv a medicusok számára a latin volt. A sebészek nem bírván e nyelvet, anyanyelvükön hallgathatták az orvosi tantárgyakat. Ezek közül néhány közös lévén a sebészeknek és orvosoknak, ez utóbbiak is némely tantárgyat anyanyelvükön hallgattak. Így én a szülészetet Birly-

**Chirurgia
és
hidegség**

től németül; az állatjárványtant Hoffnertől magyarul; az elméleti chirurgiát Veleczkytől németül hallgattam.

Veleczky Chelius kézikönyvéből olvasta a chirurgiát. Előadása lassú, vontatott, unalmas volt. Nem hallgattuk, de nem is volt érdemes hallgatni. Ezért órájáról számosan elillantak. Rövidlátó lévén, a catalogus olvasása mellett akarhányszor megtörtént, hogy más kiáltott a hiányzó helyett, sőt néha kettő is.

Dr. Stáhly Ignác tanár csak a betegágnál adta elő a gyakorlati sebészetet magyar és német nyelven (számomra 1837 octob – 1838 juliusig). Az országos hírvű tanárnak előadása méltó volt nagy nevéhez. Ennek catalogust olvasni nem kellett, mindig zsúfolásig tele volt a tanterem. Feltett kalappal hallgattuk az előadást.

Hogy iskolai kötelességeimnek kényelmesen megfelelhessenek, nagybátyám szívességéből és rendeletéből – mint már más helyen is említém – a kaputól jobbra egy elkülönített sarki szobám volt. Bútorzatom egyszerű: egy ágy, asztal, mosdó, ruhaszekrény; meg voltam elégedve, és jól éreztem magamat ott, meg is látogattak abban barátaim és jó ismerőseim.

Mint botanicus dilettanst Haynald Lajos, akkori pesti káplán keresett fel egy szép téli délután, barátságosan elmulattunk és kedélyesen társalogtunk; egyszerre hirtelen felkelt – mint még most is szokása – fázom! Isten áldja meg! Én melegebb szobát keresek! – és elment a káplánokhoz.

Bizony szobám kemény téli napon már du. 3–4 órakor annyira hideg volt, hogy abban én köpenyegbe ülve tanultam, mert a házirend szerint – és a fa drágasága miatt – csak egyszer, reggel fűtött a cseléd 5 órakor, ekkor pokoli hőség volt, mely eltartott majd délig, tehát azon időig, míg én az oskolában voltam, délután már a szoba melege kifogyott és este már fáztam, azért a korán fekvésben kerestem enyhülést. Kemény téli éjjeken a mosdóvíz a palackban a szobámban befagyott, de reggel addig dörgöltem testemhez, míg megolvadt, hogy megmosakodhassam. Ezen körülmény nekem soha még köhögést – annál kevésbé más bajt – sem okozott.

Árvíz Bekövetkezett az 1838-ik év tavasza, hosszú erős tél után. Naponta áradt a **1838-ban** Duna. Naponta százan, ezren nézegették annak gyors folyását és emelkedését. Az öregek megemlékeztek azon régi időkről, midőn a vízár Pest városát veszélyesen ellepte, és aggodalmaikat fejezték ki, a fiatalok pedig ezzel vajmi keveset gondoltak. De a hatóság résen állott.

A város a Duna-partok védelmére töltéseket csináltatott, ezen munkálatokat számosan nézték. Én is ellátogattam többször napjában a szomszédságomban a folyóhoz, a hatalmas Dunához és láttam annak megdöbbenő, mindinkább emelkedését.

Egy délutáni napon odaállítok nagybátyámhoz, így szólva: Kedves Bátyám! A Duna folytonosan árad, a part töltését a víz már nyalja! Ha rögtön

apadás nem áll be, úgy okvetlen a jövő éjjel a gátakat átlépi a Duna árja, és a víz behatol a városba, s miután most már a töltés jóval magasabb a mi házunk alapjánál, a gát beszakadása alkalmával az árvíz rögtön megtölti az alsó szobákat és még a menekvés is nehéz lesz; azért kérem kedves bátyám, szállásolja ki az alsó szobákból a cselédséget és engem is, s engedje, hogy az emeleten foglalhassunk helyet, vagy költözzünk ki mindnyájan ezen alacsony és így a vízárnak kitett házból, mint azt a káplán urak is tenni ígérték!

Dominik nagybátyámnak e kérés korainak látszott – a veszedelem nagyítva –, és bár megengedte az emeletre való költözködést, de ő a maga részéről mitől sem tartva, állandóan azon elhatározása mellett maradt, hogy a házát semmi körülmények közt el nem hagyja.

Szobámat nagyjából kiürítettem, magas könyvtár-szekrényemet alul kövekkel erősen megterhelve, vacsora után az emeletbe hálni készültem.

Ez alatt a nép a Duna mellett roppant csoportokban ide-oda hullámozott, rosszat sejtve és aggodalommal nézve a történendőket.

Fél tíz óra van éjjel, megkondul a vészharang, pereg a dob, tombol az ágyú! A víz a Dunagátat áttörte, és az ár a folyam sebességével felénk közeleg, elűzvé a báméskodó, megriadt népet és mindent elsodorva, mit útjában talált! Szerencsés volt, ki futva a sebes ár elől menekülhetett.

Beszaladtam nagybátyám szobájába és őt kihívtam a fedett emeleti csarnokba és ijedten felkiáltottam. Az Istenért! Nagybátyám kérem! Nézze csak! A víz betódul az udvarba, már eléri a magasabb fekvésű előcsarnokot, már az első garádics elbukott!

Íme a víz folyton emelkedik, a földszinti konyhába, a cseléd, a mángorló és az én szobámba is behatott, és még mindig emelkedik! Már a harmadik, a negyedik, az ötödik lépcső is víz alatt van.

Kedves bátyám! Be vagyunk zárva, nem menekülhetünk! Bízik e háznak szilárdságában? Igen, tudom, kövekből és jó anyagokból épült; kiállja a több napi elázást is.

A víz mindaddig emelkedett a házban, míg a Duna rendes magasságát el nem érte, akkor megállapodott. Még soká sopánkodtunk, tanakodtunk, nézegettük a vizet, és végre is a megmászhatatlanban megnyugodni kellett. Bátyám is, én és a cselédség is éjjeli nyugalomra elhelyezkedtünk, resignatioval várva a bekövetkezendőt.

Szürkült, a reggeli fény már talpon talált mindnyájunkat! Az ablakokból nézve mindenütt csak vizet, a házakat minden oldalról elmerülve láttuk; de mentőcsolnak nem érkezett, míg végre 9 órakor reggel a plebánia felé egy üres ladik két emberrel közelgett, és a nagybátyám emeleti vizitszobája ablakja előtt kikötött.

Öröm és aggodalom közt voltunk! – a mentőeszköz kéznél. De hogyan lehet abba belejutni? A kapu zárva, de ha be is jutnak a kapun, a víz oly magas, hogy a csolnakban lévőek a lépcsőket meg nem közelíthetik. Tehát nem marad más hátra, mint az ablakból leereszkedni a csolnakba.

Nagy baj volt az öreg nagybátyámat beteg, sebes lábával a csolnakba emelni, de végre ügyel-bajjal ez is megtörtént, mely után én is könnyed lábbal az első emeleti udvari ablakból a csolnakba beugrottam.

Ez kellemetlenül improvizált csolnakázás volt ugyan, de nem tartott sokáig, mert a plebánia templom mellett a Városházáig haladva – a Kígyó utcán keresztül – a Barátok terén kikötöttünk. E téren még ekkor nem volt víz, és úgy emlékszem, hogy később is vagy semmi, vagy igen csekély lehetett.

Nagybátyámat e téren barátságosan fogadta Hütner háztulajdonos és kebelbarát, és az egész catastrofa idejét itt töltötte a szeretett család körében békében és óhajtott kényelemben. (Hütner Haynald Lajos cardinalisnak nagybátya volt.)

De én egyenesen nagyanyámhoz a Terézvárosba sietve, nagyanyámat bátor és vidor kedvben, a veszély sejtelve nélkül találtam.

Beállítottam kedves nagyanyámhoz – mondám –, mert a vízár kiszorított az elbukott szobámból; a plebánia telve vízzel! Legyen szíves engem befogadni! Szívesen megtette, hiszen felkiálta: Nem félek én! E házak magasabb parton fekszenek és jól vannak építve! Engem teljes biztonságban tudjatok, hozzám víz nem fog jönni, hiszen ilyen magasra nem jöhet, de ha jönne is, én nem mozdulok ki lakásomból, mert teljesen megbízom az épületeim szilárdságában!

Egy éjt háborítatlanul csakugyan itt töltöttem, de mire fölébredtem, nagyanyám két háza már körül volt véve vízzel; a ház utáni alacsonyabb fekvésű roppant kert megtelt; de az udvar és a szobák szárazak voltak, a ház előtt is még járni lehetett, azonban a Gyár utcán keresztül a Három mozsár utcába vízben gázlólág lehetett csak jutni.

Itt nagynéném, Lakner Rozi (férjezett Scheyli) sógorával és gyermekeivel lakott. Házukban víz még nem volt; a szilárd épület több biztonsággal kecsgetett, mint a nagyanyám háza.

Eközben aggodalmunk az öregasszony miatt fokról fokra szállott, mert akarateréjét megtörni nem lehetett, sehogy sem akarván beismerni jelen helyzetének tarthatatlanságát. Végre nagynénéinknek, Fáninak és Rozinak, de különösen nekem és unokabátyámnak, Grafl Józsefnek – akkori jogásznak, mostani szabolcsi főispánnak – sikerült őt rábírnai a házának elhagyására és a szomszéd Három mozsár utcai említett házba való beköltözésre.

Az átköltözködést mi ketten eszközöltük, Grafl József és én, kik karjainkon tartva – és térdig a vízben járva – vittük át az öreg jóasszonyt, de itt sem volt kellő kényelemben, mert e házba is később behatolt a víz, és innen a padlásra kellett menekülnie, s menekülnünk mindnyájunknak.

A padlás sem kényelmet, sem tartózkodási helyet hosszabb időre nem szolgáltatathatott, azért az öregasszonyt egyik leányára visszahagyva, mi többiek a Neugebaudeba menekültünk, hol egy ismerősünk, későbbi rokonunk – Erdős nevű katonai tisztviselő – elég jó elszállásolásra gondoskodott.

Ezen épületben 4–5 napot töltöttem. Első éjjel nem éppen kényelmes fek-

helyemről felverték: Egy menekült terhes nő a csarnokban hever szülőfájdalmakban, és nincs kellő ápolása és fekhelye! Nosza kimentünk és behoztuk a nőt a szobába, és – az én első szülészeti segédkezésem mellett – egy vígan kiáltó világpolgárral szaporította a Neugebaude létszámát.

Ezalatt a vízár folyton dagadt, a házak áztak és repedeztek, a nyugtalanság és a félelem az embereket elfogta. Ki-ki jövődjé és övéi fölött búsult, mert a családtagok szétszórva, rendes helyükről kiköltözve, gyakran éhségnek is kiteve ide-oda jártak. A szegényeket a város látta el bizonyos helyen kenyérrrel és hússal. Mi az Újépületben kis pénzünkért sajton és kenyéren elég túrhetően éltünk.

Este, midőn már lefeküdni készülénk, szomszédságunkban egeket megrázkódtató iszonyú robaj hallatszott, mintha földindulás lett volna. Mindnyájan megrémültünk: a háromemeletes Döry-féle ház omlott össze. Oh, borzasztó állapot! Most már még az Újépület szilárdságát is kétségbe vontuk, és itt sem éreztük magunkat biztonságban.

És mi történt nagyanyánknak a terézvárosi Gyár utcai házával? Az árvíz behatolt az udvarba és onnan az épületekbe, ezek ázni kezdtek és a 3-ik vagy 4-ik napon, midőn a víz ezen utcán vette legsebesebb folyását, egy valahonnan elszabadult Duna-malom az öreganyám egyik háza falához lökett, a fal engedett, a malom a házon keresztül az egész épületet lerontotta, mindnyájunk, de különösen nagyanyánk nagy ijedségére, fájdalmára és szomorúságára.

Felépítette ugyan mindkét egymás melletti házát 2 és fél percentes állam-pénzzel, de már nem tudta megélni az adósság visszafizetését. Belehalt. A szomorodott öreg özvegy ránk, gyermekeire és unokáira hagyta eladósodott két házait és az azokon levő, törlesztésre váró nagy tőkét.

Végre a vizek lefolytak, az emberek lassan visszatérek házaikba és lakikba. Csak most lehetett igazán felmérni a veszély nagyságát: sok ledőlt, elromlott, összeroskadt ház, eltörött, megrongált bútorok, raktárakban elpusztult értékek voltak szomorú következményei e catastrofának, mely még emberáldozatot is kívánt.

Szobámban a könyvtári szekrény felforgatva, a könyvek és irományok a sárban és iszapban, minden a felismerhetetlenségig rongálva, pusztulva. De mi az én kínom a pestiek iszonyú kárához?

Megemlegeti ezt mindenki, ki átélte ez iszonyú csapást, mert ilyet feledni élő embernek nem lehet.

Szerencsésebbek voltak a budaiak, kik e veszélyeket távolról nézték és a magasból, de jöttek is segítségére a testvérvárosnak, különösen annak legdicsebb fenséges lakója, József nádor főherceg és annak reményteljes fia, István főherceg, kik mindenütt ott voltak, hol a veszély legnagyobb volt, és hol sürgősen segíteni, menteni kellett.

Tanáraim az egyetemén Nagyanyánk szikár, magas, egészséges öregasszony volt. Csak éjnek idején néha – reggeli órákban gyakrabban – bántotta őt agg korban az astma senile, a légerekedés, melyet ödampfnek nevezett. Küszködött ellene orvosi szerekkel, de kevés eredménnyel, legbiztosabban elmúlt, ha korán reggel, már tí. 5 órakor a meleg kávéját tejjel az ágyában elfogyaszthatta, köhögése lecsillapult, lélegzet-nehézsége könnyebbült és ő jól érezte magát. De kár, hogy még akkor a bécsi mindentudó doctorok a masszírozást fel nem találták.

Az orvosi pályán haladásom egész ideje alatt jó viszonyban voltam tanárainkkal, kiket tudományuk, míveltségük és jelességük miatt nemcsak én, de mindnyájan – tanulók – tiszteltünk, anélkül, hogy egyikkel is szorosabb viszonyba juthattunk volna. Ez így volt Pesten ekkor és talán most is így van.

Dicséretes kivételt csak Dr. Tognio Lajos tanár tett, kinek mindig volt néhány kiváló tanulója, kiket különösen kegyelt és kikkel még baráti viszonyt is tartott fenn. Egyike a szerencséseeknek én is voltam. ki Togniot kutatásai közt mint segéd kísértem. Majdán naponta nála megjelenvén, együttesen végyszileg vizsgáltuk a magyarországi ásványvizeket, mely tüzetes műveletre sok időt és pénzt áldozott. Közel négyszáz ásványvízben jódot elsőként fedezett fel. Tanúja voltam e sikeres, kitartó munkásságának, míg csak Pesten és egyáltalán az egyetemen voltam. Minden évben a kisebb és nagyobb vacatióban az ásványvizek kutatása érdekében utazásokat tett. Engem is egy ízben elvitt magával Nógrád megyébe, mialatt állandóan vendége voltam.

Hazafi volt ilyen értelemben, de a magyar nyelvet nem beszélte, és azért az 1848-iki magyar mozgalom alatt félreértésnek esett áldozatul. Ásványvizek vizsgálatára vonatkozó ügybuzgóságomról egyik magyar közleményében röviden megemlékezék rólam Tognio. Eltérő politikai nézeteink dacára, a jó viszonyt, a baráti összeköttetést – ez nagy szó! – vele és nejevel együtt haláláig fenntartottam.

Dr. Csanfi Márton komoly, szigorú tanár, Birly eszes és szerencsés szülsz volt, de kitől operatit soha sem láttam. Böhm apóból pedig néha tréfát is űztünk. Egyszer hegedűt vitt be Czanyuga az iskolába, és a prolectio alatt rajta játszott. Az Öreg észrevette, akkor elhallgatott, de ismét ráhúzta, mihelyt tovább előadott a tanár. Ezen gyermekes pajkosság így tartott egy ideig, de meglakoltunk érte, mert atyailag ugyan, de keményen megszidott, úgymond „néhány hó múlva Önök orvostudorok lesznek, és most ily gyermekesen viselik magukat?” – elszégyelltük magunkat és a hegedű örökre elnémult, de helyette megszólalt az év végén Doleschall Gábor és oly gyönyörű búcsúbeszédet mondott latin kötött alakban Böhm tanár úrnak, melyet ő is, közülünk is többen megkönnyeztek. De ennek dacára a viszonyok később Dr. Doleschall Böhm tanárral mégis ellenségbe, összeütközésbe hozzák. Egy kényes ügyben ellene nyilatkozott az öreg tanár, és Doleschall ezáltal majdan megfenyített, legalábbis e nyilatkozata a tanárnak hozzájárult Dr. Doleschall helyettes tanári állásának elvesztéséhez.

Hogy Tognio tanár úrral az ásványvizek vizsgálatában részt vehettem,

csak annak tulajdoníthatom, mert kedves tantárgyam lévén a chemia, az orvosi tanfolyam második évében Schuster tanár jó és értelmes, vegyes latin és német előadása mellett – ezen legtöbb tanuló előtt igen nehéz tantárgyban – rendkívüli haladást tettem.

Ugyanis szeretettel hallgattam minden előadást és szorgalmasan jegyezgettem, utána otthon a hallottak után jegyzeteimet letisztáztam, javítottam. Ezen módszer szerint a chemiát úgy felfogtam, emlékezetembe bevístem, hogy kikérdezés alkalmával az egyik előadást majdnem szóra szóra elmondottam – a tanár és a tanulók bámulatára –, mert ezt egyik tanuló sem volt képes megtenni, és midőn az esztendő végén az évi vizsgára került sor, én a legutolsó előadást is már letisztázva tudtam; a vizsgára csak jegyzeteimnek futólagos átnézése által készültem, és mi Schuster tanár úrnál ritka eset volt: jeles calculust adott, de meg is érdemlettem.

Ezen chemiai bő ismereteim által iskolatársaim közt hírem növekedett, oly annyira, hogy a következő iskolai évben a chemiából már a gyógyszerész hallgatónak rendes leckéket adtam pénzért szobámban, és ezeknek dissertationjuk elkészítésénél segédkeztem is nyújtottam. Még meg is vannak az értekezletek, melyek vezérletem mellett készültek. A negyedik évi tanfolyam alatt – el lévén a tanulandók halmazával igen foglalva – a chemia-leckék adásával felhagytam.

Ennyi szellemi foglalkozás, sőt erőltetés mellett elkerülhetetlen volt a szóra- **Vizes**
kozás is, melyre a fiatalember koránál és könnyű gondolkozásánál fogva úgy- **ügyeim**
is ösztönöztetik.

Úszni már Esztergomban a Curgó-malomban megtanulván, a szabad Dunába fürödni mentem. A talpakon vetkőztünk. Én aranyórámat a nadrágzsebbe tettem, hogy annál nagyobb biztonságban legyen, de öltözködés alatt véletlenül a zsebből kicsúszott, és a talpak közti nyíláson a Dunába esett. Elveszett. Kerestettem nyomban csáklyákkal az úszómesterek által, de soha nem találtam meg. Apám pedig egy ideig alig hitte, hogy ily úton veszett el, és én sokáig óra nélkül maradtam.

Nemcsak tanuló koromban, de még mint fiatal orvos is szenvedélyem volt a dunabani fürdés. Fürdőpajtásommal, Balázs szentszéki jegyzővel naponta a kutyaszorítónál vagy a gőzhajó állomásnál reggel 7–8 órakor találkoztam. Ő is osztotta e szenvedélyt. A fürdést kiterjesztettem késő őszig. Egyszer észre sem vettem, hogy a ladikban, amelyből a Dunába szállni szoktam, a víz már fagyva volt. Én beugrottam a Dunába, de mint a főtt ráké, rögtön úgy lett egész testem lángvörös, kijöttem azonnal a vízből és kerülő úton hazamentem. Ez történt novemb 13-án volt 1842-ben. Magától értetik, hogy ezen naptól a fürdősaison [fürdőszézon] befejezve lett.

Nyári szép napokon kimentünk sétálni a Városligetbe barátom, Hartmann és nehányad magammal, a csendes és derült nap a tónál talált, kedvünk kere-

kedett a csolnakázásra. Dictum factum, kibéreltük a ladikot, és com amore a sima tükrön ide-oda száguldtunk, felségesen sikerült a kéjutazás. Én lapátommal eveztem és Hartmann kormányzott, ez így szépen ment vagy egy óráig, egyszerre erősen meghúzom a lapátot, az ezt tartó kötél elszakad, én a ladikhoz – képpel a vízhez – háttal fordulva, elvesztvén egyensúlyomat, kibuktam a tóba, utánam gyorsan a ladik haladott és eltakart testével. Ez egy pillanat műve volt, de lélekjelenlétemet el nem veszítve, néhány úszási tempót csinálva, ismét a víz színére feljutottam, néhány újabb tempóval a ladikot elértem, és míg társaim ijedségükből magukhoz jöttek, már én ismét – egészen átázva ugyan – a ladikban voltam. Bebizonyult a latin mondás: „quem fata perdere volunt non mergitur undis”.¹³

Erről a tényről sokáig hallgattam, nehogy szüleimnek és rokonaimnak szomorúságot vagy aggodalmakat szerezzek, de most már itt az ideje elmondani, hogy a fiatalság azt a tanulságot szerezzék, hogy aki folyó közelében lakik, az okvetlenül tanuljon meg úszni, mert jöhet oly kényszerű helyzetbe, hogy teljes lélekjelenlétére és testi ügyességére – élete megmenthetése céljából – igenis szüksége leend.

Bizony lélekjelenlétemnek és úszásomnak még egy más alkalommal is nagy hasznát vettem. Családos ember voltam már. Egy szép kertet bírtam a Szigetben, melybe gyakran ladikon ellátogattam. Egyszer erősebb evezés alatt kibuktam a ladikból és a Kis-Dunába beestem, mely elég mély volt, hogy abba belefulhasson a legnagyobb ember is. Elvesztem volna én is, ha véletlenül nem segít rajtam az úzás mestersége és a lélekjelenlétem.

Mellesleg barátaim voltak Dr. Meskó Pál 1840-ben felavatott, a későbbi nyíregyházi községi orvos, Dr. Hartman Mihály, Dr. Doleschall Gábor miskolci városi orvos, Kovács a dömösi jegyző fia, Kovarczik gyógyszerész.

Tragédiák Az 1835/36-iki iskolai év alatt történt. Barátaim közül kettő több időt fordított a szórakozásra, felpiperezésre, románok [regények] olvasására és efféle hasztalan időtöltésre, mint a komoly tantárgyaik tanulására; talán nagyon bíztak is jeles tehetségükben, hogy az iskolai év leteltével is néhány nap alatt azon tanulmányi halmazt legyőzzik, mely az iskolai rendszer szerint megtanulandóknak eléjük adatott, vagy talán a szerencsét is mérlegre vetették, elég az: Essinger és Kovács egyik esztendőben hanyagok voltak. Az első egy özvegyasszonynak elsőéves orvosnövendék fia; a másik szintén egy özvegyasszonynak joghallgató fia volt. Mindkettő esztergomi születésű, az iskolai év vége felé gyakrabban keresték fel egymást és szorosabb barátságot kötöttek, melyben azelőtt nem éltek, annál inkább is, minthogy Kovács magyar, Essinger pedig bécsi szülőktől eredő német ajkú volt.

Essingernek szorgalma mellett szép tehetségei is voltak, de soha sem tette azt, mit éppen tenni kötelessége lett volna; ő az első évben ahelyett hogy

¹³ Akit a sors el akar veszejteni, nem fullad a hullámokba

egész erővel az anatómiához látott volna – mint előírva volt és mint ezt iskolatársai tették –, ezt nem tette, hanem német munkákból chemiát tanulmányozott, melyhez meglehetősen is értett.

Megemlítettem, hogy én is előszeretettel viseltem a chemia iránt, és miután én a második évet hallgattam akkor – midőn ő primaevus¹⁴ volt –, és így chemiával szabályszerűleg foglalkoznom kellett; annak tanulására szükséges eszközök: göredek, edények, savak és egyéb tárgyak birtokában is voltam.

Egy napon odaállít hozzám barátom, Essinger és elmondja, hogy ő azt olvasta, miszerint a Cyankali sav oly méreg, hogy egy kisebb állatnak nyelvére téve egy-két csöppet, az rögtön elhal, ő ezen hatást egy kutyán megpróbálni óhajtaná, és kéri szolgáltságom ki neki azon szereket és eszközöket, amelyekből a Cyanhiganyt és ebből a kéksavanyt velük együtt elkészítené. Örültem ez új tudományos kísérletnek – mert mint másodéves, élettant és chemiát hallgattam – és összepakolván minden, a kéksav fejlesztésére szükséges fiolákat, retortákat, savakat s egyebeket átadtam neki használatul.

Ezekkel eltávozott, és már másnap hozzáfogott a halált hozó méreg készítéséhez. Kíváncsi voltam, elmentem hozzá és javában fejlesztette az iszonyú mérget. Megvan – mondá örömmel –, sikerült a készítmény, hozzáfoghattunk a kísérletezéshez. Vettem – folytatá – egy tyúkot és azon teendjük a tervezett kísérletet, miután kutyára nem lehetett hamarjában szert tenni. Jó éjt, kedves pajtásom! Holnap látjuk egymást, Isten áldjon! – ezen szólással elváltam Essingertől és hazamentem dolgaim után.

Másnap reggel recreatio lévén, tehát szabadnap, meglátogatásra mentem barátaimhoz, mire a Cyansavvali kísérlettel is ösztönzött. Hartmann-nal együtt és Kovácsal (a Dömösi jegyző fiával) egy lakáson volt Essinger is. A beköszöntés után kértem: hol van Essinger? Az – úgymond Hartmann – már korán reggel elment a budai hegyekbe fűvészkedni, és valószínűleg délután megjön. Ebben nem volt semmi feltűnő, megnyugodtam és leültem, de véletlenül egy levélre és egy nyitott papírlemezre vettem szemeimet. A levél Büllner Károly, akkori szentgyörgymezei plebánushoz, mostani pozsonyi kanonokhoz volt címezve; a nyílt papírlemezzen pedig ezen néhány szó volt felírva: „Acidum hydrocyanicum fiat pro nobis!”¹⁵ Miska! Az Istenért! Nézd mi ez!

Én szerencsétlenséget, nagy szerencsétlenséget sejtek. Essinger és társa ma elhagyták a lakást, anélkül, hogy kellőleg okadolták volna korai elmenetelüket; ők nélkülünk ritkán mennek ki még a Váci utcába is sétálni, annál kevésbé ily korán a hegyekbe. Itt nagy baj van! A papírlemezzen írt rejtekes néhány deák szó mindent megmagyaráz, e két szerencsétlen fiatalember megmérgezi magát. Nézd a holt tyúkot, ez is megerősíti gyanúmat, ők mérgezték meg, hogy a méreg erejét kipróbálják.

Nosza kerekedjünk fel megmentésükre! És Hartmann hirtelen felugrott az

¹⁴ Első éveiben levő, ifjú

¹⁵ Készíttessék nekünk hydrociánsav!

ágyból, gyorsan felöltözött, és mi ketten – én és ő – elmentünk rögtön Budára a kapitányhoz jelentéstételre és keresésükre assistentiának kirendeltetése végett.

A kapitányi közegek a budai hegyeket minden irányban átkutatták több napokig, eredmény nélkül, és az elveszett ifjak fel nem találtattak, sem elő nem jöttek.

Haláluk azonban kétségtelen volt, mert Büttner úrhoz intézett levélben bocsánatot kér Essinger tettéért, és bevallja öngyilkossági szándékát, különösen kiemelve, hogy nem könnyelmű élet vagy szerelem vitte őket e szomorú elhatározásra. Ezen ügy egyetemi és városi körökben – különösen Esztergomban – nagy sensatiót csinált. Az anyák vigasztalhatatlanok voltak, fájdalmuk terhe alatt majd leroskadtak, talán titkon mégis reméltek is, mert a holttesteket Budán még mindig nem találták meg.

Ekkor, eltűnésük 8-ik napján egy puskás a sűrű bozótban vadászván, kutyája által figyelmessé tétetik, megközelíti a bokrot és ott találja a két ifjút elterülve a gyepen, és mindegyik mellett egy kis tokaji-féle üres pohárka. Tehát a mérget, a Cyansavat mindegyik a magának destinált pohárkából egyszerre megitta, hogy rögtön életüket kioltásák, azon ifjú és szép életet, melynek gyönyörei egy hosszú emberi életen át őket boldogokká, elégedetteké tehették volna. Íme hová vezet az álszemérem, a könnyelműség, de különösen a kötelességmulasztás!

Bene és Doleschall Ötödéves orvostanhallgató voltam. Bene Ferenc tanár (1789-ben Pesten promovealtatott) szép és értelmes előadása, tanításának atyai modora, komoly szelidsége és magas, tekintélyes patriarchalis kinézése által, a tanulók részéről nem csak szeretetett, de majdán bálványoztatott is.

Előadásait reggel 6 órakor megkezdte az iskolában, folytatta a Klinikában a betegek előtt. Minden orvostanhallgatónak – különös tanulmányozás és gyógyítási gyakorlatszerzés miatt – egy beteget a Klinikában elvállalni, erről a tanár úrnak reggel referálni, a symptomákat összegezni, a betegség diagnosisát megcsinálni és a gyógymódokat rá javaslatba hozni kellett. Ezek után a tanár helyeslőleg felelt, vagy eltérő nézeteit fejtegette ki, szóval tanított, előadott.

Ez időben több typhus betegség szerencsétlenül folyt le a Klinikában. Talán nagyon elcsigázott, kiéhezett egyének lehettek. Ezen betegek gyógykezelésénél Bene tanárnak gyógymódja ésszerű, de expectativ [látványos] volt, azaz igen kevés, és nem felette izgató szereket használt.

Bene egy typhusos beteg ágyához lép, ekkor előáll a beteg mellől az ordinarius Dr. Doleschall Gábor, jeles tehetségű, akkor ötödéves orvostanhallgató, és éles bírálat alá veszi Dr. Bene tanár úrnak gyógymódját; szemrehányást csinál neki, hogy nem kielégítő gyógymódja miatt már többen typhusban elháltak és követeli tőle az erőteljesebb, hatásosabb gyógymódnak s hidegvíznek alkalmazását.

A tanár urat Doleschall a gyöngye oldalánál találta, ki úgyis érezvén tudományunk hiányait és fájlalván a typhus áldozatait, igen szívére vette e gyöngédtelen felszólalást, és majdán könnyes szemekkel, nem haragosan, de atyai-lag megintette őt – aztán védve gyógymódját –, ha orvossá váland, neki több szerencsét kíván magánygyakorlatában, mint aminővel ő itt dicsekedhetik.

Erre a tanuló ifjúság közt roppant zúgás indult meg és kevésen múlt, hogy Doleschall Gábort – az egyébként szeretett társat – meg nem ugrasztottuk. Bizony kár volt az jó öregurat ily érzékenyen sérteni és ok nélkül szomorítani.

Doleschall oppositójának élet vehette volna, ha azt concret orvosi javaslat alakjában, higgadt modorban, az illendőség és tisztelet kellő határai közt tette volna, de szemrehányólag és sértőleg az agg tudóst és atyai tanárt megtámadni nagy bűn volt, melyet a tanár úr jósága meg nem érdemelt, s melyet a hallgatóság Doleschallnak sohasem bocsátott meg, hanem ellenkezőleg: meggondolatlan felépéséért komolyan elítélte.

De ugyanezt tette ő maga Doleschall is, nyíltan bevállván hibáját, 40 év múlva; midőn ezen esetet emlékirataiban¹⁶ megemlíti, a történetek fölötti sajnálatának és bánatának férfias és méltó kifejtést ad.

Jól esett jó barátomnak érdekes, tanulságos életrajzát olvashatni, melyre alkalmat adott leányának, Xantus Doleschall Gabriella asszonynak válópere miatt (1884 szeptemb 12.) Esztergomban a Szentszék előtti megjelenése.

Mint atyai jó barátját meglátogatott és két napig vendégem volt. Vele, a magas műveltségű szép és kedves nővel a régi időkről, de különösen atyjáról hosszasan beszélgettem. Kellemes emléket hagyott vissza maga után, s midőn elbúcsúzott, megígérte apja emlékiratait. Apja rövid köszönőlevél kíséretében meg is küldötte. Így jutottam Doleschall Gábor emlékiratainak ismeretéhez és birtokába.

Ha Doleschallnak jobb természete van, rendkívüli észtehetsége és szorgalma mellett ma Budapesten az országos hírű orvosi corypheusok közt első helyen állna és dominálná a helyzetet.

Az orvosi tudomány mezején a jóakarát ismeretek hiányával gyakran nem jó-tétemény a betegre, hanem kár. Ezt tapasztaljuk a kuruzslóknál, kiknek egynémelyike kivételesen nem anyagi érdekből, de az emberiség iránti szeretetből, segíteni való ösztönből fejt ki e mesterségét, melyet most ugyan már – a felvilágosult korszakban – törvények nem csak korlátoznak, de tiltanak és fenyegetnek is.

Nem így volt az a 30-as években. Negyedéves orvostanhallgató voltam (1838) a sebészeti osztályon Dr. Stáhly Ignác, genialis tanárunk alatt.

¹⁶ Doleschall Gábor: Életem, eszményeim s negyvenkét éves orvosi gyakorlatom. Miskolc, 1882.

**Stáhly,
az orvos-
fejedelem**

Híre járt, hogy egy budai előkelő nő oly balzsamnak birtokában van, mellyel minden fekélyt, de különösen rákot gyógyítani képes. Mindenki hitte a föltevést, csak az értelmes, tanult orvosok nem és azért nem csoda, hogy e hír a legfelső helyig, a budai Várpalotába is elterjedt. József nádor főhercegnek jótevéséről ismert kegyes neje, Dorothea főhercegasszony is. E csoda do-logról hallván – és annak valószínűleg hitelt is adván, de mindenesetre teljes és hiteles meggyőződést nyerni óhajtván –, kieszközölte, hogy Stáhly – horrendum¹⁷ – megengedte a kuruzsló nőnek balzsamjával a sebészeti klinikára felmenni és egy átadott férfinak ajakrákját saját módja szerint balzsammal, minden egyéb orvosi beavatkozás nélkül kezelni.

Megjelent pontosan az elegáns nő, naponta kétszer bekente rákját a betegnek – szemünk láttára – és bár gúnyosan mosolyogtunk, de semminemű akadályt elébe gördíteni nem mertünk.

Bízott a nő csuda balzsamában, és triumfussal közeledett a már nyugtalanul várakozó rákbetegéhez. Feszült figyelemmel várt az erről értesült közönség, maga a főséges főhercegasszony is.

Hét hét elmúlt, a beteg ajkain semmi javulás, a kuruzsló nő már nem egyenesedett ki annyira, midőn a Klinikára jött, egyre hallgatagabb és kislelkű lett, a gyógykezelésről lemondott, mondván, hogy balzsama nem segíthet, mert a betegnek vére nagyon meg van romolva.

Nem láttuk azóta a csodatevő kuruzsló asszonyt, talán híre is semmivé lett. Az ajakrákot azonban Stáhly szerencsés operatio által eltávolítván, a beteget meggyógyította.

Más alkalommal is kegyével halmozta el a főhercegasszony a Klinikát; egyszer az egyetemi kétemeletes háztetőről egy ásó nyelébe beeső, és magát súlyosan megsértett suhanc után kérdezősködván, őt a Klinikán meglátogatta.

Alighogy a főhercegasszony megérkezett, rögtön tudósították Dr. Stáhlyt a magas vendég megjelenéséről, már néhány percig az ágnál állott a főhercegasszony, midőn megjelenik Stáhly, a tanár. Délután volt. A délutáni órákon Stáhly vizitet tartani nem szokott és eszerint meg sem jelenni, ez az assis-tensnek volt kötelessége.

Stáhly belép a kórterembe, egy két naseweis [kotnyeles] tanuló elejébe megy és félig fennszóval mondja: itt a főhercegasszony, erre a tanár homlokát ráncba húzza, nem felel, lépteit lassítja és elkezdi a betegeket sorra járni, mindenkihez néhány szót szólva, hogylétükről kérdezősködve, mire ezekkel végzett, bement a másik terembe, hol a főhercegasszony várt rá a beteg ágyánál. A legtiszteletteljesebben üdvözölte és a betegről a kívánt felvilágosítást legudvariasabban teljesítette.

Mi, kik e jelenetnek tanúi voltunk, felészleltük Stáhlyban az orvosfejedelmet, ki önérzetében és kötelességtudatában a betegek érdekeit a főherceg-

¹⁷ jelentése: rémítő, ijesztő

asszony iránti udvarlás fölé helyezte, és tekintélyét a legmagasabb személy irányában is férfiasan meg tudta védeni. Stáhlyt az okos főhercegasszony igen szerette és kitüntette.

Iskolatársaim nevei az orvosi tanfolyam 5-ik évében az 1838/9-ik évben:

**Medicus-
társaim**

Ackerl József, Bach Nátán, †Bierbrauer I., Czanyuga József, Csákányi Alajos, †Davidá Sándor, Doleschall Gábor, Draskovics János, †Eckert Antal, Ehrenguber Károly, Erdei M., Fekete Károly, Flödnig G., Fortmayer Nándor, Franka Károly, Gesztessy László, †Gurovits Tamás, Guttmann Adolf, Győry S., Hanke János, †Hartman Mihály, Imhof György, †Kajdacsy István, Kastler J., Korbuly Adeodat, Kreit Edvard, gr., Lamm Frigyes, Lutter József, Margó Tivadar, Mayer Imre, †Meskó Pál, †Minnich Ede, Otcoska K., Panchich József, Peller J., Petrovich Simon, Rössler Aloys., †Röszler Antal, Saly Imre, Schaller János, Szabó János, Szlebodnik M., Tegze Imre, †Turnovszky Fr., Venos Zsigmond, Vogel Károly, †Walla Ferenc, Weitzenbreier Frigyes, Werbancsich János, Zuckerkandl Márk

Ezek közül az aláhúzott még életben van; a többi részint meghalt, részint felőlük tudomásom nincsen. Halálukról tudomásom van, kik kereszttel vannak jelölve.

*Iskolai bizonyítványaim az orvosi tanfolyam alatt:*¹⁸

**Bizonyít-
ványaim**

„Üdvözlét az olvasónak! A jelen sorokkal tanúsítjuk, hogy a Hungarica natiohoz tartozó, az Esztergom megyei Szentgyörgyből származó, 1818-ban született Alexius Feichtinger úr, az 1834/5-ös első tanévben, mint rendes ösztöndíjas a pesti királyi egyetem előadótermeiben az orvosi előadásokat szorgalmasan látogatta és a nyilvános vizsgán a következő jegyeket érdemelte ki:

¹⁸ A napló eredeti latin szövegrésze így hangzik:

Lecturis salutem! Praesentibus testamur D. Al.[exandro] F.[eichtinger] natione hung. e C. Strig. Loco Szt. György oriundum R.R.I. ann. 18 n. anno 1834/5 studia medica in annum tamquam ordin. Stipendiatum Reg. Audit. in R.S. Univ. P. diligenter frequentasse inque examine publ. Seq. Promeruisse Calc.

Ex anatomia Cl. I. Zoologia Emin. Mineralogia Emin. Botanica Cl. I.

A második évben 1835/6 E chemia diligentissime frequentando Eminentiae. Pharmacognosi diligentiss. Freq. Emin. E Phys. et Anat. subl. Colleg. Diligentissime freq. Cl.I. Emin.

A harmadik évben 1836/7 Chir. Th. Cl.I. Eminentia Epizoot. Cl.I. Obstetricia Cl.I., Path. Pharmacol. Prael. Jul. Diligentissime fr. Cl.I. Eminentiae.

A IV. évben 1837/8 Therapia Cl.I. Praxi chirurg eminent.

Az V. évben Doctrin. Med. m. forens. Cl. I. Eminentia, E therapia Cl.I. Ex Oculistica (.) quam simul, pro magisterio frequent. Cl. Eminenter I.

Anatómiából I. osztályzat (jeles), zoológiából eminens (kitűnő), ásványtanból eminens, botanikából I. osztályzat.

A második évben 1835/6-ban kémiából az előadásokat szorgalmasan látogatva eminens, farmakognóziából az előadásokat szorgalmasan látogatva eminens, fizikából és anatómiából – a kollégiumon kívül – szorgalmasan megjelenve I. osztályzat, eminens.

A harmadik évben 1836/7, elméleti sebészetből I. osztályzat, eminens, epizootiából I. osztályzat, szülészetből I. osztályzat, patológiából és farmakológiából az előadásokat szorgalmasan látogatva I. osztályzat, eminens.

A negyedik évben 1837/8 terápiából I. osztályzat, sebészeti gyakorlatból eminens.

Az V-ik évben 1838/9 törvényszéki orvostanból I. osztályzat, eminens, terápiából I. osztályzat, szemészetből, amit a magisteri fokozatért ugyanakkor látogatott, eminens I. osztályzat.”

Aláírt tanárok: Lenhossék Director Profess. Facult; *Reisinger* I. Pr. Hist. nat.; *Sadler* Jós. B(otanicæ). Profess.; *Csausz* Med. P. Anatomiae; *Schuster* J. Chemiae; *Schordann* Sig. Physiol.; *Birly* Obstetr.; *Veleczky* Chirurgiae; *Hoffner* Epizoot; *Tognio* Path., Pharmacol.; *Bene* Fr. Therapiae; *Stahly* Ign. Chirurg.; *Böhm* Car. Politia med.; *Fabini* Theophil Oculisticae Professor.

Szigorlataim 1839-ik év derekán az iskolai év befejezése után vacationa hazatértem. Esztergom Vízivárosban a templom oldala ellenében lévő félig földszintes, félig emeletes házban laktam atyámmal együtt. Ablakom az utcára nézett.

Itt készültem az orvosi szigorlatokra, igazán szigorúan és szorgalmasan, mert naponként reggel 7 órától egész déli 12 óráig minden félbeszakítás nélkül a dolgozó asztalomnál ültem, és déli étkezés és rövid pihenés után már két óraker ismét ugyanazon helyet foglaltam el, hogy azt csak este 7 óraker hagyjam el a szabad levegőre menés végett.

Igy ment ez három hónapig. Az első szigorlatot letettem 1839 decemb havában. Vizsgáló tanárim voltak: *Lenhossék* protomed. elnök; *Csausz* Anatomia; *Sadler* Botanica; *Schordann* Physiolog; *Schuster* Chemia; *Reisinger* Zool. és Mineral Prof. Megforgattak, mint ez ilyenkor szokás és egy órai faggatás után elbocsáttattam. Feleleteim jók és elfogadhatók voltak.

A második szigorlatra ugyane házban és szobában hasonló odaadással és kitartással készültem és 63 for. rigorosumi letét 1840 febr 8-án Dr. Christoph Christen kezeihez lefizettem, és 1840-ik év febr havának 13-án a vizsgálóbizottság elé álltam. Jelen voltak Christop *Christen* Decan, *Bene*, *Tognio* és egy meghívott vendég. Ezen practicus orvosi tantárgyakból való szigorlatom kitűnően sikerült, és én ennek befejeztével a *Dissertatiom* megírásához fogtam, mely de *Animalia vertebrata Hungariae obtutu pharmacologico considerata*¹⁹

¹⁹ Témája: A magyarországi gerinces állatokból készült gyógyszerekről. Ez volt az első magyar orvosi zoológiai disszertáció (– *Szállási Árpád* megj.)

– egyhavi munkát igényelt. A bíráló és nyomtatás hasonlólag egy hónapi időmbe került, és így a graduatio vagy tudorrá való felavattatásom csak 1840 maj 19-én történhetett.

A közbenső időben Dr. Stokinger Tamás assistens és Dr. Kajdáczy István tanúsága szerint az 1839/40-es iskolai évben a sebészeti tudorság elnyerésére kiszabott gyakorlati sebészi előadásokat szorgalmasan hallgattam.

Ezen avatás ceremóniáit Dr. Fabini Theoph. Ocul. Prof. és Decan hujus temporis végezte az orvosi kar jelenlétében, midőn mint fiatal orvost megcsókolt és kezét nyújtott e szavakkal: Recipio et in Doctorem. Ugyanezt tették a többi jelen levő tanár urak is. A szokásos orvosi esküt is ez alkalommal tettem le. **Fel-
avatásom**

Az avatást megelőzte a Disputatio, mely nagyobb ünnepélyesség okáért kivételesen az Aula Majorban tartatott és melyen számos meghívott vendég: más facultások tanárai, atyám, nagybátyám, Dominik a plebánus és ennek jóbarátjai, néhány rokonom és jóbarátaim, s nagy számú ifjúság is részt vettek.

Opponálóim voltak Dr. Marschal, Dr. Doleschall és talán Hartmann vagy Gerovits. Ezen nyilvános föllépésnek igen szép és komoly színezete volt. A magasabb cathedrától úgy beszéltem, mintha egyetemi tanár volnék és előadást tartanék, mihez némileg hozzá is voltam szokva, mert magánórákat is adtam mint orvostanuló.

A Disputatio végeztével egy szívre ható beszéddel megköszöntem atyámnak és nagybátyámnak irányomban tanúsított kegyességüket. *Mint következik:*

„Atyám, Tisztelendő Nagybátyám!

Én, aki jó csillagzat alatt születve a Ti segítségével életem megpróbáltatásain oly szerencsésen és sikerrel jutottam át, hogy nem volt nap, amely ne hagyott volna lelkemben örökké édes emléket, most, hogy elértem ama folyóhoz, amely eddigi életem kedves vidékének határt szab és annak az ismeretlen területnek a partjait mossa, amelyre most lépek, elhagyva a korábbi s megkezdve további utam, lelkem irántatok érzett háláját hadd nyilvánítsam ki.

Hiszen Ti ketten voltatok ifjúságom csalhatatlan és éber őrei. Téged apám, aki zsenge életemet, amelyet nékem adtál gyermekségemben nagy gonddal tápláltad, növekvő fiúként atyai kedvességgel és törődéssel neveltél, ifjúságom lángját pedig hihetetlen körültekintéssel és bölcsességgel kormányoztad, Téged tehát apám, fiúi szeretetem illet! Fogadd mélységes hálámat! Neked pedig, tiszteletreméltó nagybátyám, aki a szívedben és lelkedben rejlő fényes igazságot, melynek üdvös voltát az egyház szószékeiről nyilvánosan is hirdeted, abba az ifjú szívbe is, amely Téged, mint második atyját tisztelt, minden módon belé próbáltad plántálni, s akinek kegyessége nagy és legyűrhetetlen, élete szent voltát jelző vallásossága mindig is serkentőleg hatott rám, aki oly nagylelkű voltál, hogy mindazt, amit csak kedvesnek találtál, rögtön másnak adtad – amit magamon is gyakran tapasztaltam –, neked tehát tisztelendő nagybátyám hitem és lelkem ajánlom.

Ha tehát bármim is lenne, amit a mindennapos tanulás és virrasztás árán szereztem, s ami dicséretre méltó, mindavval – s ezt mindig tudnotok kell – csakis nektek tartozom.

Hiszen Ti bizonyítottátok be rajtam, hogy mit ér az erény és a bölcsesség, s hogy az élet boldogsága szempontjából mit jelenthet az, ha jóakarátú, okos emberektől kérhetünk tanácsot.

Segítsetek hát, kérlek! Ti, akik tudományos pályámon támogattátok törekvéseim. Akik ifjúságomat irányítottátok és igazgattátok, kérlek, segítsetek! Mindenki előtt nyilvános tanúbizonyosságát adom a lelkemből fakadó hálának, mert 'Előbb tűnjenek el a fehér hullámok a tengerről, mintsem keblemből kitörlődne arcotok. Éljetek szerencsével és emlékezzetek rám'. Rám, akinek jöttetek eredményeképpen ilyen boldog élet jutott osztályrészül. De ha majd szívünk körül megáll a kihűlt vér, ugyan mi lesz értékesebb akkor a léleknél? Bizony semmi. Senecával szólva: „Amikor lelketek a test szennyéből már alig visz magával valamit, mikor minden mocsoktól megszabadul és megváltik, s megelégszik önmagával, azon nyomban föllebben azon határtalan térségek felé, amelyek odafönt találhatóak, és bebocsáttatik oda.”²⁰

²⁰ A beszéd eredeti latin szövege így hangzik:

Diligentissime Genitor! Reverendissime Patru!

Qui numine propitio vestra munificentia, vitae meae vicissitudinibus adeo faustis felicibusque utebar, ut nullae mihi evanuerint, quae non dulcem sui memoriam in animo meo perennem fixisset, nunc quum flumen attingam, quod hilares vitae peractae regione limitibus fixis exercet et firmatae plagae incognitae quam nunc ingredior rippas adluit ittas relinquens hasque ingrediens, animi mei in vos gratissimi sensus publice profiteor.

Vos enim habul infallibiles juventutis meae duae custodesque vigilantissimos. Tibi pater! Qui vitae icunculam quam mihi indideras, in infantia mea eximia tua sollicitudine aluisti, crescentem puerum mansuetudine curaque paterna fovisti, flammam juventae inexplicabili circumspicione prudentiaeque moderatus es, qui virtute et exemplis mihi constanter praefuisti. Tibi pater fit filialis amor! Sit suprema gratitudo! Tibi vero Reverendissime Patru! Qui dum ipse candidam, quam corde animoque gestas veritatem, quamque saluberrimam e publico profers sacrarum aedium suggestu, juvenili pectori quoque quod te ceu alterum parentem venerabatur inserere omnimode satagebas, cujus pietas summa et invincibilis religionis amor, quae vitae tuae sanctissimonia illustrant mihi incitamento cessere, cujus tanta liberalitas ut id, quod gratum esse scriveras aliis redderes – me ut plurimum feriret partes. Tibi inquam Reverendissime Patru! Sit pia mens sit animus meus devotus.

Vobis itaque – si quid in me est, quotidianis studiis et vigiliis partum, quod laudem aliquam mereatur omne tribuendum esse semper reputato.

Nam a vobis ego in me probatum vidi, quid virtus, quid sapientia possit, quidve benigna prudentium consulendi ratio ad vitae beatudinem valeat conferre.

Suffugite queso! Qui conaminibus meis in palestra mea litteraria favistis! Qui juventutis mese moderatores, rectores extitistis, suffugite queso! Quam publice profiteor gratissimi animi contestationem quare „Cana prius gelido desint absynthia ponto, quam meo vester libatur pectore vultus. Vivite felices memores et vivite nostri” cui vestro beneficio tanta vitae beatitudo accessit. At dum frigidum obstiterit circum praecordia sanguis quid tum animo precior (?) Nil certe magis, quam ut cum Seneca loquar: „Animus vester dum minimum secum ex corpore tutit, dum sordidum omne detorsit et expeditus suisque accontentus medio emicuit in ingentia illa, quae sursum sunt spatia eorumque possessionem admittatur.”

Aznap ünnepélyes ebéd volt a Fehérló kávéházi helyiségében a rokonság és számos vendég számára, melynek költségeihez nagyrészt nagybátyám, Dominik járult hozzá.

Ebéd után nagy szivarozás és pipázás következett, hiszen a dohány majdnem ingyen, a jó szivarok pedig olcsók voltak, mert még akkor a nemzetet a trafikok nem boldogították. Társaim és jó barátaim engem is nógattak a rágyújtásra. Megpróbáltam e nagy napon, és egy égő szivart a számba tettem; alig néhány perc után rosszul lettem, émelygés fogott el és a Nicotinae egész hatása beállott, én a szivart levettem, levegőt kerestem. Ez volt életemben első és utolsó szivarom; azóta még pajzánból sem tettem szivart ajkaim közé, és soha a szivarzásnak sem szükségét nem éreztem, sem kellemei után nem vágyódtam. De húsz évvel később még gyermekeimet is úgy neveltem, hogy a dohány élvezetének hiányát soha ne érezzék.

Hazajöttem, az ünnepélyesség még itt Esztergomban is folytatódott, mert atyámnak és János testvérbátyámnak jóbarátja – és utóbbinak iskolatársa – a szentszéki jegyző, kinek Lázár előkerített egy háromszegletű kalapot, azt felbokrétázta, és egy leterített asztalra tette szobámba, hogy figyelmeztessen nyert új tisztességre, anyám pedig engem másokkal együtt ez alkalomból finoman megvendéget; így múltak el néhány napok pihenés és jó élés mellett; de ezen víg élet – mint említém – nem soká tartott.

**Tanul-
mányúton
Bécsben**

Engem ambícióm és tanulni vágyásom magasabbra ösztökélt. Atyám beleegezésével és támogatása mellett elhatároztam további orvosi kimívelésem céljából Bécsbe menni, csupán azért, hogy az orvosi tudománynak újabb ágazataival magamnak kimerítő ismereteket szerezzek a világhírű egyetemen, s a klinikai és orvosi corypheusok közt egy évet töltsék.

Oswald Ferenc, a pesti kir. Tud. egyet. Nságos rectora 1840. máj. 28-án tudományos készültségemről és dicséretes magaviseletemről kiállított bizonyítvánnyal összekapcsolt ajánló levélben engem a külföldi egyetemek látogatására induláshoz – minden ily tudományos intézetnek – melegen ajánlott.

Bemutattam magamat az Allgem. Krankenhausban cs. kir. udvari orvos Dr. Seeburger belgyógyászati klinikáján, melynek szorgalmas látogatója lettem, gyógykezelését figyelemmel kísértem, és hogy jobban emlékeztembe véssem, jegyzeteket is készítettem. Betegeknek e klinikán száma nagy, és azért tapasztalati alkalmam bővült.

Eljártam Dr. Schuh chirurg. osztályára; ott láttam a mellüreg csapolását, egy új és biztosabb alapon véghez vitt operációt, melynek kivitelét lehetővé tette Bécsben az auscultationak és percussionak²¹ nemcsak életbe léptetése, de tökéletessé tétele is, különösen Dr. Skoda tudományos kutatásai és fáradozásai által.

²¹ hallgatódzás és kopogtatás

Mi volt természetesebb, minthogy én is ilyen cursus hallgatására eltökéltem magamat, annál inkább is, mert a pesti egyetemen az auscultatio nemcsak nem tanítottatott, de meg egyébként igen jeles tanárainktól meg is kritizáltatott. Az öregurak azt mondták, hogy azon orvos, ki tüdőlobot auscultatio nélkül diagnostizálni nem tud, az ennek segítségével sem fogja azt tehetni.

Mennyire megváltozott e nézet az idők folyamában! Ma az auscultatio és percussio a legfőbb physikai diagnosticus módszerek és eljárások közé tartoznak, melyeket már egy orvos sem mellőzhet.

A pesti egyetemről vitt pathologiai anatómiából ismereteim hiányosak voltak, mert ezen tudomány újabb fejlődés sem adatott elő rendszeresen külön tanár által. Azért az első teendőm volt ebből a tantárgyból is rendes cursust venni. Rokitsansky híres tanárnak igen jeles segédje, a későbbi egyetemi tanár, Dr. Dlauhy szokta pénzért ezen cursusokat az orvostudoroknak a bonckamrában adni.

E boncolással és demonstratioval összekapcsolt előadásokat a hallgatók közül talán senki sem mulasztotta el soha sem. Igen érdekesek és tanulságosak voltak, hiszen reggel 8-tól délig naponta 8–10 hulla boncolása végeztetett, és a kikészített hullák szolgálták tárgyul az előadásoknak, melyeket Dr. Dlauhy délután tartott.

Nekem 1840 novemb 2-án kiállított bizonyítványában kiemeli, miszerint nála a pathologiai anatómiából privat cursust hallgattam, és az általános köz-kórházban – ti. juni elejétől octob végéig a pathologiai és törvényszéki boncolásoknál – igen nagy szorgalommal – részt vettem.

Dr. Rokitsansky és egy fiatal zsidó orvos közti tréfás, de jellemző esetre emlékszem. Bécsbe a világ minden részéből – még Amerikából is – összereglettek ez időben a fiatal orvosok, hogy ez új doctrínákat és a practicus előadásokat hallgassák, és a különféle műtétekben magukat gyakorolhassák. Az anatómián mellettem egy porosz zsidó doctor hencegett a tanárral és megkínálta szivarral, a tanár kissé reá nézett és udvariasságból elfogadta ugyan, de eltette, a hencegő zsidó azonban ebben meg nem nyugodván másnap a tanárhoz furakodik, hogy megkérdezze tőle: Herr Professor! Hogy ízlett a szivar, amit tegnap adtam? Ugyan kitől telhetnék ki ilyen arcátlanság?

Egy másik, derűtséget idéző epizód is megérdemli az említést. Schullernak hívták. Kemény koponyájú würtzburgi doctor volt. Velem lakott egy fedél alatt. Szabad időnkben – kivált rossz időben – néha összejöttünk és különféleképp elbeszélgettünk kettecskén. A magyar nyelvre rátérve magyaráztam neki bizonyos magyar szavaknak értelmét, melyek csak betűvel különböznek, és mégis nagy a szó értelmének különbsége. Például: Bor = Wein, Por = Staub. Erre a német sógor! Hisz ez nem is különbség: bor és por. De igen – szólék –, mert az egyiket kemény, a másikat lágy p-vel írják. Mi ezért mondjuk az egyiket b-vel, a másikat p-vel. Sehogy sem bírtam vele kimondatni helyesen a két különböző szót, mert az mindig egyformán hangzott: pornak. Végre gondolkozik maga is a német sógor, és örömmel hozzám for-

dul e szavakkal: megtaláltam ennek a nyitját! Ha azt akarom mondani magyarul, hogy Wein, akkor a magyar szó eleibe M betűt teszek és kimondom. Ha pedig csak Staubot akarok mondani, elhagyom az M betűt és lesz por. No gondolám, nem hiába kemény a fejed, de még tölcsérrel is nehéz abba tölteni tudományt!

A szemészeti műtéteket a Josephiumban Dr. Jaegernél, az öregnél, az egyetemen Dr. Rosasnál néztük. A gyermekek betegségeire Dr. Mauthner tanított.

Legtöbbet köszönhetek Bécsnek szülészeti ismereteim kibővítése által. Beiratkoztam mint rendes hallgató pro magister Obsertricia. E cursus három hónapig tartott és ingyen volt.

Ez idő alatt naponként a szülőklínikát látogattam, egyik hó alatt az egész nappali időt, a másokban az egész éjt a szülőházban kellett tölteni. Az éjnek idejére egy mellékszobában ágyak voltak a candidatusok számára, melyeken felöltözve elhelyezkedtek, de mihelyt valami tanulni méltó dolog adta magát elő, az önként felállított cursista jelentést tett, és rögtön az ágyakról leugráltunk és mentünk a szülőszobába, hol rendszeren az assistens, Dr. Lumpe operatíót végzett és magyarázott. Minden rendes hallgatónak kötelességévé tétetett legalább egy szülészeti operatíót az assistens ellenőrzése mellett végezni! Itt sokat lehetett tanulni; fel is használtuk mindnyájan a bő alkalmat és úgy hiszem, kik ekkor kikerültek ez intézetből, ugyanannyian mind jó szülészekké lettek. Én legalább későbbi esztergomi gyógyászati sikereimet a szülészeti műtéteimnek köszönhetem leginkább.

Bécsi tartózkodásom idejére édesatyám adott havonként 40 f.-ot pp. Eből kitett az étkezés havonként 15 for.-ot, szállás 5 for.-ot, cursus 6–10 for.-ot, a többi ruhára, mulatságra, de különösen sebészeti eszközökre lett fordítva. Még most is ugyanazon eszközökkel operálok, melyeket ekkor Bécsben megtakarított havi pénzből vásároltam, pedig teljes szemészeti, szülészeti apparatussal és sok kisebb különféle eszközökkel bírok.

Takarékos voltam. Reggelim állott egy fél meszely tejből és egy szárnyasból, ebéd húsmártással és burgonyával – gyakran leves nélkül –, néha tészták vagy főzelék. Vacsora: hideg étel, kevés sörrel. Én, ki nagybátyámnál Pesten és édesatyámnál Esztergomban jó és bő koszthoz hozzá voltam szokva, mégis könnyen alkalmazkodtam, szem előtt tartva a célt, melynek elérése végett jöttem Bécsbe, és tekintve, hogy szüleimnek nagyobb áldozatot hozni lehetetlen volt.

Meg voltam elégedve, víg és jókedvű voltam mellette, úgyhogy társaimmal – Dr. Arányi, Rózsa és másokkal – néha még éjnek idején is énekelve tértünk haza a Szent István téren keresztül Alfons str. közkórházi szomszédságában lakásainkra. És még most is csodálkozom: a politia énekünkben nem akadályozott. Ezen tartózkodásom ideje alatt Bécsnek minden nevezetességeit, látványosságait sorra néztük és tanulmányoztuk, persze gyalog, mert

ekkor még a társaskocsik drágák voltak és csak a távolabbi vidék közt közlekedtek; a bérkocsikra pedig szinte hiányzott a pénz.

A Két Arsenal, a Belveder, a museumok, nyilvános kertek, a Glassi, Bécs közeli és távolabbi vidéke: Schönbrunn, Döbling, Helenthal, Mödling, Laxenburg kiváló értékekkel bírtak.

Tudásban gazdagodtam Bécsi életemnek köszönhetem, hogy az 1840-ik év elején feltalált ínmetszést magától a feltaláló híres berlini sebészeti tanár, Dr. Dieffenbachtól láthatam, ki ezen műtétek bemutatása miatt Bécsben szeptemb 29-én a Melkerhofban zártkörű előadásokat és demonstratiokat tartott, melyekben 30 doctorral együtt személyesen részt venni szerencsés voltam és oly formán, hogy a híres tanárnak közvetlen közelében állni jutottam. Dieffenbach ugyanis 1840-ben egy bécsi bankár leányához hívatott, ki nyakferdülésben szenvedett, az operációt nagy ügyesség és még nagyobb sikerrel megtette, ez okból néhány napot Bécsben tölteni kellett, és azért a bécsi orvosok felszólítására bemutatta a fent nevezett műtéteket. Kancsal szem, térdizület zsugorodás, ferde nyak és polypus operatiokat. Ezen által szemem előtt eszközölt szép és finom operatiók igen megnyerték tetszésemet, megvásároltam a hozzá szükséges eszközöket, és azokkal néhány hónappal később Esztergomban én is kedvező eredményű kísérleteket tettem.

Több kancsal szemet operáltam. Egyiknek műtévése mellett barátom a szentpéteri jegyző, Koncz Lázár (mint püspök 1880-ban halt meg) segédkezett, horgot tartott a műtévést szenvedettnek szemében. Mindig azt hittem, hogy ezen operációt Magyarországon elsőként tettem, azonban a dolog után kutatva rájöttem, hogy előttem néhány hónappal Dr. Schoepf pesti gyakorló orvos már hasonló operációt végzett. Eszerint a kancsal szemnek ínmetszés általi gyógyításában az országban én második voltam. Ezen operatio úgy látszik most a divatból kijött, legalább is most már miatta nem keresnek fel.

Bécsből az új doctrinák, és szép sebészeti, szülészeti gyakorlati fogások elsajátítása után, hazatértem Esztergomba, hogy egy kis vakációzás után valahol állandóan letelepedjek.

De még meg sem érkeztem Bécsből, hírem már megelőzött Esztergomban, és megérkezésem után szüleim házánál, hol ideiglenesen némileg mint vendég laktam, számos beteg keresett fel.

Újra itthon Vissza nem utasíthattam, hanem kezeltem lelkiismeretesen és számos műtéteket is végeztem, így napról napra szaporodott azoknak a száma, kik nálam orvosi segítséget kerestek. A tudomány iránti szeretetből, és gyakorlatszerzés szempontjából én is felszólítottam számos egyéneket, kiknek egyébként eszükbe sem jutott volna segítséget keresni, mert lehetetlennek tartották testi hibájuk vagy betegségük orvosolhatását.

Ilyenek voltak: a nyúlszájúak, kancsalok, szürke hályogban szenvedő vakok stb., kiknek megmagyaráztam, hogy sebészeti műtét által rajtuk segíteni képes vagyok, és valóban így történt: a repedt szájúaknak összevarrtam ajkukat, a kancsal szemnek rendes irányt adtam, a vakoknak lemetsztem a szürke hályogjukat.

Szemészeti nevezetesebb műtéteimről, melyeket Esztergomban szerencsésen véghez vittem, megemlékezik dicsérőleg Dr. Rummy Károly journalista és jogtárnár az Offner-Pester Zeitung melléklapjában, a Gemeinnützige Blätter 1841-ik évi folyamának április 8-iki 28. számában. Az ő közvetítése által jelentek meg a 40-es években orvosi cikkeim az Allgem. Medicin. Zentral Zeitungban.

Dr. Rummy Károly hazai tudósunkkal egyébként sokat értekeztem. 1845 február 19-én értesít, hogy Dr. Schrader által Észak-Amerikában gyűjtött természet tudományos tárgyak megérkeztek és nála megtekinthetők. Ezen tárgyak közt voltak azon növények is, melyeket Amerikából még most is bírok.

Hirtelen sikeres fellépésem nagy feltűnést keltett Esztergomban a nagyközönség előtt, de irigységet is az orvosok közt. Ezen nemtelen szenvedélyt nem osztotta Dr. Palkovics Károly városi főorvos, hanem ellenkezőleg, velem szorosabb barátságba lépett, engem felkeresett, sőt néha alkalmat is adott clienseinél némely operációk véghezvitelére. Jól esett a fiatal embernek az öreg collega részéről való szívélyes közeledés, és én e szívességet hasonló szívességgel és előzékenységgel viszonztam. Felőle mindig tisztelettel beszéltem és haláláig ezen baráti érzelmet irányában megtartottam. (Palkovics Károly Pesten 1816-ban graduáltatott, 1859-ben 70 éves volt.)

Palkovics tudornak jó barátsága nem is volt sem neki, sem nekem káromra, mert én bizalmával soha vissza nem éltem; clienseit tőle elvenni nem törekedtem, ő azonban nehezebb betegeknel engem tanácsló orvosnak gyakran használt, és mivel ő igen szorgalmas, könnyű lábú orvos volt, nagy gyakorlatában számosak voltak a súlyos esetek, tehát gyakoriak voltak a tanácskozássok és köztünk az érintkezések a betegek érdekében.

Ő engem mindinkább kiismert és becsülni tanult, ezért gyakran családjához hívtott, és asztalánál szívesen látott. Az ő víg szüretjeinél ritkán hiányoztam, és vacsorára hozzá többször ellátogattam. Velem – mint vendégek – Miskolczy Márton plebánus és Koncz Lázár jelentek meg.

Tudományom iránti bizalmának jelét adá, hogy családjánál súlyosabb esetekben velem consultált. 1855 március 8-án neje méh-anyalobban [méhgyulladás] feküdt, mely heves, lobos lázzal szövődött. Férje szokott módja szerint – nem sokat törődve a gyulladással, mintha csak megelőzte volna a bécsi iskolának hasonló eljárását – minden láz alatt Chinint szokott adni, itt is úgy tett, azt adagoltatta, de hatás nélkül. Én az erősen pozsgás asszonynak érvágást ajánlottam, mixtura olajat s lágyító esővizet, és a veszélyesen beteg nő azonnal jobban lett.

Ajánlatára apósához is többször meg voltam híva whist partira, percre és sörre. Ez nem volt fárasztó mulatság, mert 8 órákor mindenki hazamehetett

vacsorálni. Apósa igen jeles ember, külföldi volt, ki az osztrák cs. kir. ármádiában szolgálván mint generalis nyugdíjazva Esztergomban élt. Csak franciául és németül beszélt. Neve Chaudeleau (1843 novemb 14-én, hat hétig tartó typhusban – mely alatt Dr. Beé-vel consultáltam – 77 éves korában halt meg), felesége mívelt éltes finom nő, szül. báró Noir Monte volt.

Dr. Palkovicsnak rossz szokása volt vastag tréfáival vendégeit és családját – különösen finomabb érzésű feleségét – zavarba ejteni, néha cacosternicus viccei és anekdotái annyira drasztikusok voltak, hogy az asszony – miután kérése és intései mit sem használtak – felkelt a vacsoráról és otthagytott bennünket faképnél; talán ránk is haragudott, amiért ezen mosdatlan beszédre nagyokat nevetni mertünk. De hiába, nem lehetett visszatartani a nevetést, mert az öreg doctornak nagyon jó svádája volt és élénken tudta előadni kissé bűzös szellemi röppentyűit.

**Tiszti főorvos-
ként,
uradalmi
orvosként** Így múltak napok napok után, holnapok holnapok után, és én még mindig Esztergomban maradtam. El akartam menni, de betegeim voltak, nem hagyhattam őket, de meg jövedelmem is volt, és így kényelmem és tisztességem is, tehát halasztottam mindinkább. Fél esztendő után, 1841 mart 29-én Ursoirts János Esztergom megye administratora kinevezett megyei tiszti főorvosnak és aznap fel is esketett. Mint ilyen, a megyét egész 1850-ig szolgáltam. Ekkor bekövetkezvén a Bach rendszere, megszüntetvén a megyei autonómia, a tiszteletbeli állásom is megszűnt.

Jövedelmet nem adott, de jogokat és tiszteletet igen.

A primás Kopácsy József 1843 jan 6-án uradalmi orvosának illendő fizetéssel és deputatummal kinevezett, maga magas személyénél is alkalmazott. Most már megint jobban és szorosabban le voltam kötve, de még e tényeket is csak ideigleneseknek tartva, még mindig útra készen, bepakolt bőrönd mellett laktam – egyetemi tanárság után vágytam!

1844-ik év octob havában a városban egyesületi úton *Kalló-társaság*²² alakult, egy részvénynek ára tíz forint volt. Tagja voltam és meg is fizettem a részvény díját. A dorogi patakon építkezések is történtek, de Tatával a melegvíz miatt a concurrentiát kiállni nem tudván, buzgóságunk és áldozatunk kárba veszett, a Kalló megbukott.

Ugyanaz évben és hóban a megye által Táton felállítandó *magtár*ra közgyűlési felhívásra 2 f. 50 kr.-t adakoztam. Célszerűtlen volt, mert a gyűlésen leszavaztattak azok, kik e magtárt a városnak valamelyik helyén lenni óhajtották. Sorsa ismeretes: 40 év óta benne soha gabona nem volt, végre is a megye eladta 1884-ben.

Helyén látom itt elmondani viszonyomat Kopácsy József hercegprímáshoz.

²² A megnevezés a kalló-malomra utal

Atyám finom, felvilágosodott, igen síma és udvarias, de egyszersmind a haladás embere volt. Senkit nem bántott, számtalanoknak szívességet tett, előző-
**A herceg-
prímás**
keny egészen az önfeláldozásig és generosus, nyílt házat is vitt, és így sok jó barátai voltak, kikre befolyást is gyakorolhatott. Ferenczy Károly primatialis prefectus is az utóbbiak közé tartozott. Kopácsy primás atyámat mint hű és sok évi főtisztjét szerette és tisztelte is.

Ezt előre kellett bocsátanom hogy megértessem, miszerint én, ahogy az orvosi iskolai pályámat bevégeztem, az 1840-ben Budán nyomtatásban megjelent tudori értekezésemet – Animalia vertebrata Hungariae – a primás nagy nevének dedicalhattam és három évre rá a primás által nemcsak uradalmi orvosnak neveztettem, de az ő személyének is egyedüli orvosává lettem.

Igaz, hogy tanulóéveim alatt jó hírben álltam, és Esztergomba jöveletem ugyanilyen jó hír előzte meg, de mégis atyám hosszúéves hű szolgálatai után szerzett érdemeinek, és ezeknek reám való ruházásának, valamint Ferenczy jóakarátának köszönhettem.

A fentebbiekre nézve: a primási orvosnak való kinevezési okmányom szövege is magyarázatul szolgál.

„Ő primási Hercegsége a tegnapi napon kegyelmesen kijelentett magas határozata szerint, főorvos urat jeles sikerű, maga alkalmasságánál fogva uradalmi rend szerinti orvosnak kinevezni kegyeskedett azon kötelezettségével, hogy az Esztergom uradalmi kerületben mind az uradalmi jobbágyság és cselédség körül, mind pedig a fenyítőigazság körében, valamint a főtemplom építése körül előforduló sebészi orvoslás szükségét előidéző esetekben is az eddig elé bizonyított képessége szerint orvosi segédelmet nyújtani ne terheltessek. Kegyeskede továbbá Ő Hercegsége főorvos úr e részbeni fáradozásai jutalmául alázatos előterjesztésem folytában 150 v. f. 12 akó óbor 24 p. m részesbúza és 8 öl kemény hasáb fának évenkénti kijáratását K. megrendelni.

Mely stb. Esztergom jan 6. 843 K. szolgálja Ferenczy.”

Kopácsy bizalmát hét évig, tehát haláláig bírtam, öt többször epés elöntődésben és epés lázban orvosoltam, végső kilenc napos betegsége is adynamicus epés láz volt, mely életének véget vetett. Boncolását és bebalzsamozását én végeztem. Halál okát constatálta egy dió nagyságú és több apró epekövek, melyeket az epehólyagban találtam. Dr. Reissinger és Stáhly egyetemi tanárok, professzorok is itt voltak.

Nagyon könnyű életem volt. Atyám házában egy külön szobában helyezkedtem el, egész ellátást ő, a legjobb atya adott, este társaság a háznál, nappal kedves szakszerű foglalkozás, operálás, betegekhez járás, néha egyes apró kalandok is járták a betegek körül. **Orvosi
eseteim**

Így ismét múltak hónapok és alattam a talaj mindig szilárdabb lett. Palkovics a Seminariumba is behívott, melyben a vicerectorok atyámnak jó barátai

voltak, Kremnicska és később Koperniczky. Miskolczi püspökhöz is bejutottam sebészeti műtét végzése végett, második háziorvosa és barátja is lettem.

Ily kedvező viszonyok közt én orvosi fáradozásaimért díjat soha sem kértem, az adottakkal – bár azok mily csekélyek voltak – meg voltam elégedve, és ezer és ezer lépéseket ingyen tettem. De így láttam ezt Dr. Palkovics úrtól is, tehát mi természetesebb, hogy utána indultam.

Egyszer egy súlyos betege volt Palkovicsnak a Seminariumban: meghítt engem consiliumra. Az absolutus clericusnak nehéz tüdőgyulladásra volt, mely hepatitiszra végződni készült, én megvizsgáltam a beteget, elmondtam a nézetemet, és midőn az öreg collega úrral távozni készülünk, hozzám lép a vicerector és kérdi latinul: mi lesz a beteggel? Én épp oly röviden, de határozottan, egy szóval feleltem. Morietur! [Meg fog halni!] És a nehéz beteg egy hétre rá meghalt. Ezen ominosus szó még évekig járta a Seminariumban a veszélyes betegekénél, de prognosticus ismereteim irányában jó híremet növelte.

Szabad óráimban tanultam, olvastam, készültem, hogy adandó alkalmakkal tanári állásra pályázhassak, egy csontváz összeállításával foglalkoztam, melyhez még több emberi csont hiányzott. A szentgyörgyi temetőben a régebbi sírok szétbontása alkalmából szabadon hevertek ember csontok. Onnan szereztem meg a még hiányzókat. De mivel a csontok tisztátalanok voltak, előbb azokat áztatni, meleg vízben megmosni szükséges volt. Anyám ideadta a mivelethez a rézkatlant és ebbe tétettek az említett csontok.

Egyszerre csak beszalad a Ferenc bátyám legidősebb leánya – egy 7 éves gyermek – az anyámhoz, kinél éppen női társaság volt, azon felkiáltással: Nagymama! Jöjjön! Már főnek az emberek! A társaság tagjai nagyokat néztek és bámultak e kijelentésen, míg anyám őket a dolog mibenlétéről föl nem világosította. De azért mégis jónak látták a társalgási termet nem sokára elhagyni.

Hogy a természettudományok színvonalán fönnartsam magamat, azokkal is folyton foglalkoztam, sőt magánelőadásokat is adtam. Ez alkalomból Liphay András esztergomi kanonok fölött szellemi emelkedettsége, jószívűsége, de különösen azon feláldozó szeretet miatt, melyet családjá, nevezetesen testvéreinek gyermekei neveltetése érdekében tanúsított, kiváló tisztelettel és elismeréssel kell megemlékezniem.

Első emeleti helyiségében és a földszinten néhány szobát egyenesen unokái számára sequestrált [zárolt], és azoknak kényelmes úri elhelyezéséről gondoskodott; az öt tanuló testvérnek egy világi és egy papi nevelőjük volt, ki őket az elemi és gymnasialis tantárgyakban, zenében, rajzban, táncban, nyelvekben oktatta, míg a természettudományokat én adtam elő. Gyakrabban még Kruplanits Kálmán is – távoli rokona – vett részt az oktatásban.

De e jó szorgalmas, illedelmes és eszes fiúkból váltak is jeles emberek: katonatiszt, konsul, királyi táblai bíró Pesten. Liphay Gyula – miután Esztergom alispánja volt – mint komáromi administrator halt meg. Örömmel

emlékszem vissza e jelesekre. Schwendner jelenlegi apát, pesti plebánus egy időben prefectusok volt, élénk életvidor fiatalember, kitől a felvilágosult kanonok nagybátyja elvárta, hogy unokaöccseinek világi és szabadabb nevelést adjon.

A fiúk nevelőjükkal kirándulásokat is tettek, egyszer Győrbe én is elkísértem őket, mely alkalommal a gőzhajón egy fiatal győri kisasszonnyal – Angerer – ismerkedtünk meg, kivel még Győrben is jól mulattunk. Fűvészeti kirándulásokat a fiúkkal az esztergomi erdőkben is tettem.

Megemlítettem, hogy a szülészeti szerencsés sikereimnek orvosi gyakorlatom öregbítésére legnagyobb befolyásuk volt. Igaz, mielőtt megérkeztem Esztergomba, néhány hóval előtte Effner sebész Trenkov polgár nejeének nehéz szülése alkalmával az előeső kezét levágta, és e durva, alig igazolható eljárásnak a szülő nő anélkül, hogy a gyermeket megszülhette volna, áldozatul esett.

Megjelentem Esztergomban, ezen változtattam. Frankl József izraelita üvegesné első gyermekkel vajúdik, nem tudja megszülni, tanakodnak mitévők legyenek, végre valakinek eszébe jut, mondván: jött egy ügyes fiatalember a városba, híjják el. Én rögtön a beteg asszonynál megjelenvén, láttam az aránytalanságot a nagy gyermekfej és a szűkebb medence közt, s hozzáfogtam a gyermeknek fogóval való kifejtésére; és bár nehézséggel ment, de szerencsésen megtörtént a szülés, a betegágyas asszony is rövid idő múlva felépült.

Nagy volt a csodálkozás ez eset fölött, és mivel a nő izraelita volt, egy pár óra múlva az egész város már tudta a szerencsés műtét történetét. Ezen sikeres műtét megerősítette és biztosította ügyességem felőli híreimet, valamint megalapította praxisomat. A Frankl család pedig hozzám 40 esztendeig hű volt, soha semmi más orvossal nem consultált, ellenben engem mindenkinek legjobban ajánlott. Egyik szép jelleme a zsidónak a háládatosság!

Ezen idő óta nem volt nekem nyugtom sem éjjel, sem nappal, felkerestek, a szülészeti eseteket pedig csak magam monopolizáltam majd 30 esztendeig, pedig ez nehéz dolog, nem csak roppant fontosságánál és felelősségénél fogva, de már azért is, mert a nehéz szülések gyakran éjnek idején adták elő magukat. Praxisom egész ideje alatt, bármily szegény is volt a szülőasszony – tudván hogy kívülem senki sem bír rajta segíteni – soha egyet sem utasítottam vissza, hanem azonnal mentem éjnek idején is. Szerencsés is voltam e műtétek végzésében, hogy a legtöbb esetben az anyát is, a gyermeket is sikerült megmenteni.

Nagy praxisom lett, különösen a falusiak kerestek fel, mióta tiszteletbeli főorvos lettem, és az adózó népnek orvosi szereket a megyei gyógytárból ingyen kirendelni jogomban állt, de azért is, hogy a párkányi járási seborvos, Feledy Károly meghalálózván, a járás szegényebb népe kénytelen volt Esztergom városában orvosi segítséget keresni.

Leginkább szombaton jártak be hozzám. A tehetősebbek 10–12 tojást vagy pár csirkét, egy kis kosárka gyümölcsöt adtak tiszteletdíj gyanánt, mert fizetést követelni illetlenség lett volna, és még dívott az elv – de az orvosok hátrányára –, hogy a szegényekért a gazdag urak fizessenek. De bizony ezek sem fizettek! Meg nem fért az orvos generositásával, hogy megyei tisztársaitól honorariumot elfogadjon. Ki fizetett tehát? Nagyon kevesen: a gazdatisztek, kereskedők, a zsidók és a papok.

A 40-es évek elején Ivanchich magyar orvostudor megtanulta Párisban Dr. Civiale módját a húgykő morzsolásnak, melyben specialistává vált és Bécsben telepedett le.

Stankovics Antal esztergomi kanonok hallván erről, felrándult Bécsbe és az új mód szerint operáltatta magát. A kő nagy lehetett, mert iszonyúan szenvedett, és az ismételt műtévek után egy jókora skatulával összemorzsolott kődarabokat mutatott nekem, melyeket e módszer szerint a műtőorvos eltávolított. A kanonok más bajban 1844-ben halt meg.

Pór Antal áldozár, most pozsonyi kanonok, esztergomi fiú, egy várbeli építészeti tisztnek fia, az esztergomi gymnasiumban végezte tanulmányait és így sok éven keresztül orvosi kezelésem alatt állott – midőn ezen sorokat írom: 1884 decemb 4. öccse, Pór Sándor a ravatalon feküdt.

Midőn Esztergom városa, az én közbejöttöm mellett is plébánusának megválasztá (1871), székfoglaló beszédében a templomban, jelenlétemben megemlékezett rólam, és személye körül tett orvosi buzgó fáradozásaimról, és azokért nyilvános köszönetet mondott. Szép jellemre mutat e háládatosság!

A legszebb hölgy Esztergom vármegyének elismert legszebb hölgye a 30-as és 40-es évei közt volt. A párkányi járás szolgabírójának, Vargha Lászlónak Pepi leánya, a volt alispán kir. tan. Benedeknek még most is élő 70 éves nővére. Körülbálozták, körülrajongták őt a szép és fiatal urak, de ő hideg maradt, vagy még nagyobb hódításokra várt. A bál királynője ő volt, megjelenése mindenütt nagyszerűen ünnepeltetett, mindenkinek tetszett, de ő nem választott, sőt többeket elutasított.

1840-ben Szőgyénből – hol szülei laktak – Esztergomba jött Pepi kisasszony édesanyjával és szüleimnél szállott meg. Elpanaszolja arcfájdalmát, az orrdaganatja úgyis feltűnő volt, kéri anyámat, engedné meg, hogy itt Esztergomban házuknál orvosoltathassa magát. Anyja jó barátnéja volt anyámnak, és azért nem volt nehézség.

Dr. Kamenszky István megyei főorvos kezelése alá veszi, kis adagban jódot rendel külsőleg-belsőleg. Az arcfájdalom szűnik, de az orrdaganat permanens marad néhány hétig. Egyszerre behorpad az orr, ő meggyógyult, de az orr horpadásával egyszersmind az arc elégtelenedik, a szépségnek örökre vége és vele a földi boldogságnak is.

Absolutus orvos, de még gradualva nem voltam, beavatkozni tehát sem jogom, sem akaratom. Ha én Dr. Mojsisovics szerencsés kúráival és sikereivel – melyeket az év őszén Bécsben nagy dosisokkal elérni láttam – hamarabb ismerkedem meg, vagy ha Dr. Kamenszky kellő dosis felírásával erélyesen és bátran bevág – mint én ezt hasonló esetekben később tettem –, a bájós hölgynek szépségét talán meg lehetett volna tartani.

Sem sírás, sem imádság, sem a búcsújárás nem segített többé rajta. A kemény sorsot átkozhatta ugyan, de abban mégis megnyugodnia kellett. Kár volt érte. Talán azóta sem termett Esztergom megyének ily szép és ünnepelt hölgye. Legyen ez vigasztalása!

1842-ik évben Becker János kanonok Esztergomba jött lakni, házi orvosává lettem. Idült bélhurutban, gyöngeségben és gerincagy bántalomban szenvedett. Kóros állapota majd naptal látogatásomat igényelte. 1845-ben a pesti orvosok tanácsára Balatonfüreden az ásványvizet és balatonbani fürdést használta. Engem útítársul elvitt magával. Szívesen el voltam vele, ámbar az előbb életvidor társalkodóból betegsége által unalmas és kedvetlen ember lett.

Én itt gyakran kisebb-nagyobb kirándulásokat tettem szórakoztatás és a fürkészet érdekében, részint magam, részint a beteg kanonokkal és Molnár Titus bencés rendi titkárral. Ellátogattam Tihanyba, Keszthelyre, Badacsonyra stb. Meglepően szép a Balaton, nemcsak Füred, Tihany, de különösen Badacsony tájával. El se mulasztá senki ezt és a mellette szétszórt regényes hegyeket megmászni, melyek azon csekély fáradságot, melybe feljuttatásunk kerül, dúsán kipótolják páratlan szépségű kilátásai által, mint a lapályba dobott nagy labdák állnak e romantikus nevezetességű hegyek, alul szép szőlőkkel beültetve, tetejükön gyér erdőség, bokrok vagy hasonlók. Én megmásztam Csobáncot, Tátikát, Legyes-hegyet, Badacsonyt. Büszkék lehetünk Kisfaludynkra, ki e szép magaslatokat remek költészetével megörökítette. De nevezetessé teszik termékei: a híres jó borok, melyek e basalt-hegyeken a kialudt krátereken vidáman tenyésznek.

Füreden a többi vendégekkel én is a kellemes savanyú vizet ittam és a Balatonban fürödve kedvemre úszkáltam. Javába fürdünk a tóban, midőn egy tisztviselőnek hátára nézek és felkiáltok: Nini! A hátán zacskós daganatja van! Mért nem metszeti ki? – Ha valaki kivenné, nem is bánná. Elmondtam, hogy én foglalkozom sebészettel és leoldom nála. Megörült. Már két óra múlva sima volt a háta, a zacskós daganatot kivágtam, eltávolítottam. Jó hatása volt! Mert a fürdővendégek ezután még jobban tiszteltek.

Midőn Füredről nagyobb kirándulást szerveztem, meghallotta ezt idősb gróf Wenckheim János, egy fiatal kedves házas mágnás, füredi vendég és felajánlotta kocsiját lóval egy statióra. De előbb a Balatonon kellett átkelni a túlsó félre, beültünk a dereglyébe. Alig néhány perc! A Balaton síma tükre kezd zavarodni, jön egy orkánszerű szél, felkorbácsolja az egész Balatont, és mi

benn a primitív eszközben. Minduntalan becsaptak a hullámok a dereglyébe, melyet ide-oda lóbázott az erős vihar. A dereglyében is meggyűlt a víz. A balatoni habléány sorsa jutott eszembe, de mi szerencsésen kikerültük a veszélyt. A négylovas fogatot a gróf maga hajtotta, és nagyhamar elértük Lengyeltóti helységet, a gróf tartózkodási helyét, hol tőle kedves emlékét is megőrizve elváltam, de azóta sem találkoztam vele soha!

Kalandjaim Füreden velem egyidőben a veszprémi Ferenczy nővérek is időztek. Csinosak és fiatalok lévén, egyiknek udvarolni kezdettem, de midőn a dolog komolyabbá akart fejlődni, féltem a következményektől és meghátráltam. Nagyot nézett a kanonok, midőn én egy este elmondtam, hogy másnap elutazom haza; megharagudott rám, soha nem tudta felejteni, s nem is vitt többé magával. Haragja méltó volt, mert Füreden kedvemért ebédet és vendégséget adott másnap, és én még ez ebédet sem várva – távoztam. És jól tettem: ki tudja minő nőt akasztottam volna nyakamba!

Kopácsy primásnak herníaja [sérve] volt, mit eltitkolt, és nekem is meghagyta erről hallgatni. Elkopott a sérvkötője, és neki egy újabbra volt szüksége. Felküldött Bécsbe 100 forinttal és meghagyta, hogy jó kötőt hozzak neki. Bécsbe jövén, először is a legjobb badaqistánál megvettem a bracheriumot, és jól elhelyezve most mulatni készültem.

Ez idő tájban Pribyla József esztergomi kanonok a bécsi Seminariumban rector volt. Felnőtt két szép unokahúgai nevelőnőjükkal is a birodalmi fővárosban laktak. Mi volt természetesebb, mint a kanonok urat és a nővérpárt meglátogatni. Szívesen fogadtak. Én udvarolni kezdettem, de a kanonok nem látszott meglegedve lenni udvarlásommal, mert nem kedve szerint választottam. Ugyanis az egyik szép gömbölded, kidomborodott testrészek mellett kedves énekesnő volt, míg a másik nyúlánk, szép, de laposabb termetű. Ez utóbbi talán még közelebb állt szívéhez az öregnek, és váltig dicsérte őt, kiemelvén, hogy mily kellemesek a szerelmi ömlengések és ölelések nyúlánk és sovány nővel, még akkor is, ha lábszáruk oly vékony, mint a faggyúgyertya címerek a házak előtt. De én durva capantatis voltam, nem érttem, hazajöttem. Ők még egy ideig Bécsben maradtak. Julia, a sovány, nem ment férjhez soha – és már rég meghalt. De Fánit elvette egy távoli rokona, pesti Giergl hadnagy, és boldog lett vele.

Kalandjaim víg és mulatságos életre, számos szórakoztatásra, de nősülésre nem vezettek. Nősülésem komoly, határozott, de kalandos nem volt. Azt a legszentebb érzés hozza létre.

Egyiknek udvaroltam, mert szép, kedves, szelíd, fiatal és szende volt; magam is fiatal és csak tanuló voltam. Legfeljebb rövidke szerelmi fellobbanásnak lehetett nevezni e viszonyt. Néki utánam soká kellett volna várni, pedig talán elvettem volna, ha megvár. Jött egy fiatal ügyvéd, szép és állása is

volt. Elvitte, boldoggá tette, családot alapított vele. Még most is él Esztergomban, nyugodtan és megelégedetten. (H.)

Egy másik eszes, kellemes társalgású, urias modorú és igényű, fiatal, de nem hozzám való, mert velem majdán egykorú, szívesen vette udvarlásaimat, de nem tudtam irányába kellőleg felmelegedni, mert csak németül beszélt, a magyar nyelvet még nem is értette. Selmeczi volt. Elmaradtam tőle. (W. Maria)

Egy harmadik fiatal, jó lelkű, gazdag, sovány és halvány volt. Féltem, hogy korai halála fog tőle megfosztani és boldogságomat tönkretenni; pedig él még most is, családot alapított, és köztiszteletnek örvend jeles férjével együtt.

Egy negyedik, derék szép, kifejlett, domború testalkatú, kedves csengő beszédű, fiatal de mégis majd egykorú velem, gyengéd érzelmeket is táplált irányomban, s bár szívesen társalogtam vele, mégis enyim nem lehetett, mert akkor más iránt rokonszenveztem. Derék gazdatiszthez ment férjhez, és még most is él. (W. R.)

Kit tiszteltem eszéért, szerettem szépségéért, kinek sok időt is szenteltem, kitől mindig erkölcsi emelkedettséggel tértem haza – ellenkezőleg Kempis Tamás mondatának: „quando ad societatem pergo, semper minor redeo”²³ –, el nem vettem féltékenység miatt, de sokáig biztos tanácsadóm és jóakarónőm volt. (R. I.)

A hatodik szellemes, szép, víg, szelíd, természetes, fiatal, előkelő, gazdag. Utamban számtalan akadályok álltak, legyőzhetetlenek, részint mert nem akartam legyőzni, részint mert a történeteket nem történetké tenni nem lehet. Talán még most is él fiával Ungváron. Gyermek- és serdülőleánykori élményeiből sok szép és ártatlan epizódokat említett. Nem volt az a tárgy, amelyről eszesen szólni tudott volna. Minden nap más került elő, mint az ezer éj meséjében. 40 év óta nem láttam. (Gr. F. A.)

Egy esztergomi előkelő, szép, most 70 éves asszonyba 12–13 éves koromba szerelmes lettem, ha szerelmem meg nem hűl irányában, midőn felserdültem, meghódíthatam volna. A sors egy nyugalmazott hadfinak szánta őt, kivel udvariasan, de hidegen néhány évig család nélkül élt. (M. Kar.)

Deák koromban Harner Juliskának – a későbbi Nitter úr nejének – udvaroltam, szívesen ellátogattam barátságos házukhoz, kedvesen csevegő leány volt, piros üde színű, kihívó szemű, csinos telt idomú, mulattam vele éjszakákon bálokban is. Midőn Esztergomban mint orvos letelepedtem, ő nemsokára rá férjhez ment; és bár bízott orvosi tudományomban, mégis férje iránti tisztelet és szeretetből, hogy félreértésre alkalmat ne szolgáltatasson, házi orvosává csak akkor és nem hamarabb hívott meg, midőn már nős voltam, bizalmát halála órájáig megtartottam. A családnak ma is szeretett orvosa vagyok.

Egész életemben a színészetnek magyar hazafiságból pártolója, de fiatal

²³ Akihez valahányszor elmegyek, mindig megkisebbedve jövök haza tőle

koromban még inkább a csinos színésznőknek jó kedvemből barátja is voltam, kikkel nem ritkán elmulatgattam, hogy a napi komoly foglalatosság és tanulmányok utáni kimerülést inhiatio [bámulás] által kiegyenlítssem.

Hetényi Laura primadonna, az ugyanezenszerű társaságnál a többiek fölött talán leginkább érdekelt. Jó és ünnepest színésznő lett belőle a Budai Színházban. Nem véletlen tán, hogy 1861-ben a Budai Színház alapítására adakozásokat gyűjtöttem, és az aláírási íven adakoztam is. Nővére, Amália K. K. jeles alispánunknak volt ártatlan kedvese.

Jekelfalusy Vince esztergomi kanonoknak háziiorvosa voltam. Rokona, Dr. Weszely József cs. első kamarai főorvosnak Selmecezen leánya, Mari – ki talán szívesen látta volna komoly szándékomat – hetekig tartózkodott nagybátyjánál, hol én mindennapos vendég lévén, sokat társalogtam vele. Talán ez okból is kedves voltam a kanonoknál és családjánál.

E háznak mívelődés tekintetében sokat köszönhetek, mert mindnyájan: a kanonok, édesanyja, nővére Patientia és Mari kisasszony igen sokat tartottak az etiquette [etikettre] és a finom társalgási modorra.

Az anya, az öreg 70 éves asszonyság gyakran gyengélkedett és ágybanfekvő volt, s hogy unalmát elűzze, asztalkát tetetett ágyába és azon passianst játszott, miközben hol a kanonok, hol a leánya betért hozzá.

Máskor Jekelfalusy maga zongorázott; szívesen hallgatta Seyler Károly karnagy, philharmoniai és zongora játékát, kit ezért gyakran estére magához hívott. Az estét barátságos vacsora fejezte be, melyet élénk és szellemes társalgás fűszerezett. Így múlt el néhány évem kedvesen.

Az 1848-iki magyar forradalom őt elsodorta, az osztrákok által gyanúsítva, püspökségétől megfosztatott, és az 50-es években a Bach-kormány által 4000 for.-tal nyugdíjazva Ausztriába internáltatott.

A magyar provisorium alatt – az internálás megszűntetvén – engem, régi tisztelőjét meglátogatott Esztergomban. Később rehabilitáltatott és Fejér megyei püspökké neveztetett ki. Emléke előttem mindig kedves marad!

Hypochondricus Kopácsy hercegprimásnak volt egy eszes, igen használható oldalkanonokja, **derek,** egyúttal bibliothecáriusa is. Kemp Mihály szebelédi földművesnek fia, kit emlékezetének hűségéről, **kövérek,** Viva bibliothekának neveztek, mert nem volt az az **soványak** ügyirat vagy könyv, melyet a herceg kívánatára a legrövidebb idő alatt elő ne állított volna, bár akkor a catalogusok igen hiányosak voltak, mint erről bátyám által, ki e catalogusok kiigazításával és újbóli készítésével évekig fáradozott, tüzetesen értesültem.

Hypochondricus beteg lévén, nekem sok dolgom volt vele. A legjobb szereknek nála csak időszaki hatásuk volt.

Egy sajátságos symptomáját soha sem felejttem el: idegbaja nem engedte, hogy társaságban, vagy mások által észrevétetvén – és így a primás asztalánál is – bármit is ehessen vagy lenyelhessen. Forgatta egy ideig a szájában az

ételt, erőlködött, de lenyelés alkalmával elzárkózott, a bárzsing és az étel a szájüregben visszamaradt, elkölteni nem bírta, tehát tetette magát, mintha enne és aztán félretette a legjobb falatot.

Bizony a szegény Kemp kanonok a gazdag primási ebédéről éhesen kelt fel és tért haza.

Magánszobájában aztán a terített asztalról – le nem ülhetett, mert ülve nem ehetett – apránként felszedegette az eleibe adott ételeket és állva, járva elköltötte, mely után leült és dolgozott.

Gondolhatni, mennyire meglepett engem a fiatal esculapot a tudós kanonok úrnak ezen ritka betegsége.

Praxisom elején feljártam Szentgyörgymezőre Vesztróczy Ferenc ügyvédhez, és ennek társaságában özvegy Haszterényinéhez. Sajnos kellett hallgatni az özvegynek feljajdulását, ha férjének szerfölötti elhízásáról és szélhűdés általi hirtelen haláláról szolt, mely az alig 36 éves férfit élete virágjában érte.

Valóban életemben annál kövérebb embert nem láttam. Ej, be kár – mondám egyszer félig komolyan, félig derülten –, hogy én még akkor orvos nem voltam, az étrend változásával, s megszorításával úgy, ahogy bennünket arra prof. Birly tanított, meggyógyítottam volna e nagy tehertől és veszélytől.

De ekkor eszembe jutott a sovány szomszéd, Vesztróczy ügyvéd, az említettnek éppen ellenkezője. Hát, ha tudományommal ezen lehetne segíteni! Alig vártam az alkalmat, hogy vele összejöhessek. Nekem éppen kapóra jött, hogy Kopácsy primás ebédjéről kettecskén jöttünk el. Én a discursust ráveztettem a kövérségre és soványságra, s tudván azt, hogy jó gazda az öreg, de azért szereti a jót és a borocskát, taglalom neki, hogy csak az lehet kövér, ki kövér húst, szalonnát, jó lezsírozott tésztákat, édes süteményeket eszik, nem nagyon sokat jár, szellemét nem erőlteti, és akár a borból, akár a serből jó ízűeket iszik.

Csak hallgat engem egy ideig a táblabíró, aztán megszólal: Hisz én ennek mindenképp eleget teszek. Nem látta doktor úr, hogy a primásnál annyit ettem, amennyi csak belém fért, ittam is annyit, hogy egészen ki vagyok pirulva s a fejem is nehéz, és most rögtön hazamegyek, lefekszem egyet, alszom. Dolgozni! – azt meg éppen csak annyit, hogy neve legyen. És ezen életmódot már 20 éve hogy gyakorolom, és mégis oly sovány vagyok, mint az agár. Hiába, a bachusi idomokat kieroszakolni nem lehet. Mint kiaszott egyén halt meg öregkorban.

Feltaláltatott az aetherizálás; sokat olvastunk róla, és nem egészen adtunk **Aether** hitelt, míg csak saját szemeinkkel a valóságról meg nem győződünk. Én Bécsből hoztam a beszívására szükséges eszközt és Dr. Palkovics előteremtette az operálandó egyént, Valfisch urat, kinek a feje tetején a homloka felett egy tojás nagyságú zacskós daganata volt, melynek operálására engem

Palkovics úr meghívott házához, hol nagyszámú társaság, köztük számos nő is egybegyűlve volt.

1847 márc 14-én délután az operálandó erős férfi belép. Én az Aether az orrához és szájához tartom, néhány beszívás, belehelés, az egyén már érzéketlen és alszik. Az operációt megkezdem és 4–5 perc alatt elvégzem; az egész zacskós daganatot a homlokáról lefejtetem.

A nézőpublicum körülöttem áll, és bámulja az Aether által oly gyorsan elaludt embert. Egyszerre egy megrázás, az én emberem hirtelen nagyot lélegzik, elkezd hányni, és egy perc alatt a női fényes társaságot ellepte a piros bor, melyet szíverősítésül ebédkor bőven ivott, és mely orrán-száján kidőlt „non aliter, quam cum perruptis muribus urbem ingreditur miles, sequiturque exercitus omnis”.²⁴ Volt meglepetés, riadalom is, de ebben a percben az operált már magához is tért, az operációról mit sem tudván, és semmi fájdalmat sem érezvén.

Az Aethernek inhalatioját újabb időkben kiszorította a Chloroform, mely által az elaltatás még gyorsabb és előnyösebb, és mely nélkül ma már nagyobb operatio nem végeztetik.

Orvosi praxisom elején 1845-ben én a nyarat Füreden, a telet itthon kellemes, kalandos női társaságban töltöttem. Nem értem rá figyelmet fordítani az egész hirtelen felcsillámló, kuruzsló rudnai papra. Nem törődtem vele, de két év alatt (1844–45-ben) mindinkább híre ment a nagy embernek, úgyszemint hunyni nem lehetett, és így egyszer-másszor ellene ki is fakadtam, botránkozásomnak nyílt kifejezést adva. Nincs rendjén, hogy egy tanulatlan egyén oly nehéz szakmában kontárkodjon, melyben munka és fáradság a legtehetségesebb orvosnak is helyállani, annál inkább is, mert az orvosi tudomány is a természettudományokkal együtt napról napra előre halad, útjában elsodorván mindenkit, ki vele lépést tartani nem tud.

A rudnai pap Pedig Madra Ferenc, a rudnai pap, az egyszerű tót falusi plebánus, minden természetes éles esze mellett is csak jó lelki pap, de jó orvos alig lehet; mert őneki orvosi tudománya is alig ér fel egy közép-szerű borbély orvosi ismeretéhez.

Hiszen a Chemiát és Anatómiát egy 1500-ban megjelent cseh könyvből, botanikus ismereteit egy régi, 1700-ban megjelent *Sonderbares Krauterbuch*-ből és *Tabernerostanosból* (1500) – melyeket alig értett – merítette. És számos recepteket a privigyi patikáriustól tanult.

Volt is az Galimathius, amit összeírt. 10–15 különféle szerekből összeállított drasticus pirulái, zacskószámra rendelt füvei, erős hajtóporai voltak azon szerek, melyeket minden betegségben használt és csodákat tenni vél.

Tett is néha, mert a sok közül, kik hozzá folyamodtak, némelyek idült

²⁴ Nem másként, mint mikor a falon áttörve egy katona behatol a városba és követi az egész hadsereg

köszvény, aranyér és vízkórban, görvélyben szenvedvén, a drasticus szerekre – melyeket már ekkor az orvosi tudomány lassan kiküszöbölni, legalább ritkábban használni kezdett – meglehetősen jól érezték magukat.

De ámitott is és rágalmazott! Mert az akkor dívó Mercur bő adagolásának ő sem állhatván ellent. Mindenkinek és mindennap kürtölte, hogy csupán ártalmatlan szereket használ és különösen az orvosok által oly gyakran használt Mercurnust teljesen mellőzi; pedig megszerzett vényei után esztergomi betegeimnél meggyőződtem, hogy valóban a herticus Mercurnust – nemcsak nem azon elővigyázattal, melyet az orvosok szokták, hanem sus deque és promifine – majd minden betegének rendelte.

Mint minden egohemer jelenség, a következő években feledékenységbe ment Madra drasticumaival – vagy talán ötet is a világ nagy eseménye szorította le a nézőtérről –, elenyészett, hogy soha többé föl ne támadjon.

Barton, a falu bikája megvadulván, a bojtár fiúnak nekiment, szarvával felszúrta és feldobta a levegőbe, s midőn lehullott, beleinek egy része a has sebén kifordult és a szerencsétlen fiú – még mielőtt orvosi segély jöhetett volna – meghalt.

Mint tisztí főorvosra e fiú boncolása rám bízott. Kiménvén Bartra, egyenesen a hullaházhoz hajtattam; a boncolást elvégezve, éppen délre harangoztak, midőn plebánus Mefriss János úrhoz betértem, kinek apját, az esztergomi szabómestert, a szürkehályog metszése által vakságából mentettem meg.

A plebánus szívesen fogad, barátságosan beszélget, kérdezősködik a vizsgálat eredményéről, és így conversalva fél órát fel s alá járunk a szobában, egyszerre feltekint a zöld kályha párkányzatára és lát azon egy mesanszky almát, és megkínál vele úgymond: tessék ez almát elfogyasztani; igen sajnálom, hogy már ebédeltem, különben avval kínáltam volna meg. Köszönöm – felelek –, én 12 órakor a leves előtt almát enni nem szoktam, de megengedi, hogy rögtön fogassak, hogy Esztergomba minél hamarabb beérjek, hol engem ebéddel várnak. Elmentem, és három órakor már itthon voltam.

Az öreg plebánus szerzett is szép vagyonkát takarékosága által, és megúnván falun lelkészkedni, Esztergomba visszatért; utolsó napjait itt töltötte háládatlan rokonai közt.

A betegekhez szorgalmasan ellátogattam, naponta egyszer, a súlyosabbakhoz kétszer, nagyon ritkán többször, különösen akkor, ha erre felszólítottam. És ez így van helyesen, mert az orvosnak a beteghez való gyakori látogatása, a látogatás komolyságából, értékéből és tüzetességéből sokat elvon; ilyen harmad-, negyed-látogatások felületesek, céltalanok, mit sem mondók, a betegnek csak terhesek, költségét szaporítják, de hasznára nincsenek, az orvostól elvonják az időt, hogy otthon a betegek felől gondolkozhassék, olvasgathasson!

A lelkiismeretes orvosra kell bízni, mikor és hányszor látogassa a bete-

Éhtyphus

get. Némelyek részvétet, szorgalmat, felebaráti szeretetet, és ki tudja mit nem vélnék látni az ilyen sokszor futó orvosnál, pedig tapasztalásból szölok: egyik sem, hanem önérdek, unalom és nagyobb honorarium reménye hajszolja. Hiába, ilyen az ember és az orvos is csak ember!

Allopatha, azaz ésszerű orvos lévén, magammal orvosi szereket nem viszek, hanem azokat a gyógytárakból hozatom; soha egyik gyógyszerészt a másik fölé nem emeltem, különösen nem pártoltam, mert mindegyiknél ugyanazon lelkiismeretességet és pontosságot föltételezem és követelem.

Betegeimnél megtevén a diagnosist, a receptíráshoz fogtam, kivettem tollkésemet [papírvágó kés], és az elem tett papírvéből egy szeletet lemetstem. Megírtam a vényt és távoztam. Mire másnap betegeimhez mentem, az új receptíráshoz hiányzott a tollkés, mert egyik betegemnél felejtettem, vettem újat, és így ment ez vagy fél évig, hogy én számtalan tollkést elhagytam, és soha egyet vissza sem kaptam. Ekkor otthon hagytam a tollkést, összehajtottam a papírvét, és egy repesztés által iparkodtam szeletet nyerni, ez elejével ügyetlenül ment, röstelltem a dolgot, de jobban vigyáztam. Ma oly gyakorlottságom van ezekben, hogy még a könyvkötő is megbámulja gyorsaságomat, ügyességemet. Nem is hagyok már többé tollkést a betegnél!

Délután volt, orvosi lapot olvastam, hirtelen megnyílik a dolgozószobám ajtaja és azon belép a városi gyógytár laboránsa, ijedten és mereven rövid szavakkal előadja, hogy a gyógyszerésztanuló, Steger Arsenicummal mérgezte magát, és gazdája kér gyors segítséget.

Felszöktem ülőhelyemből és egy perc alatt a gyógytárban termettem; a beteget, ki már ekkor hányt, az akkor már ismeretes ellenméreggel – a ferrum oxydatum hydricummal – sikerült megmenteni.

Nem lett a tanulóból gyógyszerész, sem orvos, bár apja, Dr. Steger János Hont megye r. főorvosa az előbbire szánta, hanem szép művészetre adta magát és sok évig a magyar fővárosnak volt kedvelt, elsőrendű operaénekes. Megérdemelt babéraival falusi jószágán élt Szobon, honnan Bécsbe költözött, végnapjait leányánál töltendő.

1847-ben a magyarországi Felvidéken az élelmiszerek drágasága, sőt ínség is uralkodott, melyet a kormány csak megfékezni, de akadályozni nem volt képes; a csoportonkénti vándorlások a gazdagabb déli vidékek felé még sűrűbbek voltak, mint rendesen, de a kiéhezett cseheket, tótokat az országúton lepte meg a gyengeség, kimerültség, és többen halva rogytak össze, másokat haldokolva a közeli falukba vittek, hogy ott leheljék ki nyomorult lelküket. Esztergom vidékén a kiéhezett betegeket a nagylelkű primás, Kopácsy József karolta fel, ezek számára egy kórházat hevenyészvén a várban, hova azok szállítottak. Én mint akkori uradalmi főorvos, a gyógykezeléssel bíztam meg.

Gondos ápolás, helyes élelmezés és gyógykezelés által az éhtyphusból kiépültek, és háládatos szóval hagyták el a jótékonyság e tanyáját, de a kiéhezett, elnyomorodott, kimerült egyénekből többen el is haltak. Kevés chlorvíz-

zel, Camphorral és Valerianával szép sikereket értem el, de leginkább elősegítette a felgyógyulást a primási jó bor, melyben a szegények részesültek.

Egy egész nyáron és őszön – 1847 martiustól octob végéig – tartott ezen járvány, és annyira súlyos és veszélyes volt, hogy tartama alatt a várbeli kórházból három ápoló elhalt a ragályban, sebészem is, én is belebetegedtem.

Midőn az éhség és nyomor csillapult, a szegény tótoknak vándorlása is veszélyét veszíté, lassan egészen elmaradtak a betegek a kórházból, mely csak azok számára tartatott fel, kik a Basilika építése alkalmából súlyosan megsebesültek vagy veszélyesen megbetegedtek. Kinevezési okmányomban körülírt kötelességem szerint ezeket is én kezeltem uradalmi orvosi minőségemben 1841–1856-ig.

Számtalan végtagok csonttörése, fej- és koponyasérülések, kéz- és láb-ujj-sértések, horzsolások, zúzódások majd minden nap fordultak elő. A könnyű sebesülteket mint ambulansokat, kötésekkel, sebtapaszokkal, terpentinkenőccsel, bazsalikomkenőccsel és viaszos kenőccsel kezeltem. A súlyosabbak a fent vezetett kórházban nyertek elhelyezést, ápolást és ételmezést. Sok dolgom volt ezen sebesültekkel és lelkiismeretesen mondhatom: kiérdemeltem azon csekély évi fizetést és deputatumot, melyet mint uradalmi orvos élveztem. Ha egyebet sem teszek, csak a várbeli sebesülteket és betegeket ellátom és ápolom, fizetésemet eléggé leszolgálom, de azonkívül az esztergomi uradalomban a cselédek, rabok körül is működtem, sőt más, távolabbi uradalmakba is kiküldetést nyertem.

Ha azon sebzéseket összehasonlítom, melyek a templom építése alatt ejtettek a gépezetek által ma ejtettekkel, úgy kénytelen vagyok bevallani, hogy amazok kisebbek, csekélyebbek voltak, mind emezek. A *frectura comminata*, a többszöri törések, a roncsolások a lágy részekben, a Basilica építési szerencsétlenségeknél ily fokban elő nem fordultak, mert az építésnél használt gépek egyszerűek, emberi erő által hajtottak és kevésbé hatásosak voltak rombolásban. Legveszélyesebbek voltak a magasból leesés által támadt agyrázkódtatások, zúzódások és törések, de ezek közül a rögtön halállal végződők ritkábban fordultak elő.

A nagyszerű kriptá, mely a Basilica alapjának építkezését képezi, jó búvóhelyet szolgáltatott titkos összejövetelekre, félrevonulásra vagy rejtekül. Egyszer egy hajdú előhozott egy pólýába betakart újdón született gyermeket, kiszáradva, mumificalva, utánanéztek, és aznap még egy másikat, de valamivel későbbben letettet találtak. Megvizsgáltuk, boncoltuk a két kis hullát, de a tettes nőnek nyomára nem akadunk. Nem is csoda, mert ezen kriptá óriási méretei, számos osztályrészei, kisebb-nagyobb tárnái és csarnokai lehetővé tették a nőnek – észrevétlenül – alkalmatlan holt magzatját elrejtteni, örök nyugalomra félretenni.

E kripták földik: a primásokat Károly Ambrustól kezdve egész Sci-

A Basilica építésénél

tovszkyig. Számos esztergomi kanonokot, köztünk rokonunkat, Szántóffy Antalt. A meggyilkolt Basilus építész, Bach Jánost és több előkelő, világi és egyházi férfiakat. Ezeknek lelkéért évenként egyszer a föld alatti boltzatokban – az e célra felállított oltáron – gyászmise tartatik.

A Basilica építését Rudnyay kezdette, Kopácsy folytatta, Scitovszky és Simor befejezték. Javában épült Kopácsy ideje alatt, és ő gyakran az építők közé vegyült, örömmel nézte a munka haladását, egyszer én is kíséretében voltam, midőn egyik állásról a másikra lépett, minden munkát szemügyre vett. A munkások közé került, kik dolog közt magyar szokás szerint káromkodtak, a főpap ezt hallván, elfordult tőlük, de a megijedt felvigyázó mentegetődzött és bocsánatot kért. Midőn a felvigyázó eltávozott a primástól, környezetéhez fordulva beismerte, hogy nagy munkánál Magyarországon ez másképp nem mehet.

Hogy Kopácsy hercegprimásnak uradalmi orvosa voltam, tanúskodik ki-nevezési decretumom. De hogy mint udvari főorvos, mint Óhercegsége magas személye körül utolsó betegségéig egyedül és kizárólag 1841–48 között, továbbá hogy az udvariak közül is több ízben és ismételve híven és szorgalmasan orvosi szolgálatot tettem, hogy Óhercegsége által orvosi megbízásokban kiküldtettem, hogy Óhercegsége parancsára a szemhályogtól Bugyet Borbálát ügyes szemészeti műtéttel megmentettem, és végre az ínség szülte vándorlottak ápolására rögtönzött kórház felállításával és igazgatásával megbízattam, hogy Óhercegségének utolsó betegségében nem csak nappal, de még éjjel is körülötte orvosi szolgálat teljesítettem, azt 1848 április 14-én bizonyítja Massa Elek érsek-primási könyv-levéltárnok.

A várbeli kórházra nézve: Packh Ferenc várbeli építészeti számadó és Bauer József (Pór pozsonyi kanonok atyja) bau adjunct bizonyítja, hogy 1847 martiustól octob végéig a Kopácsy primás által a bevándorlott szegény betegek számára felállított kórházat – mint annak főorvosa – naponként kétszer látogattam, és e súlyos hivatalt szorgalmasan végeztem.

Ugyane kórházban és ugyanabban az időben Kopácsy megbízásából, hogy Ágnes rimaszombati porleánynak ajaki rákját szerencsés sebészeti műtét által jelenlétében eltávolítottam, és e nő egészségesen távozott a kórházból, bizonyítja 1848 április 3-án Bauer József bau adjunct.

**Ezernyolc-
száznegy-
vennyolc** Bekövetkezett az egész világot megrendítő, de különösen Magyarországot üdvösen reformáló, messzire kiható, az ezredévek szűkkeblű institutióit gyökeresen megmászító, eltörlő, örökké emlékezetes 1848-iki dicső év.

Minden lelkes honfi sietett tehetsége szerint ez év nagyszerű eseményeit üdvözölni, és az elért vívmányokért helyt állni. Hallatlan haladás az élet minden irányában. E három szó hangzott minden hazafi ajkáról: „Egyenlőség, testvériség, szabadság”.

Igen! Szabad lett a sajtó, szabad a szó, szabad a tett. A százados bilin-

csék, melyek az emberi erőt és elmét fogva tartották, lehullottak. Az ember, mint ember, mint honpolgár, mint gondokozó szabad lény, mintegy újból született a Földre és újból elfoglalta a helyét!

Ezen év tavasza intő jel volt új élet kezdésére, indítványok, reformok, változtatások, javítások megtételére. Sietett is mindenki szellemi tőkét, erejét a közjó érdekében értékesíteni. Az embereket csak a nagyszerű humanisztikus tervek és a kölcsönös rokonszenv foglalatoskodtatták.

Esztergom megye – melyet eddig mint Pecsovits és Kristus vármegyét gúnyolták és satyrizáltak, úgyhogy mi fiatalok, félve a lenézéstől, nemigen mertük bevallani 1848-ig, hogy esztergomiak vagyunk – dicsőségére legyen mondvá, ez évben óriási ugrást tett előre a haladás útján.

Bizottságokat szervezett, ülésezett, tanácskozott, ezekben én mint fiatal, lelkesedni tudó tudományos férfiú és tiszteletbeli főorvos helyet foglaltam. Az 1848-ik évi maj hó 1-én tartott, Esztergom megyének törvényt hirdető közgyűlése alkalmával, a 16. tc. nyomán a megyei hatóságot ideiglenesen gyakorlandó állandó képviselő választmányhoz tagul beválasztattam, atyámmal, Fechtinger Ferenc exattorral, bátyám János süttői lelkésszel együtt stb.

A megyei rendes közgyűlésen, melyben a jeles szónokok a helyzetet illusztrálni törekedtek és hasznos, korszerű indítványok álltak elő, én sem tudtam ellenállni e császnak – de inkább kötelességemnek –, felálltam, és egy órai beszédben taglalhattam a szerencsétlen raboknak, vizsgálati és elítélt foglyoknak a sorsát; azok számára egészségi szempontból tágasabb, szellősebb, világosabb, szóval jobb börtönöket, humánusabb, szelídebb és kevésbé lealázó bánásmódot, enyhébb büntetést követeltem, illetve ajánlatba hoztam; végre a lakosságot békességre és csendben maradásra intettem, és Ő cs. apost. kir. Felségéhez a kitágított alkotmányért köszönő feliratot terjeszteni indítványoztam.

Kidolgozott beszédem, szabatos előadásom, az érvek hatalma és cáfolhatatlansága nagy sensatiót szült, én tisztelve, üdvözölve és bámultatva hagytam el a szólóhelyet.

De az eszmék újak voltak, szabadok és azért szokatlanok, ismeretlenek, csak kevesen tudták hirtelen felfogni horderejüket, azért részben az elhangzottak pia desideria [jámbor óhaj] maradtak.

Utánam fölszökött Besze János ügyvéd, népszónok és híres agitátor. Beszédemre térve körülbelül ily formán nyilatkozott, hogy ő szívesebben hallgatta volna e szép és gazdag eszményi beszédet a Magyar tudományos akadémia gyűlési termében, hol inkább tett volna hatást, mint e helyen.

Elhangzott. De nem örökre. Eszméim mindinkább tért foglaltak. Az igazságszolgáltatás fejlődött, humánusabb alapokra fektettetett, újabb és már szebb, majd nem palotaszerű fogházak épültek; az emberi tévedések iránt elnézőbbekké lettek a törvények, a büntetések enyhébbek lettek. Szóval követe-

léseim kielégítették és beteljesedett az, amit óhajtottam és az emberi érzéstől sugallva – majdnem 40 év előtt – a megyeháza nagy udvarán indítványoztam.

A szabadelvűség diadalmaskodott és én azt ép testi és lelki erőben, egészségben meg is értem.

Az új eszméknek és a haladásnak hódolva minden politikai mozgalomban élénken részt vettem. Kik e pályámról, mint orvost, elterelni óhajtottak, azt feleltem, hogy „Minden ember először hazafi, a haza iránt tartozik a legnagyobb szeretettel, csak azután Cast ember.” Szakfoglalatosságom melletti szabadidőmben folytattam a köztéren való működést, egész életemen keresztül a mai napig.

Nemsokára a mozgalmak a politikai téren nagyobbak lettek az egész országban, megindultak az óhajok, sőt követelések, talán a nemzet egyszerre többet is akart hirtelen létrehozni és életbe léptetni, nem számolt a körülményekkel, nem a megcsöknyösödött Metternich-féle bürocratiával, nem a camarillával. Ellenállásra talált. Én tétlenné lettem.

Még 1848 maj 29-én Pesten Dr. Stáhllynál, ugyanaznap két ízben Kossuthnál voltam. Juni 1-én Esztergomba hazajöttem és juni 2-án az ország szükségeinek pótlására, a szabadság ügyeinek előmozdítására 25 for.-t adtam.

És juni 3-án már elküldtettem Zselizre Szantner orvosért. Beteg lettem.

Typhusom Fölizgatott kedélyem okozta, vagy talán egy véletlenül a Szenttamás-hegyen fekvő typhusos betegemnek ragályát vettem föl? Vagy azt Pestről magammal hoztam? Elég az hozzá, iszonyú fejfájást kaptam, melyet sem a hideg borogatás, sem az alkalmazott nadályok nem fékeztek, nyugtalan lettem, erős lázba estem, fényiszonyt kaptam, időszakonként félrebeszéltem. Szóval a typhus minden symptomájával rajtam kiütött.

Ápoltak: Kedves anyám, Tóni nővérem, Budané Szalkáról, Julcsa nővérem, Koperniczky István iskolatársam és seminariumi prefectus, Massa Elek primási archivárius, később sógorom. Gyógykezelt Dr. Szantner Ferenc zselizi orvos (1840-ben graduáltatott), ki minden másnap eljött hozzám.

Környezetem, hozzátartozóim igen sokat szenvedtek, aggódtak értem, mert életem majd 6 hétig veszélyben volt. Három hónap múlt el, míg egészen helyreálltam. A betegség kimerített, elsoványított, elhalványított. De milyen isteni érzés fogott el, midőn először a kiállott betegség után a kertbe, a szabad levegőre jutottam – el nem mondhatom.

Jóbarátaim, ismerősem gyakran érdeklődtek utánam, betegeim meg is sirattak, mert egy napon híre járt a városban, hogy a betegségben meghaltam – minő nagy volt örömük, midőn e hír megcáfoltatott.

Mindinkább felépültem kijártam a városba, nagyobb sétákat tettem, a városi közönség szemügyre – és meggyógyulásomról gyakorlati tudomást – vett, és a segítséget keresők ismét jelentkeztek. Anyám félvén, hogy ha ismét praxisomat felveszem, kellőleg meg nem erősödöm, tanácsolta, hogy

Esztergomból távozzak az orvosi gyakorlattól és vonuljak vissza teljes helyreállásomig.

Megtettem. Massa Elek ajánlatot tett, hogy bátyjához, Károlyhoz a helpai plebánushoz Gömörbe menjek üdülni. Szíves ajánlatát elfogadtam.

Elindultunk: Massa Elek, nővérei – Nina (Kökényesyné), Maria – és én. Már az út is erősítőleg, vidámítólag hatott, annál inkább kedves környezetem.

Midőn Helpára értünk, csak külsőm – soványságom – mutatott a betegre, de sem kedélyem, sem egyéb funcióim nem. Jól ettem, aludtam, víg és kedélyes voltam, jól fűvészkedtem is. Sokat jártam a szabadban, a szép fenyvesekben és azért hirtelen megerősödtem.

Helpai utamnak egyik célja tehát a fűvészet volt. August 8. 1848. du. gőzösön Vácra – Vadkert. 9-én Drégelyvár, Balassagyarmat. 10-én Podluzsánka, Ebeczk, Zsélyi-fürdő, Szécsény. 11-én Losonc, Rimaszombat, Tiszolcz. 12-én Murányalja, du. 2 órakor Helpa. Innen tettem kirándulást Elek sógorommal a Magas Tátrára, mely oly szép, hogy előttem felejthetetlen, és még egyszer életemben látni óhajtanám, habár alig hiszem, hogy mint akkor, a Kriván csúcsának megmászására vállalkoznám. Senecio incanus, Frenonthea purpurea, Hieracium grandiflorum, Carkus Perforata, Tussilago alpina stb. és sok más havasi növényeket hoztam onnan gyűjteményembe.

Öt hetet töltöttem Helpán, talán életemnek legkedvesebb napjai itt folytak le. **Frigyre keltem Máriával**
Miért ne emlékezzem ifjú rajongással e napokra és helyre? Hiszen itt ismertem ki erkölcsi és szellemi nagyságát kimondhatatlan nemes keblű nőmnek.

A szeretet szárnyat adott óhajaimnak, érzésemet nem titkoltam Károly és Nina előtt, apám és anyám beleegyezését házasságomhoz áldásukkal rögtön megnyervén – miután Elek a szükséges iratokat Esztergomból személyesen elhozta –, én Helpán 1848 septemb 10-én örök frigyre összekeltem Massa Maria hajadonnal, jelenleg is általam mélyen tisztelt, a rajongásig szeretett nőmmel.

Összekelésem a turbulentus időben történt, azon rokonaim és testvéreim sem vehettek részt. Birkés sógorom is elmaradását avval motiválta és felhozta azon szerencsétlen eseményt, amely Esztergomban (1848) septemb első napjainak egyikében történt, mely nem csak az esztergomiakat, de az ország minden vidékét megdöbbentette. Midőn gróf Széchényi a magyar ügy iránti kétségbeesésében elméjében megtévelyodött és Esztergomba jövén, miután a szigeti vendéglőben egy kevés levest vett magához és a feje zavartságáról panaszkodott, fölment az Agentír gőzhajóhoz, és annak hídjáról a Dunába ugrott. A gróf Széchényi Minister! De szerencsére a mocsis lakosok kifogták, azután behozták a residentiába, honnan még aznap Újfalura és onnan Bécsbe ment.

Atyám szeretetteljes levele, melyben kimentti magát, hogy Helpára nem

jöhet, és melyben atyai áldását adja frigyünkhöz és boldogságot kíván ahhoz, így hangzik:²⁵

„K(edves) Sándor !

Az, hogy gyengéd szereteted érzését követve (családi) állapotodat meg kívánod változtatni, jórészt megfelel a mi szándékunknak. Az pedig, hogy Marie Massa kisasszonyt választottad ki feleségedül jövőd házasságodba, annál is inkább örömet okozott nekünk, minthogy én a családnak nagyon régi barátja vagyok és a többi hozzátartozóink is már jó ideje jó kapcsolatban és barátságban vannak ezzel a tiszteletreméltó családdal. Isten legyen veled minden vonatkozásban ebben a vállalkozásban. Adjon nektek minden szerencsét, áldást, egyetértést és megelégedést, hogy ti ennek az elhatározásnak gyönyörrel és örömmel megfeleljetek. Ehhez nyújtjuk nagy gyengédséggel és örömmel atyai és anyai áldásunkat. Végtelenül sajnáljuk, hogy nem lehetünk jelen, a nagyon nagy távolság és a zavaros körülmények alapos okot szolgáltatnak a találkozás megghiúsítására. Ezekről (a körülményekről) nyilvánvalóan Massa is be tud számolni, mi azonban epedve várunk benneteket s már előre kitárjuk (ölelő) karunkat fogadásotokra; tudom ez kissé fájó lesz (hogy nem mehetünk), ha azonban alaposan utána gondolsz, biztosan nem fogod helyteleníteni, különösen a mai körülmények között stb.

Esztergom, 1848 septemb 6.

Szerető atyád: Feichtinger Ferenc”

Kardot kötöttem Az üdülésem és házasságom után Helpáról visszatérve Esztergomba, utamban Széchenyben Szojka Samu sógoromnál szálltam meg.

Esztergomi, jelenlegi Lőrincz utcai 24-ik sz. házamnak csak két szobája volt az új házasok részére bútorozva, azért első időben kissé szűken laktunk, annál inkább, mert sógornőm, Nina is velünk eljött és nálunk töltötte a telet.

²⁵ A levél eredeti német szövege így hangzik:

L. Sándor! Dass du dem Gefühle deiner zärtlichen Liebe folgend, deinen Stand zu verändern beabsichtigst ist so ziemlich unsre Bestimmung. Dass du aber Fräulein Marie Massa zu deiner zukünftigen Ehe Gattin wähltest freuet uns um so viel mehr, da ich ein uralter Hausfreund war, und die übrigen, und die übrigen von unseren Angehörigen auch schon eine geraume Zeit mit dieser achtungswerthen Familie in gutem Vernehmen und Freundschaft lebte. Gott seyn Euer Unternehmen in jeder Hinsicht. Verleihe Euch stets Glück, Seegen und Eintracht und Zufriedenheit, damit Ihr dieser Bestimmung mit Wonne und Freude entsprechen könnet. Dazu verleihen wir auch mit grösster Zärtlichkeit und Neigung unsere väterlichen und mütterlichen Seegen. – Nur leid ist es uns unendlich, dass wir nicht zugegen seyn können, allein diese enorme Distanz, und die unruhigen Zeiten vereiteln dieses mit triftigen Gründen welche auch Massa gewissenhaft erzählen kann doch wir erwarten Euch alle sehnsuchtsvoll und strecken unsre Arme in voraus hin zu Eurem Empfange; ich weiss es wird dich etwas schmerzen, wenn du es aber genau überlegst, so kannst du es unmöglich missbilligen, besonders bei gegenwärtigen Umständen, etc. Gran am 6. Sept 1848 Dein dich liebender Vater Franz Feichtinger.

A forradalom engem is első férfikoromban, teli hazafias érzellemmel és irántai lelkesedés és rajongással talált, elég volt hallani, hogy Esztergomból a pesti zászlóaljjal egy század kiindul a haza védelmére, hogy hozzá csatlakozzam és földijeimnek sorsában osztozzam.

Nagy áldozatot hoztam veszélyben forgó hazámnak, mert alig hat hetes házaspár, visszahagytam szép és fiatal feleségemet, kardot kötöttem és kivonultam velük és Gianone kapitánysága alatt a hadsereghez csatlakoztam. Pozsonyban az egész zászlóalj előtt Kossuthnak egy lelkesítő beszédét meghallgatva, eszerint a Morva határszélekig és Leopold várába mentünk.

Előttünk az osztrák generalis, B. Schlik a magyar hadtest előtt a Morva határokig visszahúzódott. Ágyúdörgést csak Szenitzén és vidékén hallottunk. Bennünket balsors nem ért.

Mielőtt rendeltetésünk helyére értünk, utunk kétfele szakadt, az esztergomi századnak egy része az ellenkező útra tért és vissza, haza akart menni, de a kapitány Gianone és én kivont karddal ellenálltunk és a helyes útra tereltük őket. Így kívánta köteleességérzetünk és hazafiságunk.

Egész utunk alatt én a lelkész társaságában voltam. Ez is hasonló buzgó-ságú hazafi volt, de mellette igen vallásos és szelíd természetű, emberbaráti szeretetünket mindketten felajánlottuk, és én – ahol lehetett és kellett – szereimmal segítettem; ő élőszóval és szentségeivel biztatott és segített. De érte később nem volt hálája, mert a bevégzett forradalom után lenézve, mellőzve, megtámadva, nem érezte honját hazájában. Elmenekült Észak-Amerikába, hol lelkészkedett egy szegény községnél, kiknek templomot épített, oltárképet festett és gyűjtögetett, sőt még azon áldozatot is meghozta, hogy visszajött Amerikából hazájába községe számára filléreket gyűjteni, melyekkel a kis község egyházi adósságait könnyebben törleszthette.

Milyen nehéz volt neki Esztergomból – hazájából – ismét visszatérni Amerikába, gondolhatni. Megtette és beváltotta szavát községe előtt; de fájdalma, honvágya újból felébredt, és ő ellenálhatatlan vágyának engedve szabadult községétől, visszajött szeretett, de elnyomott hazájába és köztünk még magányában néhány évig tűrte a szomorodott, sújtott haza sorsát, míg 1856-ban meghalt.²⁶ Így végződött a szelídlelkű jó lelkipásztor Somogyi Alajos észak-amerikai, misszionáriusnak regényes, szomorú élete. Toroklobnak és általa támadt gégesorvadásnak esett áldozatul.

Én is szerencsésen visszatértem a századdal kétheti bolyongás után, de épp oly módon el is veszhettem volna ilyen fiatal életemben, mint sokan mások. És bár épségben jöttem vissza, mégis nagy volt károm, mert kollegáim – Dr. Hoffmann, Dr. Lőrinczy – felhasználván ez alkalmat, nemtelen módon betegemet elszedték, házaimat lefoglalták és midőn visszajöttem, újból kellett kezdenem praxisomat.

²⁶ Feichtinger nem tudta a pontos adatot, naplójába kérdőjelet tett, Szinnyei lexikonában azonban (amely később jelent meg, mint a napló) szerepel az adat

Becker kanonok is elhagyott, de vesztére, mert én természetét hét év óra ismervén és tanulmányozván, őt gondosan kezelvén, nagyon jól tudtam, melyek azon szerek, melyektől javulást várhattam! Helyembe lépett Lőrinczy Rudolf, ki az öreg elgyengült kanonok úrnak a legerősebb idegizgató szereket, a gerincagyra fölötté erősen ingerlőleg ható Strichnint alkalmazta, és néhány hétre rá – azon esztendő decemb havában, örökre meggyógyította. Hiszem: az én szelidebb gyógymódom mellett még tovább életben tartani lehetett volna.

Én meg vagyok győződve, hogy az én távozásom a nemzetörséggel – óhajtott ürügy volt.

A kanonok gazdasszonyának egy csinos, de ostoba leánya volt (Illovszky Amália nevű), látván, hogy velem nem boldogul, mert megházasodtam, a nőtelen Dr. Lőrinczy után nyúlt, ki mind a kettőnek hízelgett, a leánynak házasságot ígért, de megjárta a gazdasszony, mert ő a leányt el nem vette, a kanonok halálával pedig minden dicsőségnek és jó életének vége szakadt.

October havában, hazatérésünk után néhány hónapra rá, reám más, súlyosabb kötelesség teljesítése várt.

A katonai kórházban 1849-ben a szabadságharc javában folyt, a magyar hadsereg szervezkedett az osztrák ellen. Csaták vívattak elkeseredettséggel, sokan a csatatéren veszték el, még többen súlyosan megsebesítettek, míg mások a hadviselés terhei alatt összetörve betegekké lettek.

Esztergom közelében is voltak csatározások, miért a magyar kormány a várban a kanonokházakban (1849) katonai kórházat állított fel, melyet kellőleg felszerelt és meg is töltött sebesültekkel és betegekkel.

A betegek és sebesültek szaporodásával – mint azt Dr. Sass az alábbi levélben említé – az alkalmazott katonai orvosok száma nem volt kielégítő, és azért civil orvosokat is alkalmaztak, én is hazafias kötelességnek tartottam felhívására e kórházban ideiglenes szolgálatot teljesíteni.

A levél tartalma: Feichtinger megyei főorvoshoz. A betegek szaporodásával, orvosok hiányában vagyunk, bár az igazgató törzsorvos Úr, Lumniczer általam már többször megkértem. Az ügy iránti szeretet és az ápolatlan honvédek sorsa buzdítja Önt arra, hogy még ma nálam 3 órakor megjelenni szíveskedjék és a főorvosi állomást vagy továbbra is megtartsa, vagy a rendes napi díj mellett betöltse – addig míg Pestről e részben kielégítő választ nyerendek, mely választ aztán Önnel azonnal tudatok. Ha egy alorvost vehetne maga mellé, igen szeretném, szintén alorvosi napi illetménnyel, addig míg felsőbb helyen róla is rendelkezés nem történik. Ezt tudtára adom a kórházi parancsnoknak is. Juni 20-án 849. Dr. Sass igazg. főorvos.

De fordult a kocka: Mielőtt helyembe más orvos állítattam, a hadi fordulatokban nevezetes változás következvén be. Midőn a magyarok a császári katonaság hatalma elől Esztergomból megfutamodtak, a kormány rendeleté-

ből a kórház gondviselői, orvosai rögtön a várost elhagyni parancsoltatták, ezért 14 napi szolgálatom után a hátrahagyott nehezebb betegek és sebesültek főgondviselőisége ruháztatott rám, mint helybeli orvosra.

Este későn volt, Dr. Sass főorvostól egy levelet kapok, amelyben röviden értésemre adja másnap reggeli távozását az egész kórházi személyzetnek és felhív: a kórhában fekvő súlyos sebesültek és betegek gondviselését vállaljam el.

Jellemzi az akkori időt és súlyos viszonyokat azon levélbeli felhívás, mellyel a tábori kórház nekem lett átadva, vagy inkább erőszakolva.

Szó szerint így hangzik: „Fechtinger főorvoshoz. Ön ezennel, ki előbb is már szolgálatot tőn, a hátramaradt kórház igazgatásával megbízatik, s tegye magát érintkezésbe a főpolgármesterrel vagy ennek megbízottjával. Juli 3. 1849. Sass igazg. főorvos. U. i. Ezen felhatalmazás nyomban Önt a szükséges orvosi és ápolói személyzetről is gondoskodni kötelességének teremti. Sass. Láta Tázoczik Péter hadnagy, kórházi parancsnok.”

Rámhagyták a kis kanonokházakban – tulajdonképpen 12 házban – hátramaradt legsúlyosabb betegeket és sebesülteket, mert a könnyebb betegeket és sebesülteket semmi áron visszatartani nem lehetett, azok a katonasággal elmentek.

De sem pénzt, sem sebészeti eszközöket nem hagytak rendelkezésemre és meg is kívánták, hogy orvosokat és ápolókat fogadjak, s a súlyos betegeket ne csak gyógyítsam és élelmezzem, de operáljam is.

Lehetetlent kívántak. Én orvosi hivatásomat érezve a mindenétől megfosztott, ápolók, orvosok és szükséges táplálék nélkül szűkölködő kórházat 210 beteggel – kik közt 81 császári katona volt – átvettem, és hogy majdán emberfölkötti erőmegfeszítésbe, gondba és feláldozásba került azoknak egy helyre áthelyezése, ellátása ily súlyos viszonyok közt, könnyen belátható, de az ezutáni elmondandókból is ki fog tetszeni.

Juli 3-tól augusztus végéig (september 2.) a császári uralom alatt 81 hős katonájának életét megmentve, mindamellett, hogy más kórházaknál havonként 90 ezüst forinttal díjaztattak az orvosok, én a legfárasztóbb küzdelmek közt, úgyszólván semmiből az elhagyott betegeket – néhány helybeli, azonnal megnevezendő emberbaráttal egyetemben – tápláltam és legcsekélyebb díj követelés nélkül, magam orvosi gyakorlatom feláldozásával, egész napokat sőt éjeket is a kórházban töltve, a legnehezebb sebészeti műtétet végezve, két hónapig gyógyítottam.

Nagy feladatomban megoldásához eképp fogtam. A kórházat szobáru szobáru jártam, hogy megtudjam az összes betegek létszámát és minőségüket, és hogy a 12 házban elszórtak között rendet csináljak. Mindenütt jajgatás, ápolók, orvosok utáni óhajlás!

Valóban nem tudtam mihez fogjak, előbb a sebesülteket kötözzem,

**Kórház-
igazgató
lettem**

gyógykezeljem vagy élelmiszerről, ellátásukról, tisztaságról szóval ápolásukról gondoskodjam?

Ily súlyos helyzetben néhány hazafiúi érzelmű férfi, keresztény szeretettől és hazafiúi buzgóságtól áthatott egy-két család – különösen néhány nő – segítségemre jöttek és felhívásomra tevékenyen közreműködtek.

Ezek közé tartoznak: Majer István püspök, a tábori kórház gyámolítók egyletének akkori jegyzője, Újváry Ferenc, Újváry Annának, Ernő fiam menyasszonyának édesapja, az egylet pénztárnoka; Muráti Ferenc főápoló; Heszerenyiné, Nitter Julia, Hamdragerné, Mórné, Firszerné, Simonchikné, Künszterné, Deinengerné (Emília), Franklné, L. Gollenhofer Pepi kisasszony és több mások.

Először is levelet intéztem Esztergom sz. kir. város polgármesteréhez – előadván a kórház sanyarú állapotát, elhagyatottságát –, kértem rögtöni intézkedést arra, hogy a mézáróstól a szükséges húsmennyiség városi hitelre kiszolgáltassék. Másodszor, hogy a városi és esztergomi járást elhagyott kormánybiztostól az ellátási költségek fejében pénzt utalványoztasson.

Takács István főpolgármester az ügyet a tanács elé vitte és óhajaimnak megfelelni törekedett. És bár furcsának találta, hogy a városi területen kívül levő kórház számára ő teremtsen elő a húst, mégis rögtön intézkedett és így az első, a hús szüksége fedezve lett.

Hát te vármegye hol maradtál? Te bástyája a szabadságnak? Miért nem gondoskodtál, hiszen a kórház a várban a megyéhez tartozik? És ti megyei községek? Szenttamás! Víziváros! Szentgyörgymező! Miért nem adtatok jelt életeteknek? Mert evvel nem bírtok!!

Most a továbbiak elintézése végett felkerestem Majer István tanár urat és az ügy felől tanácskoztam. Erre ő egy nyomtatott hazafias felhívásban Esztergom polgárait és hölgyeit felszólította adakozásra és ápolási szolgálattételre.

Ennek az a sikere volt, hogy a konyhára kosárszámra küldettek: bab, zöldség, krumpli, répa, bor és több effélék. Irományaim közt néhány eltévedt cédula még most is kezeim közt van *ilyen tartalommal*: Dr. Feichtinger tábori kórodai igazgató főorvos Úr! Muráti Ferenc főápoló a tábori kórház számára egy akó bort küld. Nitterné asszony a betegeknek borlevessel szolgál, Majer Deininger bankárné egy ruhakosár fehér répával, Nitterné egy puttony zöldbabbal következik. Ezen jószívű adakozó nők már az igazak álmát alusszák.

A küldött élelmi cikkeket a kórházban visszamaradt szakácsné – kit ígéretük mellett sikerült marasztalni – értékesítette a betegek számára. A kórházi éléskamrában még egy kis lisztkészletet is találtam, és így sikerült nagy küzdelemmel a betegeket élelemmel ellátni!

De hibádzott az ápolás és gyógykezelés!

Nem akarom bőven fejtegetni, hogy egy orvosnak félretéve minden tekintet, ellenségét úgy, mint barátját, letett esküje szerint – szem előtt tartva mindenkor az emberi szeretetet – személyválogatás nélkül orvosolni kötelessége! De sokkal nagyobb e kötelessége akkor, ha a segítséget igény-

lők magukat feláldozva a közös haza védelmében harc képtelenekké váltak, mint a tábori kórházban sínylődők is. Azon biztos reményben, hogy az esztergomi orvosok e hazafias szent célban erélyesen támogatni fognak, felhívást intéztem valamennyihez. Csalatkoztam. A később oly szájas Lőrinczy; a magát később honvédorvosnak nevezetni szerető Dr. Hoffmann, szóval a sorjával felszólítottak közül egy sem vállalta el a kórházi szolgálatot, mert biz' azt vagy ingyen, vagy csekély fizetés kilátása mellett kellett volna teljesíteni.

Két sebész dicséretes kivételt tett: Haugh Ignatz vízivárosi és Malcziner Móric szenttamási izraelita – utóbbi nem is gyakorló sebész.

Ápolásra Franklné, Künszterné, Gollenhofer Pepi s más nők szívesen ajánlkoztak, és naponta a sebesültek kötözgetésére, tisztázására és egyéb teendők végzésére a kórházban megjelentek. Mind a három még most is életben van. Hogy jobb levegőben, nagyobb kényelemben és tüzetesebb ápolásban részesüljön, Handingerné asszonyság egy amputált cs. kir. katonát házában fogadott és eltartott.

Most a betegeknek a 12 házból való összehordatását eszközöltem, mely alkalommal magam is cipeltem ágyneműeket és nehéz betegeket. Említettem, hogy a legsúlyosabb betegek maradtak vissza, tehát nem is hiányoztak a halálozások. Ezeket anyakönyvelte Koperniczky István tábori lelkész, sőt én is, s a szentgyörgymezei temetőbe eltemették.

Megmaradt jegyzeteim szerint 1849 júli 12-én 48 cs. kir. katonát, júli 23-án 29 különféle tartozású honvédeket reconvalescaltam és fegyvertársaikhoz küldöttem.

Időközben a párkányi járásba menekülő magyar kormánybiztostól Sziklay városi tanácsoshoz – és általa hozzám – 200 for. magyar pénz, 2 drb százasban érkezett, és gondnokul Gerendás János ügyvéd, városi tisztviselő a kir. város részéről kineveztetett, tehát ismét csak a kir. város! Egy becsületes és jó hazafi, de nehézkes és impracticus ember volt Gerendás, kivel keveset volt a kórházon segítve, ki csak méltó felháborodottságában káromkodott amiatt, hogy miért küldöttek neki magyar százasokat, mikor azokat senki fel nem akarja váltani. Tehát evvel is küzdeni, őt sarkallni, sőt fenyegetni kellett.

Most már egész lélekkel a súlyos betegek orvoslásához foghattam, reggel bementem 6 órakor a kórházba, és gyakran ebéd és egyéb felfrissítés nélkül ott maradtam egészen esti 6 óráig, folyton segédeimmel, a két sebésszel kötözgetvén, gondozván a betegeket.

Majd naponta nagyobb operációkat kellett végezni, tört, zúzott végtagokat amputálni, golyókat kivenni, üszkös testrészeket eltávolítani, roncsolt tagokat simára metszni; tályogokat felhasítani, tátongó sebeket összevarrni stb. Ez alkalmakkor is a két sebész oldalam mellett segédkeztek, amiért a küldött pénzből mindegyiknek egy hónapra 50 for.-t kijárultattam.

Én egész idő alatt ingyen szolgáltam, de ezen ingyen szolgálatom mel-

lett még azon hátrányom is volt, hogy az egész napot a kórházban töltvén, városi praxisomat egészen feláldoztam. Egy hasznom mégis volt, hogy nemcsak a gyakorlati műtéti sebészetben képeztem ki magamat, de az emberek ismeretében is!

Ez volt véghetetlen szerencséje Dr. Hoffmann-nak. Az én hazafiságom és emberszeretetem általi visszavonulásom nyitotta meg neki Esztergomban az orvosi praxist.

Ha Esztergomban velem ez nem történik! Ha én a várbeli kanonokházakban sínylődő honvédeknek és cs. kir. katonáknak a sorsát oly rendkívüli szorgalommal, önfeláldozással és lelkiismeretességgel nem karolom fel, hanem a többi orvosok példájára őket sorsukra hagyom, és az aurea praxis után szaladok, úgy Hoffmann-nak Esztergomban alig akad valaha betege; annál is inkább, mert a belgyógy kezelésén kívül másra használni őtet úgyszem lehetett.

És ennyi fáradságnak, gondnak és hazafiúságnak mi volt a jutalma?

Két hó múlva bevonultak a cs. kir. hadak, de a kórházzal mit sem törődtek. Ment az ellátás és gyógykezelés mint eddig. Végre jön rendelet: a kórház adassék át a megyei főorvos Dr. Kamenszkynek.

Visszavonultam, számoltam és magam dolgaim után jártam. A betegek és sebesültek a kanonokházakból kiszállásoltattak a Basilica templomba és annak mellékhelyiségeibe. A kanonokok ismét visszakerültek, házaikat elfoglalhatták.

Elvártam, hogy ennyi önfeláldozó tevékenység nem fog jutalom nélkül maradni.

Jutalmam Csalódtam! – Az eddig velem cimborázó barátom, cs. kir. kormánybiztos Jagasits Sándor nemcsak meghidegült irányomban, de állást foglalt ellenem. Újabb szigorú számadást kért, melyet én 1849 júli 16-án először, szeptemb 4-én másodszer megadtam egész pontossággal. Üldözött, ahol csak lehetett és mellőzött. Az ő példáját követték mindazok, akik köpönyeget fordítottak, vagy egyébként is önzők és léhák voltak. Betegeim száma fogyott, a hitványabb Dr. Lőrinczyé és Hoffmanné szaporodtak.

A hazafiak és a tiszta jelleműek engem pártoltak és becsültek.

Emberbaráti működéseimhez számítom hát, hogy mióta Esztergomban orvosi tudományomat gyakorlom, a rendes katonai orvosok távollétében a helybeli laktanyában betegeskedő katonákat minden díj nélkül számtalanszor orvosoltam. 1849-ik év tavaszán, midőn a magyar felkelők Párkányból a Dunán át lövöldözvén egy főtüzért súlyosan megsebesítettek, annak segítségére – nem irtózva a szüntelen tartó lödözésektől – én legelsőként siettem, és őt kitelhetőleg ápolgattam, miért is Horváth ezredes úrnak különös megdicsérésében részesíttetem.

Mit tett a Clerus? A primás hivatalomból felmentett azon egyszerű kije-

lentéssel „In locum Domini Feichtinger denomino in medium primatialis Dominum Hutta”²⁷ – el voltam bocsátva.

Folyamodtam a primáshoz állásom megtarthatásáért, felhozván szolgálati időmet, szerzett érdemeimet, teljesített műtéteket! Nem használt. Maj 25. 1850-ik évi *folyamodványomra Pécssett a következő határozatot adta*: „Feichtinger Orvos Úrnak megmondadni rendelem, hogy ez évre volt fizetése ki fog szolgáltatni, azonban udvari és uradalmi orvosom már számosabb évektől Hutta lévén, mást ezen kvalitásba tartani felesleges, de nem is célszerű.”

A káptalan tagjai pedig hamis denuntiatio következtében nekem tulajdonították a kanonokházak falainak áttöretését és egyesítését, talán még a kanonokházakba való beszállásolást is, évekig üldöztek, gyanúsítottak, bántottak és mellőztek.

Eljárásuk igazságtalan, méltánytalan, nemtelen és hazafiatlan volt. Közülük már egy sincs az élők között. A regenerált káptalan 18 év múlva jóvá tett mindent, ezért megbocsátom vétküket, hiszen nem tudták, mit cselekszenek. Felebaráti szeretetem és munkásságom jutalmául az Isteni gondviselés családom számára post tot discrimine rerum²⁸ megtartatott.

És mi történt a fekete sárgákkal? Jagasits megsemmisült, politikai halottá lett. Viber püspök adósággal terhelve, zsidó uzsorás kezébe kerülve, csúfosan halt meg, átkot hagyva maga után. Eggenhofert orozva meggyilkolták pár lépésre házától. Volt, akit fultisikatio miatt hivatalából elbocsátották. Kamocsay László megyei pénztárnok – mint tolvaj – a börtönben halt meg, valószínűleg mirennel [arzén] megmérgezve. Gróf Nyári kanonokságairól lemondván elenyészett, elzüllött. Jausz Károly városi mérnököt, a nemzetellenes denuniaust, a város nem tűrte szolgálatában, elcsapta, Bécsbe menekült. Dr. Kamenszky és Dr. Lőrinczy iszákosságban, Delirium platorumban haltak el. Szabó kanonok Nagypénteken halt meg, melyen még harangszó sem volt büns lelkére. De nem folytatom tovább!

Jagasits a Bach korszaka alatt volt titkár, magyar ember, jó tisztviselő, nem vett részt látszólag a forradalomban; átélte a provisoriumot, át az alkotmányos órát, nem bántott senkit az elnyomatás korszakában, mint cs. kir. szolgabíró megtette kötelességét, nagy családja volt. Megállt a viharban, megállja helyét ma is, Komáromba tették át, mindenki ráismerhet.

Budavára bevételének hírére lerándultam Budára az ostrom színhelyére. Megdöbentő látvány. A várfalak 2–3 helyen lerombolva, a törmelékek által a vár falainak felső részéhez vezető légtér betöltve olyannyira, hogy ezen keresztül híd gyanánt a várba bejutni elég könnyen lehetett. A Várban – az utcákon különösen – a Bécsi kapunál tüzepek halva, ágyú- és különféle fegyvermaradványok szerteszórva a pusztá földön heverték.

²⁷ Feichtinger úr helyére a primási alkalmazottak közé Hutta urat javaslom! – Hutta János doktortól van szó (– a szerk. megj.)

²⁸ a dolgok teljes megkülönböztetése

A nép hullámzott, az ostromot kiállott városrészeket és a rombolásokat nézni; a plebániába betértünk, az öreg jó plebánus Reiter tragicomikusan elpanaszolta, hogy egy berohanó honvéd őt is szuronyával megsértette, és mel­lén látszó csekély szúrt sebre mutatva így szól: „Lássa az ártatlan vér itt folyt ki”. Megvigasztalva elhagytuk és hazatértünk, a látottak fölött még soká bor­zadást érezve.

Hiába: a '48 rontott, bontott, újat teremtett.

Én gúnyosan hallgattam a többnyire nagyított szerencsés korszak történe­teit, és kevés figyelemre méltattam, de barátom és jeles ügytársam, az egyete­mi tanár Dr. Arányi Lajos róla egy könyvecskét írt 1846-ban, melynek humo­risztikus tartalmát még most is érdeklél és tanulsággal lehet olvasni.²⁹

**Lemond- A kanonokházakban a beteg katonák fölvétele a politikai és budapesti meg-
tam remé- változott viszonyoknál fogva beszüntettetvén, a betegek részint elbocsátattak,
nyeimről részint magánházakba is elhelyeztettek. Szóval a tábori kórház feloszlott, és
azért áthelyezés által a túlsó házak, a város felé néző kanonikális házak lassan
kiürültek. Mit én mindenképp elősegíteni törekedtem, minden rendelkezé-
semre álló módok és eszközök által, hogy a helyükből kiszorított, vagy helyü-
ket önként elhagyott kanonokok ismét házaikat elfoglalhassák, annál is in-
kább, hogy többen ez iránt tudakozódtak is; az utóbbiak közé tartozott a fia-
tal, hetyke Szabó kanonok, előbb egyetemi tanár (nem Szabó József, ki mint
püspök halt meg 1883-ban), ki az üres lakásokat nézni óhajtott.**

Ezen kanonok úrnak kíváncsisága nekem éppen kapóra jött, mert rá ne-
heztem. Ő ugyanis a tábori kórházban elhagyott, s a nyomorult cs. kir. ka-
tonák és honvédek tartására, az élelmezésre adakozásra felszólíttatván – ne-
vezetesen, hogy pincéjéből a gyenge katonák számára bort szolgáltasson – azt
felelte írásban, hogy neki csak vendégei számára van jó bora, melyből ő a be-
teg katonáknak nem adhat.

Nem is adott. Ezen fukarsága sértett engem és bosszút forraltam ellene,
melyet rajta ki is töltöttem.

Az üres szobák a kanonokházakban – hogy azokban a katonák semmit
össze ne törhessenek vagy el ne orozzanak – annak rendje szerint általam
szorgalmasan zárva tartattak, azoknak szellőztetése, tisztogatása is természe-
tesen elmaradt, mert ehhez sem idő, sem személyzet, sem szükség nem volt.
És azért e szobákban a bolháknak milliói tenyészték, miről véletlenül meg-
győződtem, mikor egyszer e szobák egyikébe belép­vén, annyira ellepettem
általuk, hogy otthon az udvaron kellett levetköznöm, a ruhámat a szabad ég

²⁹ Arányi Lajos: Rudnó és lelkésze 1844 és 1845-ben, meg még valami, többi közt a mai ma-
gyar zsidó is, közrebocsátá részrehajlatlanul Rudnó baráti és ellenei felvilágosítására. Pesten,
1846. Emich. 222 p.

alatt hagynom, és meztelenül a lakásomba menni, ott alsóruhát váltani, felöltözködni más ruhába és ily módon tisztálkodni!

No, gondolom, itt van a kedvező pillanat az édes bosszúra. Midőn ismét kérdezősködött Szabó a lakások minőségéről, meghíttam azoknak látogatására és készséggel felnyitattam az egymásba nyíló számos szobát, azokon átvezettem.

Igaz, magam is lakoltam, de őtet, ki reverendába volt, a kiálhatatlanságig meglepték az éhes fekete állatkák ezrei, hogy oly gyorsan mint csak lehetett iparkodott a szobákat elhagyni. De már késő! Keze, arca márványozott volt az apró vérszopóktól! Én nekem ismét csak az udvaromon kellett levetkőzőm, de ő hogy szabadult meg vendégeitől, nem tudom. Azt gyanítom, hogy sokáig rám gondolt.

A forradalom befejeztetett, bekövetkeztek a nehéz napok, az ország 5 kerületre osztatott. Esztergom megye a pestibe kebeleztetett. Minden kerület kapott egy főispánt (Pest Szentiványit). A megyék megszüntettek, helyükbe administratio, tisztviselek nevezettek ki. Megyei kormányelnök jött második biztosnak. A városi princípium is feloszlatott; a községi ügyek elintézésére 8 községi tanácsos – Gemeinde Ratsam (a község által Raminereknek gúnyolt) –, élükön egy polgármesterrel és jegyzővel nevezettek ki.

Így rendeztetett a megyei és városi administratio; a nyilvános, alkotmányos élet megszűnt.

Meghalt Dr. Kamenszky István megyei főorvos, megüresedett a főorvosi állomás; pályáztam. Kimutattam képességemet, szerencsés sikereimet, viselt dolgaimat, számtalan jól végzett sebészeti műtéteimet, viselt tiszteletbeli főorvosi állásomat, 10 évi orvosi-sebészeti, szülészeti és szemészeti praxisomat, a cs. kir. katonaságnak és honvédeknek tett szolgálataimat, az éhtyphus alatt emberbaráti működésemet, a Basilica építése alkalmával sebesültek körül tett hosszas tevékenységemet, esztergomi születésemet és illetőségemet. Szóval érdemeim és munkásságom utáni igényeimet, és végre azt, hogy Esztergom megyére vonatkozó érdemeimet hálás lélekkel elismeri Esztergom városának közössége, Szenttamás, Szentgyörgymező és valamennyi esztergomi gyakorló orvos urak, kik ez állomás elnyerésére engem a cs. kir. biztosnak ajánlottak.

Nem használt. Részint eltekintettek fölöttük, részint hiányzott a német, tehát új kormányférfiak előtti ismeretségem és protectiom. Elég az, a főispántól folyamodásomra ezen rövid hátrásolás jött vissza „A kért hivatal másnak adatott. Kineveztetett egy pesti orvos Dr. Tormay.”

Nemsokára ez is előlépttetett, ismét megürült a főorvosi állomás, ismét pályáztam, nem nyertem el. Kineveztetett Tatáról Dr. Schwarczel József érdemkereszttel kitüntetett orvos.

Lemondtam reményeimről, nem vártam állomásra, nem panaszkodtam, nem átkoztam a sorsomat és mellőztetésemet, nem estem kétségbe, mint sok más, nem adtam magamat iszákosságra, nem kerestem a mulatságban és a

tivornyázásban kárpótlást, nem lettem gyászvitéz! Hanem megkettőztetem szorgalmamat, egész erővel az orvosi gyakorlatra adtam magamat, bízván ügyességemben, tudományomban és önérzetemben. Minden időmet a szenvedő emberiségnek, az orvosi praxisomnak szenteltem és csak a szabad pihenőórákat fordítottam a fűvészkedésre s a természettudománybani előhaladásra.

A férfias tetterő leküzdötte az akadályokat, és én annyit kerestem magánüzletemben [magánpraxisomban], mint amennyire gyermekeim nevelésére és családom eltartására szükséges volt, a tudományokban pedig folyton haladtam.

Lassan az emberek megszokták ezen állapotokat, az új institutiókkal némileg megbarátkoztak, a megmásíthatatlanban megnyugodtak, és ki-ki magánügyei után látott; a politizálás megszűnt, az intelligencia – kiszorítatva a hivatalokból – gazdálkodott a magáéban vagy bérletben, gépek beszerezettek, gazdaságok instruáltak. A forradalom dúló nyomai és folyó következményei lassan elmosódtak.

Az önfenntartás ösztöne, az alkotmány utáni vágy és a magyar nemzet iránti szeretet minden egyebet elnyomott.

Nyolchetes utazásom Aki a forradalom utáni Bach-korszakot minden iszonyatosságaival – erőszakos germanizáció, idegen tisztviselőkkeli kormányzat, erőszakos katonai uralom, kémkedés, gyanúsítgatás, bebörtönzés, az önkormányzat teljes felfüggesztése, sajtómegszorítás stb. – átélte, tudhatja, de az előadottakból is eleget következtethet, hogy mindenki szívesen menekült volna e súlyos állapot elől, azért én 1851-ben két utat, egy nagyobbat Schweizba, egy kisebbet az ország északi részébe, a Kárpátok aljába terveztem és ki is vittem.

Bécs, Lombardia, Venedig, Triest, Trypolis és északi Schweiz, majd Kammergutba tervezett utazásom alatti útitársaim voltak: a még most is élő Nitter Ferenc kereskedő takarékpénztári igazgató és Effner sebész (meghalt 1855 maj 19-én).

Folyamodtunk a kormányelnök (Komitatsvorstand) Jagasits Sándorhoz úti levélért, illetőleg annak a budai helytartóságtól való megszerzéséért, de hiába vártuk: az utazásra kitézött napra nem kaptuk meg, mert Jagasits hihetőleg nemcsak nem szorgalmazta, de inkább ellenezte.

Röstelltük a dolgot, mert ismeretessé lett tervünk a városban, és annak kivihetősége nem sikerült, de e kis akadálytól vissza nem riasztva, Takács polgármestertől erkölcsi bizonyítványt mindhármunkra magunkkal vivé – országos passus nélkül – 1851 maj 16-án felmentünk Bécsbe.

Itt Nitter kereskedő úrnak jogconsulense lett felkérve a külföldre szóló passus megszerzésére. És íme: került mindegyikünknek egy arany honoráriumba, és a passzus már másnapon mindhármunk számára, a bécsi helytartóság által – mint ez idő szerint bécsi illetőségűek számára – ki lett adva,

mellyel mi csakugyan Olaszországot, Schweizot minden akadály nélkül bejártuk.

Itthon Jagasits kudarcát avval igyekezett takargatni, hogy azt híresztelte, hogy majd útközben elfognak és visszaterelnek, mert nem hitte, hogy nélküle sikerülni fog Bécsben úti levélre szert tenni. De biz' ez csak üres, rossz tréfa volt, mert én szerencsésen juli 7-én a befejezett utazás után hazaérkeztem.

Ezen utazásom nemcsak igen kellemes és szórakoztató, de egyszersmind igen tanulságos is volt. 8 hétig tartott és 600 forintomba került. Szép és nagy-szerű havasi vidékeket, városokat, intézeteket láttam, ismereteim körét kiszé-lesítettem és azért még most is – 35 év múlva – szívesen és kellemesen em-lékszem vissza ezen élményeimre.

A saari és vierwaldstadi tavakat ladikon jártam egyik parttól a másikig, a Rigi-hegyre gyalog mentem, honnan a Pilatus-hegyet szemeimmel méreget-tem, Locarnóban, Zürichben, Comóban, Monzában, Majlandban [Milánó], Velencében, Triestben napokat töltöttem. A Lichtenstein hercegséget gyalog egy délután jártam be, fővárosát, Vaduz-t érintve. A Rajnát eredetéhez közel szemléltem, a schaffhauseni vízesés is kellemesen szórakoztató, de főként Gastein, Hallein fürdőhelyeket előszeretettel tanulmányoztam, Linz, Graz, Salzburg stb. városokban, s Ruprecht Stollenben is örömmel időztem. A rosenlavi Gletscheren [gleccseren] jól ebédeltem, és nyár közepén a jégen tal-paltam, bámulva szemlélvén az égszínű jeget.

Legérdekesebben lepett meg utunk, midőn a déli olasz részről a Szent Gothard hegyére felérve – és könnyű nyári ruhában öltözve izzadtunk –, an-nak 6000 láb magasságú gerincén, a kocsikat elhagyni, téli ruháinkat elővenni – és bámulatunkra –, a készen álló szánkókba átszállni kényszerítettünk.

De alig dőcögtek a szánkók néhány percig, bejutottunk a havasi hegynek északi hideg oldalára a hófalak közé, melyek el nem hagytak bennünket, míg csak a völgyeket el nem értük, hol ismét kocsikba kellett szállni.

Bár ez mindenki előtt fölötte csudálatos, meglepő jelenség volt, kevés né-hány negyed órai időközben a nyár hevéből a zord télbe, a hófalak közé jutta-tás végett.

Nagyon jólesik a Schweizban utazónak az a szokás, hogy a vendéget jól tápláló kosztal látják el és a vendéglőkben lábvízzel kínálják meg, melyet ugyan egy utas sem utasít vissza, mert valóságos jótétemény a gyalog utazóra nézve. A schweizi vendéglőkben többnyire pincérnők szolgálnak.

1851-ik év august 3-tól 19-ig feleségemmel és Sári leánnyommal sógo-rom, Massa Károly helpai plebánusnak látogatására mentünk. Utamnak költ-sége 80 for.

Szeretett sógoromnál mindnyájan jól éreztük magunkat, ha ezen szívesen eltöltött napokra gondolok, most is vágyom utánuk. Nap-nap után gond nél-kül folyt le, s míg sógorom a rengeteg fenyvesekben őzekre vadászgatott, ad-dig én kedvenc foglalatosságomnak, a fűvészetnek élhettem, és éltem is, a megszárított növényeket a herbariumom számára rendbe hoztam. Délben-este

vidám társaságban, családom körében voltam, melyet fűszerezett a herceg Koburg vasgyári tisztjeinek és nejeinek néha megjelenése is. Mint érdekeset említhetem, hogy a helpai út inspectornak leánya, báró Milvit kisasszony – nagybátyja halála után – majoratusi jogba lépett Németországban. A társalgás e tisztekkal németül folyt.

Húgy-csapot készíték Egy borús, esős napon korán reggel Szekeres, polonkai plebánus elküld egy kocsit Helpára, és kéret: látogassam meg, mert súlyosan beteg és az orvos, Dr. Kaufman Rothenstimban több órai távolban lakik tőle.

Felültem a primitív szerkezetű kocsira és rövid idő alatt az ágyban kínlódó beteg pap előtt állok; ez ide-oda hányja magát ágyában és rimánkodik: segítsek rajta. Megvizsgáltam a hasát és alsó részét felemelkedve, dagadtnak találtam, ő pedig szóval is elmondá, hogy 24 óra óta a vizelete fönnakadt. Bizonyos volt előttem, hogy itt csak a vizelet lecsapolása által lehet segíteni, és tanácslom az orvostól a húgycsapnak – Catheter – elhozatalát. Igen! Doctor Uram! De addig ki nem állom a kínokat, míg az 5 órai távolságban lakó orvostól az eszköz elhozatik.

Nagy zavarban voltam, mi tevő legyek? Eső utáni nyirkos idő volt, kimentem a kertbe és gondolkoztam azon módról, miképp lehessen a betegnek segíteni.

Egyszerre megvillant eszemben a gondolat, melyet azonnal tetté is tettem. A kert kerítésénél fűzfagallyat találtam, egy sima ágat leveleitől megtisztítottam, a haját fájától lehúztam – mi már azért is sikerült, mert a fűzfagally nedves volt –, kellőleg megolajoztam és ezt kateter módjára a húgycsőbe bevezetni megkísérlettem. Sikerült. A vizelet rögtön megindult – a beteg nagy öröme és bámulatára. Leeresztettem egy itze vizet és roppant enyhülést, könnyedséget okoztam a betegnek, de egyszersmind magamnak is, mert leleményességem és ügyességem által nemcsak zavaromból jöttem ki, de a betegnek életét is megmenteni sikerült. E plebánusból később rozsnói tiszteltbeli kanonok lett. Gyanítom, hogy azóta erről már rég megfeledkezett.

Szüleim halála Az ötvenes évek családukra, de különösen reám gyászosak voltak: atyám, anyám, két kis gyermekem haltak meg, János bátyám súlyosan betegen feködött nálam. Nekem pedig megfeszített erővel a létéért kellett küzdenem.

Atyámnak – ki 1779 novemb 19-én született – köldöke körül egy gyengén hullámzó, cipó nagyságú, feszes daganatja volt évek óta, valószínűleg egy zacskós vízdag – Cyste –, mely emésztését megzavarta, részben akadályozta, mely végett többször Alvetius pilulákkal kellett élnie, bár igen mértékletes volt.

Utolsó évében még inkább ülő életet élve, és kevés testi mozgást téve, az egyébként robustus egyént gyomor- és bélgörcsök támadták meg – émelygés,

epés hányás, kínzó hasfájdalmak kíséretében –, székelése elmaradt, a hányás tartós lett, mindinkább sűrűbben jelentkezett és veszélyesebben, miközben álmatól megfosztva kínos napokat élt át, és vele leginkább én és kedves anyám, kik körülötte voltunk és szeretettel és odaadással ápoltuk, mert nem bíztunk felgyógyulásában és láttuk szenvedéseit és az elháríthatatlan veszélyt.

Elszomorodik szívem, ha rá gondolok kedves jó atyámnak utolsó kínjaira, melyeket még alig mérsékelni, de teljesen megszüntetni nem lehetett. Meghalt miserere-ben nyugodt és álhatatos, mint bölcs és keresztény, minő egész életében volt. Elhunyt, de felejtethetlen marad, kit 30 év múlva még most is megkönnyezek. Ilyen atya kevés van, de minden jó gyermeknek csak ilyen kívánok. Halálózása napja: 1852 maj 17. At cum longa dies sedavit vulnera mentis, intempestive qui foveat illa novat.³⁰

Atyám halálát anyám nem élte sokáig túl. Hibázott neki mindenhol a jó férj, nem találta fekvőhelyét. János bátyámmal szívesen lakott, de onnan is bekíváncozott vissza, Esztergomba. Én kértem, hogy hozzám jöjjön. És ugyanazon házamban, amelyben boldogult atyám meghalt, egy elkülönített szobát számára be is rendeztem. Nem foglalta el soha!

Halála János bátyám súlyos betegségével van szoros összefüggésben. 1855-ik évben Süttön a cholera kiütött. Bátyám megkapta a betegséget, és édesanyám, a choleraiban súlyosan és veszélyesen beteg bátyámat ez év szeptemb 9-én – saját fogatán mellette ülve – Süttőről Esztergomba hozzám, házamhoz vitette, hol orvoslás végett meggyógyulásáig maradt.

Bátyám akkor 42 éves férfi, egész úton hányt, görcsei voltak, hasa és oldala fájt, diarrhoeaja [hasmenése] volt, mely utóbbi még 19-én is, tehát 10 nappal később fenmaradt. A Cholera Opatia átment diarrhoea biliosába [epés hasmenésbe]. Vett ipecacuanat, jeget, tinct. opiit, Calomelt, sirupusokat³¹ – meggyógyult; de anyám lett e szerencsétlen útnak áldozata.

1855 szeptemb 10-én, tehát másnap, édesanyám azon okból, hogy Süttön az isteni szolgálatot teljesítő franciscanus barát ellátásáról gondoskodhassék, visszament Süttőre. Az úton megbetegedett, choleraiba esett, mely gyorsan nagy fokra hágott, értem beküldötte 11-én reggel kocsiját, melyen én azonnal ki is mentem Süttőre. Az orvosi szerek hatástalanok voltak. Kedves anyám, János bátyámnak veszélyes állapota fölötti bánatában és szívfájdalmában, kimerültségében és magasabb kora mellett a súlyos kórnak ellentállni nem bírván – pedig Calomel, jég, melegtéglák nem hiányoztak – asphyticus choleraiban 19 órai szenvedés után meghalt, szeptemb 12-én éjjel 11 órakor. A legjobb anyától gyermekei még búcsút sem vehettek. Eltemettetett Süttön.

³⁰ Ám ha a hosszú nap enyhítette a lélek sebeit, az, aki rosszkor emlegeti, felújítja őket. (Ovidius: Epistulae ex Ponto. V. 4. 11. 19.)

³¹ hánytatót, jeget, ópiumtinktúrát, vízajtót, szirupokat

Cholera Ez évben a cholera több áldozatai is lettek. 1855 júli 1-én Krautman püspök szintén e kórban halt el. Tanácskozásra én is meghívtam, nem volt segítség! Kollár Magdolna (Meszénáné) Bényben typhusban veszett el júni 1-én. Rokonom, Lakner Géza 18 éves korában augusztus 18-án szintén choleraiban halt meg Esztergomban.

A megelőző évben is súlyos cholera, typhus, vérhas eseteire emlékszem: 1854 november hónapban: Lang Fáni 17 éves Cholera Asiaticumban esett Vízivárosban. Szemei mélyen szögödrökbe beesve, a végtagok jéghidegek, hideg izadás, sávós hányás, vizeléshez hasonló hasmenés, gyomorfájás, ikra görcsök, gyors érverés. Ez volt a kép – azt akkor epemirigynek nevezték –, mely ellen Doveri port³² és másokat adagoltattak. Járvánnyá fajult e kór. Meggyógyult, ma is él.

Ez évben a Lakneréknél a 13 éves fiút, Wimmer Imrét december 6-tól gyakori deliriумmal összekötött typhusban szerencsésen kezeltem. Augusztus 22-től szeptember 22-ig Julcsa nővérem, Birkés Endréné Gallóban vérhasban súlyosan megbetegedett. Nevezetteket többször meglátogattam és orvosi tanácsommal hozzájárultam szerencsés felgyógyulásukhoz. Kissé áldozatombá került, mert ez időben báró Lugresty családhoz Karvára is kellett zarándokolnom a kis Antalkákhoz, egyiknek rheumaticus szemlobja, másiknak, a hétévesnek két hóval korábban heveny kütégje volt. A báróné – született gróf Eszterházi Stefánia – igen kedves és magas műveltségű hölgy volt. Sajnáltam, hogy 1855 augusztus 29-én Karvát örökre elhagyták.

Iskolatársam, az idősebb Dr. Rösler Antal – Márianosztrán a Szürke Szűzek által gondozott állami fegyházban házi orvos – 1854-ik évben csorvás lázban ágyban fekvő és munkaképtelen volt, részint hozzá, részint az intézet betegeihez hívtam. Szívesen mentem a jó és szelíd collegámhoz, kit – öregebb külseje és talán kora miatt is – nagyobb respektusban részesítettünk már az iskolában is, mint mást. Vele hamar végeztem, Gastrus-láza ellen Rheumos Chininnel rendes diétát és pihenést az ágyban rendeltem.

Átmentem az intézetbe, itt belépésemkor már rendet és fegyelmet tapasztaltam. A női fegyencek egyedül a Zárda Szűzek alá vannak rendelve, több szobát, az étkezési és dolgozó szobákat megmutatták és végre a betegek terméibe jutottunk. Mindenütt tisztaságot, gondos betegápolást és szelíd bánásmódot tapasztaltam.

Megvizsgáltam sorra a többnyire külbajokban szenvedő nőket és azoknak egyszerű, leginkább úgynevezett házi szereket rendeltem, rendeléseimet közvetlenül a főnöknéhez irányoztam, kinek szokásom szerint behatóan magyaráztam meg minden egyes tennivalót, ekkor nem csak folyton élesen szemébe néztem, hanem hogy minden szavamat tisztán érthesse, mindig közelebb mentem hozzá, sőt kezét is megfogtam. Ő ezt illedelmes hátrálással elkerülni iparkodott, de én beszédem hevében mindig újból közelebb jutottam, már az

³² ópiumot tartalmazó gyógyszer

egész betegtermen keresztül, így a főnöknét hátrálásra kényszerítettem és beszédem mégsem ért véget. De igen! Akkor ti., midőn a jámbor apácát a terem végén a két fal közti sarokba szorítottam, honnén már tovább hátrálni nem lehetett. Csak akkor vettem észre, hogy ügybuzgóságom és az apáca szerénysége hova vezettek.

1853-ik évben Libényi, egy megátalkodott rajongó, merényletet követett el **Járásbíró-
sági orvos
lettem**
Ő cs. kir. Felsege Ferenc József szentséges személye ellen. A botránkozás az országban általános volt efölött. És a szerencsés megmentést buzgó hálával akarta a birodalom népe örökíteni, és Bécs legszebb helyén egy templomot emelt.

Ő cs. apostoli királyi Felsege iránti lojalitás érzetétől, és hogy ez érzetre másoknak is, de különösen gyermekeimnek, jó példát nyújtsak, e templom építéséhez 4 csász. K. aranyat adtam, mely adományt néhány napra rá a helyi katonai parancsnokság megköszönt. 1884-ben megtekintettem e gyönyörű művet és abban majd egy óráig időztem, megbámulva a benne kifejtett remek művészetet.

A hercegprímás installációja és a Basilica Consuratiója (1856 august 31.) alkalmából nálam szállva voltak és vendégeim is voltak 2–3 napig: Szenczy szombathelyi püspök és Ghyczy Kálmán – később minister – urak.

Gróf Czyrakival a vallásos buzgalmú catholicus főúrral találkoztam a prímásnál, ki nekem a phylosophiai cursuson Pesten iskolatársam volt. – Megemlékezett rólam, sőt még azt is felhozta, hogy szorgalmas jó deák voltam. – Talán csak udvariasságból mondta. – Ő azonban – arra én jó emlékszem – első eminens volt, és ezen Calculusát megérdemelte.

A közügyek iránti buzgóságomat a városi előljáróság felhasználván, az ötvenes évek vége felé – de a Bach korszakában még – egy városi küldöttséggel igen fontos városi ügyben (fogyasztási adó, önkéntes kölcsön) Takács István főpolgármesternek elnöklete alatt az öreg Schwarz-cal, Leigolderrel és Eggenhoffernével Bécsben Ő cs. kir. Felsegénél audientían voltam. Kérésünk kedvező elintézést nyert.

Az ötvenes évek vége felé már Bach kormánya alkotmányadásra is gondolt, megkezdte a községi autonómiával. És most ismét újból én is életjelt adtam magamról.

A járásbíró-sági orvosi állásra pályáztam. Gyenge kis hivatalka. Elnyerem. Évi 84 for.-t és minden, a börtönben vagy azon kívül történt törvényszéki működésért, vizsgálatért, boncolásért külön díjazás. A hivatalos esküt 1858 novemb 15-én tettem le Maurovich járásbíró kezeibe.

A megyében az esztergomi járási orvosi állomás Dr. Lőrinczy József halála által megürülvén, ezen állomásnak ideiglenes elvállalására felhívtam Mattyasovszky Sándor szolgabíró által, a *megvehatóságnak következő rendelete szerint:*

1858. Esztergom febr 1te an dass Stuhlrichteramt. Jagasitz.

Hivatkozással a f. jan 30-iki jelentésére Dr. Lőrinczy József haláláról, felhatalmaztatik a Szolgabíróság, hogy addig míg e részben újabb rendelet hozatni nem fog – engem – járási orvosi minőségben rendes napi díj és úti költségek megtérítése mellett alkalmazzon, és engem erről értesítsen.

Elvállaltam, mert e két állami hivatal orvosi működésemet körét kibővítette, majd naponta hol a politikai szolgabíróság, hol a járásbíróság által nyertem kiküldetést, melyet pontosan és szabatosan mindig elvégeztem.

Fáradtságos és keveset díjazott munka volt, de tanulságos, mert minden egyes vizsgálati esetről terjedelmes jelentés, vagy indokolt és kidolgozott látletet és vélemény követeltetett, mégpedig két nyelven, a közigazgatásnál németül, a törvénykezésnél magyarul.

Kerületem a járásbíróságnál nagy volt, mert Komárom megyének egyik járása is ide csatoltatott. Azért én kirándulásokat a bírósággal tettem Tataba, Kocsra, Császárra, Tarjánra, Kisbérre, Bábólnára stb.

Igen természetes, hogy kirándulásaim alkalmával folyton ezen helységek flórájára terjesztettem ki a figyelmemet, és észleleteimről jegyzeteket tettem. Szóval Komárom megye flórájával is tüzetesen és magam tapasztalása útján ismerkedtem meg. Ez így tartott 1860-ig.

Ha mindezekre most visszagondolok, úgy némi meglepéssel constálthatom, hogy a természettudományok ápolása mellett az orvosi tudományok minden ágában, és az orvosi administrációban folytonos gyakorlatban voltam.

Nagy új és üdvös mozgalom indult meg; az intéző körök be kezdték látni a Bach kormány tarthatatlanságát, a kedélyek már le voltak csillapítva, és így az alkotmány visszaadásnak idejét is bekövetkezettnek látták.

Kiadatott az 1860-ik Octoberi diploma – mily sorsa volt, tudjuk a történetből, hiszen nemrég volt. A magyar követelésekből sokat megadott, de nem annyit, amennyit a nemzet óhajtott és mennyi azt kielégítette volna. Elbocsátattak a német erők és máshonnan importált és nyakunkon ülő tisztviselők, kik ismét választás alá kerültek. Beállítottak a magyar provisorium, az odukból kibújtak a szolgálatot kereső magyarok.

Egyoldalú, alapjában téves, helytelen, el nem fogadható alkotmányos kísérlet volt ezen Octoberi diploma, mely Magyarországot Ausztriába beolvasztani és a magyarokat a birodalmi gyűlésbe, az úgynevezett Reichsrathba rendelni kívánta. Nem sikerült.

Az ország bölcse, Deák Ferenc nem fogadta el.

Megbukott, de a magyar provisorium fennállott, az alkudozások a cs. kir. apostoli Felséggel s a nemzettel folytattak és közvetítették, és végre a Nemzet óhaja szerint be is fejeztettek.

Esztergom megye is visszaállítottak, a régi német tisztviselők helyébe magyarok választattak.

Én is 1860-ik évi decemb 12-én és folytatólag bíbornok herceg Scitovszky Jánosnak, Magyarország primásának, mint főispánnak elnöklete alatt tartott Esztergom vármegye állandó önkormányzati gyűlésén megyei főorvosnak választattam meg, illetőleg általa kineveztettem. **Megyei főorvos lettem**

Ugyanis decemb 11-től egész 15-ig tartott a megyei tisztválasztó gyűlés, mely alatt az elnöklő cardinalis főispán iránt – szabadelvű és atyai fellépésénél fogva – szeretet és mély tisztelet nyilvánult meg. Őeminentiája a 48-iki törvényeket proclamálta és alapul vette fel; az ő magvas és diplomaticus beszédének kiemelkedőbb helyeit viharos 'Éljen' kísérette, és ily szellemenben lett a másnapi választás megejtve. A tisztikarnak majd harmada a '48 és '49-iki emberek, miután a megyedi szabadelvű választók e férfiak belépését követelték.

Az én hazafias tevékenységemet – 21 éves gyakorlaton szerzett érdemeimet, s 10 évi szolgálatomat – tekintve, Őeminentiája a közönségnek főorvosnak ajánlott, és a jelenlevő választók élénk éljenzéssel üdvözöltek. Meg lettem választva és kinevezve is.

Ezen időszak azért is nevezetes Esztergomra nézve, mert a városunk élénk és országos jellegűvé vált, miután a másnapi országos conferentiára már javában gyűltek az előkelő országos emberek. Valóban finom és nemes arcokat lehetett látni, nekem is feltűnt egy Teleki, Széchenyi, Podmaniczky, Károlyi stb. A hangulat a pesti capacitások után a '48-nak követelése mellett másra ki nem terjedvén – ilyen értelemben írtam Zipfernek is a conferentiáról.

December 18-án tartatott az Országos Conferentia, mely 10 órától 1-ig tartott. B. Wenckheim Béla egy szép beszédben a 48-iki választási törvényt kívánta az alkotmány kiindulási alapjául, őt követte Dessewffy Emil, Barkóczy, b. Eötvös. Jelen voltak: Zsedényi, Somssich, Zichy, Szakács, gr. Andrassy Gyula, Ghyczy, Pap Mórítz – és közeli rokonom az országos hírű budai Ráth Péter gyógyszerész.

1860-ik év juli 10-én Majthényi Adolf udvardi plebánus esperes, utóbb esztergomi kanonok egy levelet intézett hozzám, melyben barátságosan meghívott a Szent Márton hegyen készült nagyszerű kálvária ünnepélyes beszentelésére.

Ezen beszentelést bíbornok hercegprimás Scitovszky János végezte, az erdélyi püspök, Haynald Lajos tartotta a szentbeszédet 1860 septemb 16-án, mely napon a házi úr pompásan megvendégelt.

Jelen voltam a szép ünnepélyen, melyen a Szózat ezer torokból elénekeltetett, és sok szép hazafias vitatkozás történt az ország helyzetéről; az ünnepélynek csak külszíne volt egyházi, de valóságban ez egy országos politikai összejövetel volt, mely az ezt szorgalmazó plebánusnak meghozta nemsokára a kanonokságot.

Beállott a magyar provisorium, de nem a teljes alkotmány, bár ezen magyar kormány már nagyon megközelítette a '48 előtti alkotmányt, mégsem elégitette ki a nemzetet, mely tömegesen ellennyilatkozott, és a valódi parla-

mentaris kormányformát követelte, és nem tartotta törvényesnek az adókive-
tést, mint ezt az országban majd mindenütt a hazafiak megtagadták.

Én is úgy tettem, és mi volt következménye, hogy a provisoricus kor-
mány – a magyar cancellar – megrendelte a katonai executiot, és így nekem
20 katonát szállásoltak be a házamba, majd minden szobáimat elfoglalták és
engem gyermekeimmel kiszorítottak; a katonákat élelmezni és házamban túr-
ni kellett – ez tartott 6 napig, egyszer elmentek gyakorlatra, és utánuk a kaput
bezártam kulccsal és riglivel, midőn visszaérkeztek, nem jöhettek be, felfeszí-
tették a kapumat, betörtek és ismét elhelyezkedtek – de már ez mégis sok
volt! Kifogyott a türelmem és az adót megfizettem, miért a katonákat rögtön
tőlem elszállásolták máshová.

Biz' ez nagy áldozat volt, melyet a hazafiságnak hoztam! Sajnálom, mert
vele leginkább a finom érzésű nőm volt sújtva, kinek úgys kijutott elég az
élet küzdelméből.

A magyar provisorium alatt a párkányi járásban két fizetéses járási orvos
volt; a kormány rendeletéből egyet meg kellett szüntetni, gróf Forgách
administrator nem akarta az ódiomot magára venni, és megkérdezett engem –
megyei főorvost – hivatalosan, és felhívott a véleményes jelentésre.

Én sem az egyik, sem a másiknak sem barátja, sem rokona nem voltam,
és így igazságos akartam lenni irányukba.

Dr. Reviczky Antal 1842-től – mikor a pesti egyetemen doctorrá felavat-
tatott – szolgálta a megyét, mint rendes megyei központi orvos 1848-ig, ek-
kor ugyanily minőségben a párkányi járásba áttétetett, hol a megyét az újabb
organisatióig szolgálta.

Dr. Liphay János fiatal orvos csak 1856-ban graduáltatott és 1858-ban
lépett szolgálatba és így csak négy évet töltött itt.

Az előbbi Esztergom megyei, a másik bécsi születésű, és így az öregebb
mellett nyilatkoztam.

Nem volt véleményemmel megelégedve a gróf administrator és újólág
1863-ban hozzám fordult azon kéréssel, hogy a kettő közül melyik teljesíti
jobban kötelességét, és ki van hátrálékban jelentésekkel. Itt már nem lehetett
elhallgatni a valót, mely Liphay előnyére dőlt el.

De e tényért, hogy mind a kettőnek igazságot szolgáltattam, mind a kettő
neheztelt. Talán az egyik élő még most is! Sőt az administrator úr is, ki azt
nyilvánította „Én olyan főorvost óhajtok, ki úgy referál mint én óhajtom!”

Üldözött és megbuktatott, de ismét kibékült. Quo quisque est major,
magis est placabilis irae, et faciles motus mens generosa capit.³³

Esztergom megye párkányi járásában 1850-ik évig gyógyszerár nem lé-
tezett. Krotky Vince iskolatársam és fiatalkori jóbarátom – az esztergomi ka-
nonok K. Józsefnek testvérbátya – ezen évben az akkori pozsonyi helytartóta-

³³ Minél nagyobb valaki, annál könnyebben enyhül a haragja, hiszen a könnyelmű tetteket a
nagylelkű ész megérti. (Ovidius: Tristia. III. 5.)

nácstól nyert engedélyt egy patikának Kőbölkúton való felállítására, mely is ott általa felállított. De sikerült Krotky Vince tulajdonosnak – szinte helytartósági engedély mellett – a gyógytárat Kőbölkútról Párkányba áthelyezni, hol kivált télen a Duna-zajlások alkalmával szükségét pótol. Ezen gyógytárat 1860–67-ben, mint megyei főorvos, évenként vizsgáltam. Krotky kezéről már többek birtokába került. A mai gyógyszerész, Rogrün szorgalmas, értelmes, takarékos ember, ki a gyógytárának szebb jövőt biztosít.

1861-ik évtől kezdve Esztergom megyében a keleti marhavész több községben kisebb nagyobb mérvben kiütött, járványalakot azonban csak Nyerges-**Marha-
vész**újfalun, Csenkén, Bátorkeszin, Tokodon és Esztergom városában öltött.

De történt azon eset is 1861-ben, hogy a marhavész által megleggett helyen, a vész-ragály a szarvasmarhákról a kisebb kérődzőkre, a kecskékre és juhokra átszarmazott és a marhavészhez hasonló pusztító dögöt idézett elő, melyben több állat elhullott (Tokodon).

1862 novemb 24-én Bajnán tört ki a marhavész, az Újfalun keresztül Pestről hajtott vágómarha falkával hozatott be Újfalun, Tát, Bajnára, de gyorsan felismertetvén, hatóságilag általam a szükséges állatrendőri intézkedések rögtön kedvező eredménnyel életbe léptettek.

Tapasztaltatott e vész uralgása alatt, hogy se Újfalun, se Bajnán a schweitzai tehének és egyéb urasági marhák a véstől megtámadva nem lettek, mert gondosabb tartás és istállózás mellett a ragálynak kevésbé voltak kitéve, de gondozóik is a vész ragályosságáról meg lévén győződve, a kiszabott rendőrintézkedéseknek megtartását szükségesnek tartván, azokat kijátszani nem törekedtek, mit a községbeliekről nem lehet elmondani, kiknél még sokféle előítéletek és érdekek ellen kellett a hatóságnak küzdeni. Még 1865-ig volt marhavész Bátorkeszin és Bényen. Sok munkát, utazást és írásbeli fáradságot adott ezen vész; ezt elismerte 1865 novemb 24-én kelt átiratával Balogh Kornél győri főispán, ki a nm. magy. kir. Helytartótanácsnak úgy saját nevében is, mint az Esztergom megyei állatjárvány bizottmányának – melynek én tevékeny tagja vagyok itt hivatalból is, de külön felhívás mellett is voltam – ez ernyedetlen fáradozásért, melyet a vész elfojtása körül tanúsítottam, őszinte köszönetét kijelenti, miről engem – mint a bizottmány tagját – Farkas János az állatjárvány bizottmány elnöke értesít, de végül saját nevében is legőszintébb köszönetét az eddigi istápolásért hazafiúi üdvözlettel kijelenti.

1863 novemb hó 15-én avatta föl Őeminentiája Scitovszky János bíbornok az Esztergom sz. kir. városi óvodát. A kezdeményezők voltunk hárman: Malina, a szerkesztő Pongrátz és én, kik mindegyik maga körében törekedett ez eszmének híveket szerezni. Sokat fáradtam ez ügyben, de siker koronázta fáradozásaimat. Kakasházát 11 ezer for.-ért megvettük számára, fel is szereltük. **Óvodánk**

Még most is megvannak azon számtalan szemléleti tárgyak, magok, festékek stb. egy szekrényben, melyeket én szereztem meg ingyen az intézet számára. Koldultam is, csak hogy létesüljön, és önzetlenül, mert nyolc gyermekem közül egyik sem járt abba sohasem. Az egyesület elismerte buzgóságomat, és miután az alapszabályok szerint az igazgató csak a helybeli plebánus lehetett, aligazgatónak választott. Elnök Zalka János kanonok, alelnök Malina János. Sok évig viseltem ezen tiszteletbeli állást, de midőn eléggé megerősödött, az aligazgatóságról lemondottam és az intézet orvosává lettem. Fennállása óta mindig tagja voltam. Az óvodaház vételében kiváló befolyásom volt. Sikerült a város közepén a legjobb helyen szép házat venni.

Eljárók köz-ügyekben Egész eddigi életemen át tisztes és üdvös volt politikai szereplésem, újabb *bizonyítéka e meghívó:*

„Ő cs. kir. Felsége az 1848-ik t. alapján alakulandó Magyar Országgyűlést f. é. decemb 10-re összehívni méltóztatván, a választási kerületek és központi választói bizottmány constituálására, az e célból Esztergomban a megyeszékházában 1865-ik évi octob 2. tartandó bizottmányi ülésre T. Feichtinger S. főorvos urat, mint Esztergom megyének 1860-ban megválasztott bizottmányi tagját, tisztelettel meghívja gr. Forgách A. E. m. tiszt. helyt.”

Közügyek iránti buzgóságomat ismerve, gróf Forgách városi bizalmi férfinak nevezett ki, miről 1862 jan 13-án *értesít Sziklay József polgármester.* „Tek. Feichtinger Sándor Úrnak. Öméltósága gr. Forgách A.[ntal] megyei főisp. helyt. úr átiratával, addig míg a felfüggesztve lévő alkotmány vissza állítatik és jelen rendkívüli intézkedések tartanak, a város gazdasági ügyeire nézve bizalmi férfinak tek. uraságotat kinevezi. Esztergom jan 13. 1862. Sziklay hp.”

1865 jan 25-én Dr. Palkovics városi főorvos hozzám intézett levélben hivatkozik azon barátságra, mellyel iránta több ízben részeltettem és felkér, hogy a vezénylete alatt álló *városi kórházban* – hova lábai gyengesége miatt rendszeren meg nem jelenhet – segédkezet nyújtani szíves lennék.

Magyarország észak-nyugati részén, a birodalmi földtani intézet küldöttei által megkezdett *földtani felvételek* Esztergom környékén is folytatatni és helyszínelés mellett kiegészítetni fognak. Erről értesít 1865 august 4-én a főispáni helytartó.

Hogy a kir. város közönsége e munkálatokról biztos értesülést nyerhesen, ezen földtani intézet küldötteihez a kebelben teendő munkálatai alkalmával közgyűlésileg néhányad magammal felhívtam, jelentéstétel elváratván.

1865-ik év novemb havában a követválasztási mozgalmak, a párkányi járásban kedvetlen *zavargásokat* idéztek elő, melyeknek következtében Mocsán 20 ember – köztük kettő súlyosan – sértettek meg. Az esztergomi járásban is erőszakoskodások és kicsapongások ez alkalommal történtek, és általuk testi sérelmek, melyeknek megvizsgálására a képviselőtestület Szap-

lonczay képviselőt küldötte ki Esztergomba, kivel egyetemben én hivatalomnál fogva, mint megyei főorvos közreműködtem. A tettesek a megye börtönében várják ítéletüket.

1866 április havában: a *Pesti Szegény Gyermekek Kórház* felsegítésére kibocsátott, és nekem – főorvoshoz – küldött 14 sorsjegyet elárusítottam.

1866 augusztus 21-én magánlevélben felszólítottam Majer István kanonoktól – mint a *Sérült harcosokat segélyező egyesület* elnökétől – ezen egyesületbe belépésre, egyszersmind gyűjtő és bizottmányi tagnak megválasztásomról értesít. Az alapszabályokat a levélhez mellékeltem.

A pesti főügynökség az *Általános triesti-biztosítás* érdekében felajánlotta a bizalmi orvosi állást Esztergom és vidékére 1866 november 28-án, de csak később küldi a diplomát.

1866 november havában Jekelfalussy Vince püspök a Scitovszky primás exequiéjére eljött Esztergomba, engem is meglátogatott és őszintén a múlt időkről beszélt. Massa Elek sógoromat dicséretesen felemlítette. Ekkor Győző fiam II. elemibe, Ernő I., Elek IV. latinba jártak.

1867 február 18-án Esztergom megyének díszküldöttségével Győrbe a kinevezett hercegprimás Simor János úr üdvözlétére mentem. 19-én volt a fogadtatás és utána a visszaindulás Esztergomba.

A koronázást mint minden magyarra nézve nagy nevezetességű tény, fölöttem nagy becsben tartani az atyámtól tanultam, ki gyermekeibe oltotta ennek nagy fontossága iránti érzéket. **Koronázás**

A koronázás alkalmával esküszik meg a fölséges M. Király a nemzet törvényeinek megtartására és ígéri, hogy azok szerint fog uralkodni, és innen e ténynek magasztossága a szabad magyar nemzet előtt.

Azért 1867-ben a Nemzetnek és Királyának ezen nagy ünnepélyén – ama ezreknek az ország fővárosában való megjelenése közt – voltam én is, serdülő két lányaimmal, Oktáviával, Adéllal és kisebb fiaimmal, Elekkel és Ernővel.

Gróf Károlyi István koronaőr megmutatta a koronázásnak napja után a Várbeli budai főtemplomban a Koronát, melyet még Ernő fiamnak kezibe is adott azon atyai figyelmeztetéssel, hogy „erre egész életén át emlékezzék!”

Mint rendes megyei főorvos a megyét 1860 december 12-től egészen 1867 április végéig, és így hét évig szolgáltam híven, lelkiismeretesen és nagy önfeláldozással, kivált a cholera és a marhavész ideje alatt, mert ekkor gyakorta kellett faluzni, majd minden nap más községbe menni, időszaki jelentéseket csinálni, mert Dr. Lipthay párkányi járási orvos betegnek jelentette magát és a cholera-sokhoz nem mehetett. **Véget ért megyei hivatalom**

De ezen rendkívüli tevékenységemet háttérbe szorította a hízelkedés, me-

lyet Dr. Schwarczel neje és sógornéja teljesített a gróf administrator és annak mindenható gazdasszonya, Sándor Anna előtt.

Hogy mennyire méltatlan tud lenni a közönség, ha felülről ilyen impulsus jön, bizonyítja az, hogy az 1867-ik évi tiszti orvosi választáson nem mertek még azon választók is reám szavazni felkiáltással, kik irányomban le voltak kötelezve.

Újváry Ferenc azonban tüntetőleg hív maradt hozzám, és lelkesen kiáltotta nevemet. Mondják, hogy többségem volt, mégis a főispán Dr. Schwarczelra mondta ki a többséget, és így nekem bukni kellett.

Nem haragudtam soha Schwarczelra, mert irányomban mindenkor tisztességesen viselte magát, és a physicatus helyett a káptalani orvosi állomás elnyerésére adott alkalmat.

Eme bukás után báró Wenckheim Béla belügyminister úrhoz folyamodtam végkielégítésért, 1867 novemb 15-én megkaptam félévi tiszti fizetséget, 300 for.-ot, mert az úti átalányomat (200 f.) tekintetbe nem vették, de a végkielégítés elnyeréséhez még *polgármesteri bizonyítvány* is kellett, melyet az szépen, bár szárazon, meg is adott mint következők:

Hivatalosan tanúsítatik: hogy Feichtinger S. Úr orvos tudor, helybeli lakos – mint Esztergom megyei volt főorvos –, ki a múlt évekbeni cholera és keleti marhavész alkalmával helyben orvosi gyakorlatát, hivatalos és kiterjedt képzettségű ismereteinél fogva, a közönségre nézve igen üdvös buzgalommal feláldozta. A folyó évi megyei tisztújítás alkalmával meg nem választatott. Nős és 8 kiskorú gyermek atyja, e városi 23 sz. tlkj. szerint egyedül egy mellékutcában fekvő földszinti kisebb háznak tulajdonosa. Kelt Esztergom decemb 4. 867. Kollár Antal polgármester, Kollár István plebánus.

Megválasztattam Kőhalmi Klimstein József kath. iskolaszéki jegyző, belvárosi segédlelkész 1869 decemb 14-én tartott gyűlésből következő levélben adja tudomra iskolaszéki megválasztásomat.

„Van szerencsém tudatni t. Uraságodat, hogy az ez évi decemb 14-én tartott kath. hitfelekezeti közgyűlés t. Uraságod egyhangulag lelkesülten a kath. iskolaszék tagjának megválasztotta. Midőn a kath. hitfelekezeti közgyűlés megbízásából erről értesíteném stb.”

1871 april 4-én Wallfisch Heinrich Praeses des Vereins [az egyesület elöljárója] megköszöni saját kezűleg írt levélben az Izraelita *betegsegélyező* egyesület részéről, az Izraelita beteg tagok iránt tanúsított orvosi fáradozásaimat, egyszersem tudósít az Izraelita betegápoló egyesület által tiszteletbeli tagul megválasztásomról.

A megyei 1867-iki restauratio alkalmával megyei főorvossá ugyan meg nem választattam, de Dr. Schwarczel József riválisom – kiről már egy helyen méltánylólag megemlékeztem – tudtomra adta, hogy ő a káptalani orvosi állomásról, mint újonnan megválasztott megyei főorvos, le fog mondani és én ezen hely elnyerésére pályázok. Úgy is történt. Ő lemondott, én folyamodtam a káptalanhoz, és végén *így fejeztem be indokolásomat*: „Miszerint a Mélt. főkáptalan tekintetbe véve hosszú évek során Esztergom megye és városában az emberiségnek tett szolgálataimat, engemet ezen szerzett érdemeim némi elismeréséül a kért megürült állomással megörvendeztetni kegyeskedjék.” – Indokaimat elismerte, kinevezett, köszönet érte, jót tett velem!

Kineveztetésemet elősegítették Koncz Lázár és Szántóffy kanonokok. Mindkettő régi jó barátom, ifjúkori ismerőseim, utóbbi több évig laktársam Pesten, jó szívű emberek, kik szívesen segítettek, ha tehették. A balsors utóbbi utolérte – nyugodjanak békében. Szántóffy rokonaitól – és így tőlem is mint később vöm nagybátyától – gyászolva hunyt el Esztergomban 1880 febr 3-án, 67 éves korában.

Kinevezési okmányom: „Tekintetes Orvos Úr! Schwarczel József orvos-tudor eddigi káptalani uradalmi orvos állomásáról lemondván, azt mai nap tartott tanácskozmányunkban tekint. Uraságnak adományozni határoztuk, amint ezennel adományozzuk is.

Tekintetbe vettük illetén elhatározásunknál tek. Uraságnak a megye és város területén hosszú évek során szerzett érdemeit és buzgó fáradozását, miknél fogva bízunk benne, miszerint mint uradalmi orvos bizalmunknak és várakozásunknak mindenképpen meg fog felelni.

Midőn Forster János gazdasági igazgatónkat egyúttal utasítanók, miszerint tek. Uraságnak számára az ezen állomáshoz kötött rendes díj illetményt kiutalványozza, egész tisztelettel vagyunk készséges szolgálói. Esztergomban 1867 april 29. Esztergomi főkáptalan.”

Néhány hónap múlva újólag folyamodtam a káptalanhoz készpénzbeli fizetés megrendeléséért és illetményemnek megjavításáért, mert ez állomással csak kis deputatio, de készpénzfizetéssel összekötve nem volt. Az esztergomi főkáptalan folyamodványomra *következő módon informált*.

„Folyamodó Úrnak fizetése jövőre az uradalmi pénztárból felveendő 150 for. készpénzen felül 247 mérőbúza, 12 mérőrozs, 12 akó bor, és a házhoz szállítandó 6 öl hasáb fával javíttatik, illetőleg alapíttatik meg, és annak 1868 jan elsőtől leendő kiadására a gazdasági igazgató úr ezzel utasíttatik. Esztergom. 1867 decemb 16-án tartott káptalani ülésből. Szántóffy h. olvasó kanonok.”

1869 novemb havában Novák Edmund bencés rendi plebánus Kiscellről (Vas megyéből) felhív egy hozzám intézett, a Szabadegyházban megjelent ez évi cikkében arra, hogy Budapesten egy *Kárpáti egylet*et alapítsak. Erre magánlevélben feleltem, kijelentvén, hogy a Kárpáti egyletnek nem Budapesten, hanem a Kárpát vidékén kell odaváló egyének által létrehozatni. Nézetem he-

lyes volt, mert a Kárpáti egyesület a Kárpátok alatt csakugyan megalakult, fennáll és virágzik.

A 60-as évek végén alakult politikai egyesületben, a *Deák klubban* gyakran megjelentem.

Az esztergomi első *casinó*nak fiatal koromban alapító, később sok évig rendes tagja voltam, már több év óta nagy elfoglaltságom miatt nem látogathatom.

Városi ügyekben 1872. április 20-án tartott városi közgyűlésen, a városi *ellenőrző bizottság* tagjává választattam.

Esztergom sz. kir. városnak 1874-ik évi december 16-án tartott közgyűlésén az esztergomi megyei *iskolatanácsba* tagnak megválasztattam.

Esztergom megye bizottságának 1876-ik évi október 30-án tartott őszi rendes közgyűlésén, a megyei bizottsági tagok közül – a megyei *egészségügyi bizottság* tagjaként – egyhangúlag megválasztattam.

A törvény Esztergom városra és mindazon városokra nézve, melyek 12 ezer lakossággal nem bírnak, kimondta, miszerint mint törvényhatóság megszűnnek és a megyébe bekebeleztesse. Midőn javaslatot a minisztérium tehetett, a város meg kihirdette, feliratot intézett az Országgyűléshez ennek akadályozása végett, azonban sikertelenül, mert a javaslat törvényté lett.

Az *egyesítés* egy ünnepélyes megyei közgyűlésen megtörtént, melyre a város képviselője is meghívott. Egy nappal előbb Pór plebánus úrnál értekezleten több városi képviselők tanácskoztunk a magunk tartása fölött, akkor én nyertem megbízást a várost különösen egy szónoklatban képviselni.

Esztergom megye bizottságának – Esztergom sz. kir. városnak a megyébe történt bekebelezése alkalmából – 1876. szeptember 28-án tartott közgyűlésében főispán gróf Forgách lelkes éljenzéssel fogadott megnyitóbeszédet mondott, melyre egy kidolgozott, a viszonyokra bőven kiterjedt hosszabb üdvözlőbeszédem feleltem, a várost az ő intézeteinél, különösen a közkórházat és a reáltanodát a közönségnek pártolásában ajánlottam. Ezen beszédem közhelyességgel találkozott, és a megye elhatározta, hogy a főispán beszédjével együtt kinyomattassék és minden megyei bizottsági tagnak kézbe adassék, mi meg is történt.

1876-ik év derekán megindult egy gyászmozgalom némely nyugtalanító, és kevés önértéssel bíró egyének vezetése alatt a sz. kir. városnak *nagyközösséggé* való degradálása iránt, és bár ezen intézkedés a városnak régi dicsőségét, önállóságát, tekintélyét teljesen lerontaná, mégis alig hihető, hogy mind az adófizetőknel, mind a képviselőtestületben az 1877-ik évi január 9-i közgyűlésen relatív többséget nyert e szerencsétlen agyrem. Ez ellen egész erőmmel küzdöttem magánkörökben és a városi közgyűlésen, és küzdöttem velem a város jobbjai. – A várostól e keserű pohár elvétetett.

Esztergom megye bizottsági tagjai névjegyzékében 1877. 1879. 1880. stb. évekre mint legtöbb adót fizető vagyok bejegyezve, azaz virilis bizottsági tag. A városnak 1878. február 11-én tartott közgyűlésében a város *központi választmányába* megválasztattam.

Esztergom megye bizottsága 1877 szeptemb 17-én az Esztergom városi második kerület *választási elnökének* választott meg. E kerület választási helye a reáliskola, ahol az országgyűlési képviselők választására jogosítottak a megyei bizottságba tagokat választanak. A választásnál odahatni iparkodtam, hogy önálló hazafias és buzgó férfiak választassanak meg.

Az 1878-iki követválasztás alkalmával Pór Antal országos képviselőjelöltsége mellett a Szabadelví párt részére *pártelnök* voltam. Ekkor történt, hogy Pór helyett némelyek a miniszterelnök Tisza Kálmán Urat óhajtották. Képviselőjelöltünk alig vette hírért ez óhajnak, azonnal késznek nyilatkozott a választópolgárság kívánságát megelőzni.

Azért a megye alispánja táviratilag kérte föl a miniszterelnök Urat a képviselőjelöltség elvállalására. *A miniszterelnök 1878 auguszt 6-án következőleg válaszolt.* „Legőszintébb köszönet Öementiájának Pórnak, alispán Úrnak, és mindazoknak, kik rám gondoltak. De pártunknak csak kárt tennék, ha Pór helyét foglalnám el, ezt tehát nem tehetem. Tisza.” Erről egy nagy vörös placaton [plakáton] Pór Antal éltetése mellett pártfeleinket értesítettem.

A párt érdekében a Lőrincz utcai kávéház kerti helyiségében többször a választókkal értekezletet tartottam, mely népies és díszes is volt, és jó eredményű.

1879 ápril 29-én az esztergomi választókerület központi választmányának nyilvános ülésében, a választási lajstrom elkészítésére kiküldött *alválasztmány* elnökévé lettem.

Hogy az esztergomi papnöveldeben gyakorlatom kezdetektől a mai napig részint mint magánorvos ingyen, részint mint kinevezett papnöveldeki ordinarius hű és sok szolgálatot tettem, már egy más helyen is megemlítettem; de hogy Dr. Palkovics uradalma mellett a Seminariumban chirurgiai operációkat végeztem, nehéz esetekben mint tanácsló orvos és hogy 1841-ik évtől 1854-ig ingyen működtem, és a Seminariumnak gyakran megbízott orvos voltam, bizonyítja az alább közlött levél, melyben elismerés, egyúttal csekély fizetés melletti *kinevezés* is foglaltatik.³⁴

A Seminarium orvosaként

³⁴ Az eredeti latin szövegrész így hangzik:

Clarissimo Domino Doctori Alexandro Feichtinger!

Adauctus alumnorum in seminario Strigonensi adscriptorum curae meae credito(rum) numerus – pro vecta D.ordinarii domus hujus medici aetas – defectus chirurgi, qui e dispositione ordinariatus jam ante biennium indicendus fuisset, necessitatem nobis imposuerunt adusque frequentius consiliis et opera medica Claritatis vestrae uti, quem omni oppurtunitate prompte et gratuito praestitit – in hujus recognitionem mea ex parte hisce confessum praebeo, ut abhinc munere (?) secundarii medici, qua ordinario adlateratur in seminario Scti Stephani defungatur et pro fatigiis et cura munereque Chirurgiae annus 40 fl. M. salario a parte domus providentur. Strigonii die 10 Januarii, 1859. Andreas Schirgl prep. S.L. M.S. Canon qua sem. S. Steph. Rector.

„Az esztergomi Seminariumba beiratkozott és rám bízott tanulók számának megnövekedése – mivel a ház rendes orvosának életkora immár előrehaladott –, valamint a sebész hiánya, akit a rendes orvosok tanácsának határozata alapján már két esztendővel ezelőtt ki kellett volna jelölni, szükségessé tették számunkra, hogy mind mostanáig igen gyakran kérjük az Ön tanácsait és közreműködését, amely kérésnek Ön minden alkalommal gyorsan és ingyen eleget is tett. Ennek elismeréseképpen e jelen sorokkal tanúsítom, hogy Ön mostantól a Szent István Seminariumban a rendes orvos asszisztenseként működő segédorvos tisztét tölti be és fáradozásáért, valamint sebészi beavatkozásáért évi 40 arany forint fizetésben részesül a ház részéről.

Esztergomban, 1859 jan 1-én, Andreas Schirgl prépost, kanonok a Szent István Seminarium rektora.”

Simor János hercegprímás 1868-ban a Seminariumban alkalmazásra két orvost talált, kik felváltva minden hónapban szolgálatot teljesítettek, ezen intézkedést megváltoztatta, és beszüntetvén itt Dr. Hutta Úrnak működését, egyszersmind magas megelégedésének adott hangot eddigi buzgó fáradozásaimért, különösen az utóbbi időben a typhusos betegek körül, ezt kifejezésre adva, fizetésemet 200 for.-ra emelte és engem bízott meg a Seminarium minden betegének gyógykezelésével. *Decretumom szövege*.³⁵

„Tekintetes Doktor Úr, Nekem jutott a megtiszteltetés, hogy a magasságos primás úr döntése alapján az érsek úr legmagasabb elégedettségét tolmácsolhatom Önnek, korábbi munkája és fáradhatatlan szorgalma miatt, amellyel Ön, Tekintetes Doktor Úr, a rendkívül veszedelmes láz által megtámadott, reám bízott növendékpapokat meggyógyítani igyekezett. Mindezen – és egyéb, az érseki Seminarium érdekében végzett – szolgálatai jutalmaképpen, Ömagassága az egészségéről való gondoskodás teljes föladataival mátol Uraságodat bizza meg, éves fizetését pedig 200 máriás aranyforintban állapítja meg.

Amit örömmel tudatva maradok őszinte híve Tekintetes Doktor Uramnak 1868 jan 30-án,

Tisztelettel Dankó József, kanonok, a Seminarium rektora.”

Egyúttal (1868 febr) az uralgott typhus alatt a Seminariumban tett rendkívüli fáradozásaimért és kifejtett szorgalmamért – fizetésemem felül 50 for.-tal honoráltattam.

Elpanaszoltam a primásnak a Seminariumban az infirmariusnak, a har-

³⁵ Az eredeti latin szövegrész így hangzik:

Spectabilis Domine Medice! Ineunde accidit me vi benigni mandati Cels. Dni Prim. Primatus sp. Dne Vestrae altam archipraesulis complacentiam manifestare posse super antelatis laboribus, indefassaue diligentiae. Qua Spectabilitas Vestra febre pernitiosissima correptam clerum juniorem curae meae creditum sanare pergebat. Habito sequentu (?) horum et aliorum servitionum seminario archiepiscopali praestitorum sua celsitudo totum valetudini curandae officium hinc (?) Dnum committit annum vero salarium in 200 fl. m.a. defixit.

Meis ad gratam notitiam perlati singulari cum culta persisto Sp. Dn Medici.

Strg. Die 30 Jan 1868 obsequentissimus Jos. Dankó L.M.S. Canon. Sem. Rector.

madik emeleten, az északi szélnek kitett sarkon céliránytalan voltát, és a betegekkel közlekedés nehézségét, midőn őket meleg orvosi szerekkel, ételekkel ellátni kell.

Helyt adott a panasznak, és a vicerector legnagyobb csodálkozására – és ellenvetései mellett – a harmadik emeleti infirmariát áttéetni rendelé a földszinti szép és tágas termekbe, hol a betegek kellő kényelmet és jobb levegőt nyertek.

Többé a megyei physicusságra nem vágytam, annál inkább, miután a város Dr. Lőrinczy Rezső városi főorvosnak elhunytá után (1845-ben avattatott fel orvostudorrá, midőn magyarul dissertált a tüdőlobról) engem választott meg főorvosának 1873 decemb 4-én három évre. Választásom miként történt, az imént közlendő *Decretumom szövegéből* világosan kivehető.

**Városi
főorvos is
lettem**

„Tekintetes Feichtinger Sándor városi főorvos Úrnak! Esztergom sz. kir. városának 1873 decemb 4-én tartott közgyűléséből.

Elnök Balogh József, egyszersmind győri főispán. Főispán Úr a közgyűlést megnyitván a nagy számmal megjelent képviselőket üdvözli és előterjeszti, miszerint a f. é. novemb 6. 5619 sz. alatt elhatározott városi főorvosi állomás betöltésére kihirdetett pályázat lejárván, öt kérvény nyújtott be, és elsősorban is a választás megejtését véleményezi. Következők nyújtották be jól felszerelt kérvényeiket.

Feichtinger Sándor orvostudor 30 drb melléklettel.

Kohn Alajos kebelb. gyak. orvos 2 oklev.

Rapcsák Imre orvos, sebésztudor, szülésmester 3 okl. 5 mell.

Mátray Ferenc orv. seb. tudor 2 okm. 5 mell.

Zsiga Mór rónaszéki orvos 9 drb m.

Az 1870-ik évi 42. tc. értelmében a titkos szavazás megkezdetvén, beadott összesen 48 szavazat, ebből Dr. Feichtinger Sándor Úr 29 szavazatot, Mátray 12, Rapcsák 8 és Kohn 5 szavazatot nyertek, így szavazattöbbséggel Feichtinger Sándor Úr városi fő-, és kórházi megválasztott orvosnak elnöki leg kimondatván, az 1870-ik évi tc. értelmében hivatalos esküjét azonnal letette stb. Végül utasítatik Tarday Ede pénztárnok úr, miszerint megválasztott városi fő- és kórházi orvos úr fizetését a városi pénztárból évi 500 f., a kórházi pénztárból 200 for., f. é. decemb 3-tól folyósítsa részére, havi részletekben járultassa ki stb. Kiadta Kállér Péter jegyző.”

Még egyszer kerültem szavazás alá ez idő óta, de közfelkiáltással lettem megválasztva, Marosi Úr 41 képviselővel ajánlott 1877-ben, mely megválasztásom végleges lévén, a törvény szerint már az utolsó, 1880 és 1883-ik évi választásoknál választás alá nem kerültem.

Az 1877-ben életfogytig történt választásomról a következő *jegyzőkönyvi kivonat* tanúskodik.

„Kelt Esztergomban 1877-ik évi maj 30-án tartott közgyűléséből 2606/1877.

A városi főorvosi és kórházigazgatói állomásra Marosi József képviselő Úr és 41 képviselőtársa nevében Dr. Feichtinger Sándor orvostudor Úrra önálló ajánlat tétvén, egyhangúlag városi főorvossá és kórház igazgatóvá megválasztott.

Tekintve azt, hogy az 1876-ik évi 14. tc. 143 § a községi orvosok hivatalát állandósítani rendelé, ennél fogva Feichtinger S. vár. főorvos Úr ügyis mint a városi közkórház igazgatója, ilyen minőségében életfogytiglan megválasztottnak elnököleg megerősített. Kiadta Takács Géza főjegyző.”

Munkásságom a városi főorvosi állásomban sokféle és a közegészség minden ágára kiterjed, de leginkább a közkórház vezetésére, melyben rendelő és igazgató orvos is vagyok, melyet naponként 8 órák reggel szoktam látogatni, ott ambulans betegeket fogadni, és minden előforduló operációkat végezni; mi mellett az alorvos és az apácák segédkeznek.

A betegek létszáma évenként 600 és 700 közt ingadozik. Jellegénél fogva mint közkórház minden jelentkező beteg felvétetik és ápoltatik.

Számosak a heveny lobok és lázak, de túlnyomóak a chronicus betegek: kütejesek, lábfekélyekkel, syphilissel, tuberculosissal, váltólázal, alhas daganatokkal és súlyos testi sértésekkel, mely utóbbiakhoz a legnagyobb contingenszt szolgáltatják a gazdasági gézgépek. Ezen gépek által ejtett sérülések többnyire oly súlyosak, hogy csak csonkítások által – amputatio – gyógyíthatnak, miért ezen műtevést többször vagyok kénytelen teljesíteni.

A kórház szellőztetésére, tisztántartására, a betegekkel jó bánásmódra és a kielégítő jó táplálkozásra különös gondot fordítok.

Mióta azt kezelem, javításokat is eszközöltem. Egy külön syphilisticus osztályt két szobából építtettem, 1880-ban jégvermet, 1881 júli egy külön cellát elmebetegek és egy elkülönített szebb szobát honoratiósok számára berendeztem. A sebészeti készletet szaporítottam. Közbenjárásom által a kórház számára a káptalantól két magas szekrényt eszközöltem septemb 1874-ben.

De az apácák behozatala a kórházba nem az én érdemem, sem az én tanácsomra nem történt. Ezeket Molnár János káptalan (most komáromi apát) Palkovics polgármesterrel együtt csempészték be.

Ha kissé több gondot fordítanának a betegekre és azoknak tisztántartására, a syphilisticusokat is ápolnák és más, világi rendszabályok alatt állnának, a kórházaknak áldásaivá válhatnának.

A kórház kápolnája is nagy és előnyös változáson ment át, azt kifestette és új oltárt készíttetett Dankó prelátus, új padokat Szabó püspök, aki egy Szűz Mária szobrot fából Tyrolisból is hozatott. A templomi készletek az apácák által kijavítottak. Szóval a kápolna érdekében minden megtéetett. (Több mint a kórház javára.) Külalakja a kórháznak még most is olyan, mint volt, midőn azt Majer István – fiatal korában – rézre metszette.

A belügyminiszter rendelte, hogy minden közkórháznak felelős igazgatója és külön gondnoka legyen. Ennek megfelelően kimondták, hogy „1877-ik évi febr 22-én tartott Esztergom város közgyűlésében Feichtinger S. főorvos Úr ezennel közkórházi igazgatóvá kineveztetik.”

Tizenhárom évig voltam egyedüli orvosa a Seminariumnak, de 1882-ik évtől fogva – tekintetbe véve agg koromat és sokoldalú elfoglaltságomat – a primás beleegyezésével a semin. rector mellém még Dr. Rapcsák Urat, mint másod-orvost alkalmazá, fizetésemnek megosztása mellett, kivel most ismét e tanintézet betegeit felváltva kezelem. – *Következik a levél*, melyben ezt tudomra adja a vicerektor.

1882 jan 2. Homolay János kanonok és papneveldei aligazgató felsőbb meghagyásból értesít, miszerint orvosi praxisom úgyis igen elterjedve lévén, bokros teendőim sok időmet vesznek igénybe, de előrehaladottabb korom is úgy hozza magával, hogy a naponkénti feljárás az intézetbe terhemre válik, azon intézkedés történt, hogy én mint első orvosa ezen papnöveldeknek, évi 140 for., Dr. Rapcsák Imre mint másodorvos 120 for. mellett az intézetben az orvosi hivatást felváltva gyakoroljuk.

De már ez év decemb havában ismét csak magam kezeltem a Seminariumot, mikor Simor János bíbornok hercegprímással Dr. Rapcsák collegám Rómába kísérelni ment.

Elmondván a seminariumi működéséről tényeket, hadd álljon itt még két tréfás epizód a seminariumi életemből.

A concursusra megjelenő tanuló ifjakat egészségük constatalása végett egyenként szigorúan szoktam megvizsgálni minden év juli első napjaiban, különösen mellükre és szemükre nézve és a leletet a jegyzőkönyvbe be-dictálni latin nyelven. Ez alkalmakkor furcsa kitételek csúsztak be a jegyzőkönyvbe.

Egy sovány fiú Suriga kanonok Úrnál kapott teljes ellátást és szállást, miről nekem tudomásom nem volt. A fiú gyenge és hitvány volt természeténél fogva és én ezt ezen rövid szavakban jeleztem: N. N. male nutritus. No, volt emiatt tréfa; a primás jókedvének szabad folyást engedve, a jelenlévő Suri-gához fordult: „Ugyan szépen megéhezteted a tanítványokat, ezt nem hittem volna tőled, nézd e jegyzőkönyvet”. Ő pirult, de hamar észrevette a tréfát és maga is nevetett, de én őrizkedtem ezután e kifejezést használni a jegyzőkönyvben.

A Seminariumból jövök és messzebről látok két karcsú fiatal fekete reverendásokat előttem. Tehát siettem, hogy velük találkozva, mulatságosabban tegyem az utat be a városba, azért már távolról megszólítottam: Jó napot kívánok, tisztelendő Urak! Én is azon az úton megyek, várjanak be, de ezek rám sem hallgatva tovább ballagtak. Midőn őket elértem, mind a kettő folyton mosolygott, nevetett. De nekem is mily nagy volt csodálkozásom, midőn láttam, hogy azok legkevésbé sem clericusok, hanem általam jól ismert előkelő, csinos, fiatal hölgyek, kiket clericusoknak néztem, mert fekete hosszú, akkor divatos tógába voltak öltözve. Bizony ezekkel kellemesebb volt utamat folytatni, mint a clericusokkal.

A Seminariumban sok a fáradság, kevés a jutalom, mint a fentebbiekből láthattuk, ennek dacára mégis leghidegebben viselték magukat jubileumom

alkalmával e tudós férfiak. Talán csak azért, hogy saját maguk számára foglalják le a tiszteletet? Vagy talán nem is tudják mi az 40 évig a közpályán munkálni és a szenvedő emberiségnek szolgálni?

A clericusok a superiorok példáját követik. Egy tályogot kellett felnyitnom, elé veszem az igen alkalmas tenotomat, melyet 44 év óta zsebemben műtevői célból hordani szoktam, és megnyitáshoz készülök, erre ellenvetést tesz a beteg, de én megnyugtatom, gyorsan megnyitom és véget vetek az operciónak és evvel távozom, de alig távoztam, már panaszosan bejelentette a clericus a vicerectornak, hogy én nem chirurgicali eszközzel, hanem zsebkéssel metszettem fel neki a daganatját. Másnap a vicerector ezt szemrehányólag és duzzogva mondja el.

Lássa főtisztelendő Úr! – felelék én, megmutatva az eszközt neki – ez nem zsebkés, habár hasonló is ahhoz, hanem operációkhoz való igen célirányos finom kusztor, melynek neve tenotom, és melynek a zsebkéssel csak azonos nyele van, hogy a pengét befogadja, különben nem tudnám veszély nélkül mindig magammal hordani.

Hitte is, nem is a vicerector, de én felkiáltok: Oh, buta simplicitas!³⁶

**Kórese-
teimből** Negyvennégy éves orvosi gyakorlatom gazdag tapasztalásban, melyet leírom nem e helyhez tartozik, egy életleírás rövid keretébe be sem foglalható, és inkább orvosok vennék annak hasznát, mint a laicus olvasó; azonban némely tanulságos eseteket kikapok és rendszer nélkül – mint azt emlékezetem éppen eszembe juttatja – okulás végett előadok.

Báró Rudnyánszky Samu kanonokhoz hívtak. Belbajban Dr. Palkovics kezelte, egyszer lenyírta ollójával tyúkszemét és körmét a lábán, megsértette ujját, elhanyagolta, házi szerekkel rosszul kezelte. Mikor hívtam, már üszkös – Brand – volt a seb és vérmérgezés állt be. Meghalt az óriási testalkatú eszes főpap 1848-ban.

Majthényi Adolf esztergomi kanonok – ifjúkori jó ismerősöm – súlyos chronicus bajba, mézes hugarba (diabetes mellitus) esett. Midőn őt láttam és tanácsommal élt, már sokáig kínlódott e bajában, gyenge volt, alig bírta az ágyat elhagyni, lefogyott, láza nem volt, étvágya jó, naponta 3–4-szer is nagyobb mennyiségű sült húst fogyasztott el és ivott rá vörös bort, vizelete oly bőven és gyakran ment, hogy több literre menő rendkívüli mennyiséget ürített ki és cukortartalmú volt, mellette kiálthatatlan, olthatatlan szomjúság kínozza. Dr. Seeger bécsi orvos, ki e betegséggel sokat foglalatzkodott és róla egy monografiát is írt, és így tekintélynek tartatott, neki a Károly fürdőt ajánlotta és betegségét igen veszélyesnek mondotta. A Károly fürdőnek használata után hazajött, és keveset bízván a betegsége ellen alkalmazott szerekben, a fent említett diétát megtartotta, baja nem javult, társai tanácsára – de az én el-

³⁶ együgyűség

lentanácsom dacára – ismét felment Bécsbe egy híres specialistához, talán ugyanazon Seegerhez consultálni.

Ekkor az orvosokra pressziót gyakorolt, hivatkozván papi állására, melynél fogva nem fél a haláltól, melyre úgymond minden percben el van készülve, és így minden tartózkodás nélkül elmondhatja neki véleményét a betegség lefolyásáról és kimeneteléről.

Az orvos lépre ment. Elhitte hősiességét és bár kíméletes módon, elmondta, hogy számára mentség nincs, e betegség okvetlenül közeli halált hoz.

Megrémült Majthényi! Erre még nem volt elkészülve! Nem hitte, hogy fog találkozni oly kíméletlen orvossal, ki a halálos betegségben sínylődőnek közeli halálát megjósolja és a legnagyobb jótéteménytől – a reménységtől – megfosztja.

Hazajött, rosszabbul lett, vizelete fennakadt, naponta csapolni kellett – ily alkalommal biztatásaimat gúnyosan megvetette –, melyen nem csodálkoztam, miután a történeteket hallottam, azért ezután csak részvétteljesen, de némán álltam mellette és sajnáltam! Szerepemet lejátszottam, ő pedig bánatában és fájdalmában 5 napra rá meghalt 1871-ben – nem jó az ördögöt a falra festeni!

Nem csak a hystericus nők túl érzékenyek bizonyos erősebb szagokra nézve, hanem még oly nők is reagálnak rájuk, kik egyébként erősebb idegzet mellett többet kibírnak állani.

Özvegy Szentgály ügyvédnőhöz hívtak, vértódulásai voltak a feje felé, melyeket alhaspangások idéztek elő, miután elhízottságánál fogva alig néhány lépést szokott tenni gyalog egész napon át. A reggeli látogatásom nála minden akadály nélkül folyt, de egyszer délután is elmenvén hozzám, midőn közvetlenül a fekete kávé ivása után a dohányfüstös kávéházból jöttem hozzá, amint a szobába léptem és közeledni akartam, felkiáltott: hagyjam el a szobát, a dohányfüstnek szagát, melyet magammal hoztam ruháimon, el nem viselheti. Igaz, azon rövid idő alatt míg én a csakugyan füstös kávéházban kávémat megittam, ruháimat annyira átjárta a füst, hogy még az úton sem párolgott el egészen.

Midőn másszor hozzám készültem, mindenkor nagyon kellett vigyáznom, hogy ruhámat dohányfüst át ne járja, mit annál inkább is tehettem, mert dohányos egész életemen át soha sem voltam és azért a dohány szaga nekem is kellemetlen.

De vajon csak irányomban volt-e oly érzékeny? Hát Feri fiának, a nagy dohányos jogásznak ruhái nem voltak áthatva a füsttől? Nyugodjon békében! Szerencsére nem élte meg derék és szép ügyvéd fiának szerencsétlen megtérbolyodását, elszegényedését és az esztergomi közkórházban – szemem láttára – halálát.

Sok hystericus nőekkel is volt bajom! Csak pillanatnyi javulást bírtam e nőknél előidézni: ők maradtak ezután is idegbajosak, mint eddig, némelyek még végső időben tébolyba is átmentek. Csak azok közül gyógyult meg gyökeresen néhány, kik jobb és kényelmesebb sorsból szegénységbe jutottak,

kiknek kezük munkájuk után kellett élniök, és a divatos lustaságot és puhaságot kénytelenek voltak kerülni.

A hystericus nők többnyire szerencsétlenek, de egyszersmind az orvosnak koboltjai, zaklató szellemei – Plaggeister –, melyek nélkül nagyobb városokban talán kevés orvos van meg. Legtöbb sikert tapasztaltam az új szertől, a Natrium bromatumtól [brómos nátron] naponta 2–3 grammjával.

Féreg és hashajtó A Chloroformnak jó hatásához nemcsak az altatás tartozik, mely alatt fájdalom nélkül, könnyebb az operáció, mint anélkül, de még az izomrostok petyhüdsége is, amely chloroformozás által eléretik; azért én kiváló eredményeket értem el a kiszorult sérvnek altatás alatt való repositiója alkalmával. Sokkal bátrabban és biztosabban lehet műteni, mint anélkül. És nekem mindig sikerült a hernia incercerátát – mióta Chloroformot használok – reponálni.

Jó kedvemben: egy a hypochondristáknak ajánlott, nagyon jó szolgálatot tevő, csersavat, édesköményt és rebarbarát tartalmazó ártatlan, híres porra, a Pulvis hypochondri acorum-ra a következő német verset készítettem az 50-es években.³⁷

A vers szabadfordítása:

Lágyan hajtja beled, oszlatja a szelet,
görcsben szenvedőnek, gyakran rekedőnek hogyha adod e lét,
tisztítja a belét, simítva serényen, sikálva keményen.
E szer papok ritka, féltve őrzött titka,
ám súlyos esetben, kortyoljál serényen, trónoljál keményen.

Orvosi gyakorlatomban igen szerencsés voltam a pántlikaféregnek – Galandoc Bandwurm, Tenia – elhajtásában. E tárgyban kivált Dr. Tognio Lajos tanárom útmutatása szerint sokat olvastam és számos kísérletet tettem, és azon Resultatumra jöttem, hogy mindig sikerül e bélféregnek elhajtása, ha az orvos akkor ostromolja, midőn vedlik – némileg beteg, azaz, mikor egyes tagokat magától ellök, melyek a beteg emberből kiválnak. Engemet soha sem hagyott cserben a Cortex rad. granatorium [gránátalma héja] erős koncentrált főzete, melyet óránként három részletben adagoltam, miután a beteget egy nappal hamarabb heringgel és szardellával tractáltam. Sokakat orvosoltam, az ismertebbekre még most is emlékszem. Szentgály ügyvéd, Burdina Helen, Palkovics Hermin, Kollár Mária stb., kik végképp megszabadultak, mert fejével együtt az egész féreg eltávolított. Csak egyszer tapasztaltam, hogy egy nőnek egyidőben két galandoca volt, és mind a kettő egymás után 12 óra alatt egészen elhajatott – 1881 august 17-én Dr. Muri nejenél.

³⁷ *A vers eredetije:* Laxiret gelinde, zertheilet die Winde und ist den / Hypochondristen, so öfters verstopften Leübhaber / Ofen die Gedärme ersetzen, oder gewaltsam zu schaben / Ein herliches purgans, ein wahres Pfaffen Mittel / Dass auch nicht scheunt, bei Krämpfen den weiblichen Kittel.

Sokszor a nők, kivált a leányok, hószám rekedés miatt panaszt tettek és erős hószám hajtó szert kívántak, némelyek be is vallották, hogy a kellemetlen tehertől akarnak menekülni.

A halványoknak a legjobb sikerrel vasporokat és vascseppeket rendeltem, a piros pozsgásoknak könnyű hashajtókat szoktam ajánlani, ezáltal a nőket megnyugtattam anélkül, hogy tervüket elősegítettem volna, mert tapasztalásból meggyőződtem, hogy a gyenge hashajtók (sőt még a hánytatók) sem ártanak a magzatnak, de a havibajt elősegítik. Hószám hajtókat ilyen esetekben soha sem használtam.

És itt felemlíthetem a hashajtókra vonatkozólag, hogy igen szerencsés azon orvos, ki ezekkel bőven elbánik, mert a legtöbb betegség a gyomornak és a beleknek túlteltségében leli okát; az emberek még akkor is enni kívánnak, midőn a természet jótékony gyógyereje gyögcélből megtagadja az étvágyat, de nem csak enni, de kakálni is szeretnek az emberek, és azért oly kedvesek a Károlyfürdők, a híres hajtó-labdacsok, keserű vizek – és annak idején a rudnai pap is, kiről már értekeztem. Vértisztító teák és főzetfélék. Ezt jól tudta prof. Birly, és azért a szülés után a beteg nőknek – mert úgymond a terhesség alatt az epeelválasztás visszatartott – igen gyakran és igen jó sikerrel adagolta a *Sulfatis magnesiae*-t *Magnesium carbonicum*mal (1:8).

A szemészetet előszeretettel gyakoroltam; a kancsal szemnek ínmetszés általi operációján túlmenően operáltam *Staphylomákat*, *Pannust*, *Ectropiumot* stb., de különösen szerencsésen a szürke hályogot (*Catarocta*), melyet *reliactio* és *disuissio* útján távolítottam el. Felkerestek először az esztergomiak, utána a szomszéd megyeiek, de jöttek Bars, Nyitra sőt Pozsony megyéből is. Pedig az ilyen szembetegnek elhelyeztetése sok akadályokba és nehézségekbe ütközött. Nehezítette a műtétet, hogy kórszobával nem bírtam.

Egyszer egy szálla esett be Németh püspöknek a szemibe, orvosi gyakorlatom elején, kinek szeme már meggyulladt az idegen testtől. 1842 júli 22-én hívtam és ráismertem az idegen testre, és azt Davy kanálával szerencsésen kivettem. *Szépen megköszönte levélben a püspök úr fáradságomat*.³⁸ „Barátom! Bár a szemem tegnap egész nap rettentően fáj, ma reggelre kiválóan van. Köszönöm a hatásos kezelést és kívánom, hogy minden páciensednek ilyen hatásos és gyors javulásban legyen része. Németh.”

Praxisom elején gyakran, de mértékletesen használtam a vérbocsátásokat nehéz lobokban, mint ezt tanáromtól, Dr. Benétől láttam és tanultam. Egy részét szerencsés sikereimnek ezen körülménynek is köszönhetem, mert a helybeli öreg orvos urak bátortalanok lévén, ily némű betegeikkel nemigen boldo-

³⁸ Az eredeti latin szöveg így hangzik: *Amice! Oculus meus dum tota hesterna die morbidissime doluerit, hodie mane insigniter se habet. Gratias habeo pro efficaci auxilio, et precor, ut universi patientes tam certam et celerem sentiant medelam.* Németh.

gultak. Elhívattam tanácskozásra egy fiatal sápadt, chloreticus [vérszegény] asszonyhoz, ki tüdőlobban már néhány nap óta súlyosan fekszik, lélegzés nehézségével és erős lázban; én érvágást proponáltam, az ordinárius kételkedve egyezett bele. Az érvágás megtéetett, a beteg nő rögtön javult, néhány nap múlva meggyógyult.

A chloreticus nőnek sápadt kinézése sok orvost félrevezethetett volna, engem nem, még ma is él, öreg, de szép asszony és én míg Esztergomban laktam, mindig orvosos maradtam és még most is kérdezősködik utánam.

Az orvosi gyakorlatom későbbi éveiben még nagyobb óvatossággal jártam el a vérbocsátásoknál és ahol lehetett mindinkább kíméltem a vért, mert az eddig divott, de vérkiürítések után gyakran rossz következtetéseket láttam, és az elnyomatás korszakában az emberek józanabbak és munkásabbak lettek, a poharazás melletti politizálás elmaradt, és így inkább vérszegényebbek lettek, a borivás a vízivásnak adott helyet. Ezen hematophobeára³⁹ különösen a bécsi iskolának volt nagy befolyása, mely a vérelesztést kárhóztatta, vagy legalább fölöslegesnek mondta, nagyon kevés kivétellel. Az időközben Esztergomban letelepedett, a bécsi iskolából kikerült fiatal orvosok is szinte ezt a félénk gyógy módot követték, így lassan ritkább esetekre szorítkozott a vérbocsátás.

De bekövetkezett a symptomaticus gyógy mód, melynél fogva csak a legégetőbb symptomák leküzdésére volt figyelme az orvosnak, és meg sem vizsgálva a kórállapotot – sem nem individualva –, a láz leküzdésére csak antiseborliák, különösen a Chinin és a legújabb időkben a Salicyl, a fájdalom csillapítására az Opium és készítményei – belsőképp és bőr alá fecskendezve – használtattak. Igaz, ez könnyebb és háládatosabb gyógykezelés is az orvosra nézve, de kérdés: vajon mindenkor helyesebb-e?

Én a természet gyógyerejében sokat bíztam mindig, és azért az expectativ methodusnak [kivárási módszernek] barátja voltam, igen szerettem az életmód változtatásával és az ásványvizek használata által hatni. Melyekre nézve nem tagadtam meg hazafiságomat, mert ahol lehetett, mindig magyarországi ásványvizeket használtam és ajánlottam, amit annál inkább tettem, mert hazánk az ásványvizekben igen gazdag és én azokat jól ismertem, hiszen a híres Tognio professzornak voltam segédje és kísézője a mineralis vizek vizsgálatánál, újabb időkben különösen a mineralis víznek [ásványvíz] elhíresedéséhez én is sokban hozzájárultam. Sikerült ezáltal Magyarországon a gleichenbergi, seltersi vizeknek nemcsak concurrentiát csinálni, de azokat némileg vissza is szorítani.

Hogy mit képes a természet gyógyereje véghez vinni, ha kellőleg az orvos által gyámolítottatik, sok példát tudok felhozni. Egy tízéves fiú (béres) here lobot kapott, elhanyagoltatott, rosszul kezeltetett, átment üszkös herefekélybe, és az egyik hereburok elveszett. A legnagyobb kétségbeesésbe hozzám fordultak. Én a fiút lágyító füvek forrázatával való mosás, párologtatás, a he-

³⁹ vérbocsátástól való tartózkodás

refedő üszkös részeit Camphoros terpentines kenőcsökkel való kötözés és a legnagyobb tisztántartás mellett rövid idő alatt teljesen helyreállítottam. Az elveszett burok hússarjak képződése által némileg helyreállítottam.

Későn hívtak egy szüléshez. Már a keresztbe feküdt gyermek tolatott le a kismedencébe és a szülőrészekbe. Segítségemmel ily helyzet mellett is megtörtént a szerencsés szülés. A gyermek természetesen nem volt nagy.

A legnagyobb abcessusok, ha megnyitás által a gennyből megürülnek, rövid idő alatt behegednek. Míg ellenben, ha a beteg részéről a tályog megnyitásába akadály gördítették, a genny a lazább belső részek felé vezetettik, és az ez által támadt gennylerakódás néha halált hozhat. A test különféle részén fellépő tályogok felnyitásánál számtalanszor sürgősen működött biztos kezem.

De vannak dessorátus esetek is, melyekben az orvos tétlen marad. Kövesden egy szülőasszony soká vajúdott, nem hívtak segítségért. Mikor nála megjelentem, már az ajtó küszöbénél rátekintve iszonyúan megijedtem: nehéz lélegzetétől, vésztjósól, nyögő nyugalmától, halványságától és a szülőfájdalmak hiányától. Sejtelmem, melyet e képről szereztem, megvalósult. Magamban így sóhajték: a méh meg van repedve! Segítség nincs! Megvizsgáltam. Úgy találtam. Néhány részvétteljes biztató szavak után visszavonultam. A nő egy óra múlva megszűnt élni.

Azon korszakban, midőn még hideg borogatásokat belső lobokban alkalmazni, sem szokás, sem divat nem volt, hanem inkább nagyobb kiterjedésben a melegségek alkalmaztattak, nehezebben gyógyultak a meglabosodott emlők és gyakrabban mentek gennyedésbe át. A köbölküti juhász hírré vergődött azért, hogy lobos emlőkre serélesztőt rakott, ez húsen tartotta a mellet és könnyebbséget okozott, alatta a lob engedett és a fájdalom is. Néha a lob el is oszlott. A serélesztő is jó, de fölöslegessé teszi azt a jégborogatás és korai felnyitása a gennynek mellnek.

Egy éltesebb ember, kinek már felnőtt fia volt, tanácsomat kérte – jajgat az ágyban, mutatja a véres vizeletét, rámutat a fájdalmas kis hasára, a hólyagszájára és alig bír mozdulni, még a láz is gyötri. De, jó Uram! Mondja csak, miből származott a jelen baja? Különösen nem ivott-e fiatal sört? Vagy más ártalmas italt? Lássá, felelt: egy jóbarátom tanácsára körisbogár tincturát ittam, hogy gyengébb részeimet erősítsem és felélesszem. És ime a következő! Kérem szabadítson meg kínjaimtól. Legyen nyugodt, a baján segíték, de ezen tapasztalása után okulva alig hiszem, hogy kedve fog kerekedni ilyen szerrel magát erősíteni akarni, és elhanyagolni a kellemes és biztos erősítőszeret, mely soha cserben nem hagy: az aranyhegyi jó óbort.

Esztergom megyében és városában elég gyakran fordultak elő elmebetegek, **Elmezavarosok** ritkán ifjak, többnyire férfi és élemedett korban. Okául különfélék szerepelnek, de igen gyakran az iszákosság – Delirium tremens potatorium. Ezeket

rövid időre elhelyezzük a kórházban, hol egy kis része meggyógyul, a nagyobb része a megfigyelés után az Országos tébolydába vezéreltetik.

A rezgőrcs (Delirium tremens) az iszákosság által támadt iszonyú betegség, melyben orvosi gyakorlatom alatt sokakat orvosoltam. Némelyeknél az elmezavar egész az őrjöngésig fokozódik, míg másoknál csendesebbek a rohamok, a reszketegség többször hiányzik is; a legtöbb esetben az ilyen betegnek nyelve lassan mozgatható, beszéde tökéletlen, szakadozott, néha alig érthető, érverése kicsi és gyors, feje hol szabad, hol nehéz és szédülésekről panaszkodnak; kevésbé, álomkóros, felébredve félrebeszél, de felismer, elszalad, éjjelei nyugtalanok, szomorúak.

Az elmebetegek bármily természetűek legyenek, a közkórházban szelíd, szeretetteljes bánásmódban részesülnek, őket ahogy lehet foglalatostkodtatjuk és csillapító szerek által megnyugtadjuk, azért az őrjöngés ritka és a megfékezésnek szüksége is csak ritkán áll be.

A csillapítók közt elsősorban áll: az Opium és Morphium – jó hatásúak a Chloralhydrat, Paraldehyd, Bromkali és a langyos fürdők.

Pentig órának e kórházban két óránként két centigr Morphiumot adtam, csak a nyolcadik dózisa aludt el, egyfolytonban 20 óráig aludt, mikor felébredt, bajai elmúltak, meggyógyult. Másoknál kisebb adagok is hatályosak voltak. A visszaeséseket e kórházban igen gyakran lehet tapasztalni, mert e rossz szokását a mértéktelenségnek nem könnyen hagyják el, a második és szomorúbb roham már súlyosabb, a negyedik rendszeren kivégzi a szerencsétlent.

Chirurgusként Az ötvenes években a falusi népnek orvosai rendszeren sebészek voltak, kik közt többen egyszersmind borbélyműhelyt is tartottak. Birkés Endre sógoromhoz epés bajai miatt többször Kövesdre kellett kirándulnom, mikor is neki szenna főzetéhez borkősavat rendeltem – jó sikerrel. Látták a falubeliek, ismertek és jó hírben álltam előttük. Betegjeikhez így ajánlottak: „Hívjátok el a Birkés Úr borbélyát, az majd segít a bajotokon!”

1845 szeptemberében a Szt. Ferencziéknél egy barát frátert Dr. Palkovics házi orvos ileusban kezelte. Folyton és mindent kihányt, nemcsak a gyomor, hanem a belek tartalmát is. Alkalmaztunk hashajtókat, a drastikumokat, sőt még a higanyt is megkísérlettük (szeptemb 14-től 26-ig), de sikertelenül. El nem hárítható mechanikus okot tételeztünk föl. Minden igyekezetünk mellett a beteg meghalt. Felboncoltam! És a vékonybelek csomóra voltak összekötve. Ki kötötte össze? Ki segíthet itt? Csak az Úr Isten!

Orvosi gyakorlatom alatt, ha a beteget megvizsgálva, a diagnosist megcsinálva a gyógymódot meghatároztam, attól nyílt ok nélkül nem szerettem eltérni, annál kevésbé naponta 2–3-szor is új szert megpróbálni, mely eljárást habozásnak, és így határozottan hibásnak tartottam. Sok patientsem ezt belátta és biztonságot talált, hogy nem tapogatózdom, hanem a kórt kellőleg felismertem. És csak ezen felfogásnak van jogosultsága.

Ritkán írtam – még a vagyonosoknak is – drága gyógyszereket, mert sajnáltam a nehéz munkával élelmet kereső családapát károsítani. Egyszer mégis egy jómódú kereskedőnőnek Tinctura Castorivel cseppeket írtam görcsök ellen; egy kis üvegcséért kellett a nőnek 4 for.-t p. p. fizetni. De meg is jártam, mert azonnal hívatott és kemény szemrehányást csinált a drága szerért. Ez időtől fogva még óvatosabb voltam a költséges orvosi szerek rendelésében és moschust [szerecsendió], castoricumot [hódzsír] alig használtam azóta praxisomban.

Kétféle gyógyszert rendeltem a gyógytárból gyomorgörcs és hasmenésben szenvedőknek: egy kanalas orvosságot és egy híg kenőcsöt ópiummal.

Megmagyaráztam kellőleg, de pácienseim nem hallgattak rám, eltévesztették, bevették a híg kenőcsöt az orvosság helyett. Bezzeg volt hányás, hascsikarás, gyomorfájás, aggodalom és halálfélelem, de megnyugtattam mindkettőt: ellenszert rendeltem. Meggyógyultak. Egyik volt a bencések jól megtermett 40 éves szakácsnéja, a másik a bélai báró Baldácsy Antal gazdag földbirtokos.

Különféle étvágyúakat észleltem. Egy derék magas kövér mészáros lakott Vízivárosban, egészséges ember, nagy evő volt: reggelire egy egész sonkát, vagy egy sült malacot, vagy egy jókora libát megevett; délben azért ismét jól ebédelt, valamint este is.

Nőmnek egy nőcselédje volt, ki a keményítőt, mely a ruha keményítésére volt főzve, minden só és zsiradék nélkül megette és vele jóllakott.

József nagybátyámnak, ha este vacsoránál dara levest evett, másnap reggel homlokán apró pörsenések látszottak.

Bene tanár ritkán adott betegeinek hánytatót a Klinikában, talán évenként csak egyszer, hogy a hatását a szernek lássuk. Más orvosok a hánytatót a korábbi években a kellenél gyakrabban használták. Vele sok jót, de talán annyiszor rosszat is cselekedtek. A középút a legbiztosabb! Effner esztergomi sebész rendszeren minden esztendőben két-háromszor bevett hánytatót, akár volt rá ok, akár nem, csupán megszokásból. Meglakolt érte! Gyomorrákban halt meg 1855-ben.

Az érvágásra és köpölyözésre saját érdeküknél fogva nagyon rászoktatták a közönséget, kivált a falubelieket a borbély-sebészek, onnan származott az, hogy erre nézve mindkét részről visszaélések követték el, számosan orvosi rendelet nélkül is vért bocsátattak maguknak rendszeresen, évenként 1–2-szer is. Tudok egy primási pincemestert – Pamel –, ki még közel 80 esztendőskorában is eret vágatott magának, akár volt baja, akár nem. Egy tüdőlobos sem kerülhette el az érvágást, és nem ritkán 2-szer 3-szor is ugyanabban a betegségben. Éppen azért az érvágás után ezen betegeknél a Camphor nagy dózisban tett kiváló jó szolgálatokat, különösen az éltesebbeknél.

Csak 1877-ben rendeztetett a vérbocsátások ügye. Esztergomban csak négy borbélynak engedtetett meg az érvágás és köpölyözés, de minden egyes esetben a főorvostól írásbeli engedéllyel kell ellátatniok.

Egyik extremumból a másikba megy az emberiség! Alig múlt el a vérbo-
csátási mánia, jött utána Bécsből a Dr. Skoda vezetésével lett Nihilismus az
orvosi gyakorlatba. Mi jobb? Egyik sem!

Orvosi gyakorlatomban néhány nevezetesebb eskőr esetre emlékszem,
melyekben az Indigo adagolása által – Dr. Stáhly után 5 usque 10 gramm pro
dosis – hosszabb ideig használtatva, szép eredményt sikerült elérni.

Igen ritka városunkban a Gangraena senilis Pottii,⁴⁰ melyet csak gyakor-
latom kezdetén – a 40-es évek elején – két-három esetben láttam. Egy 78
éves férfúnak lába feje teljesen mumificáltatott, tehát korom feketévé lett és
érzékletlenné. Segíteni rajta nem lehetett. Még az amputatio sem használt,
mert a csont is ugyanazon gangraenába [üszkösödésbe] esett.

**Önmérge-
zések,** Nem lesz érdektelen az önmérgezés véletlen eseteiről is néhány szóval meg-
emlékezni.

**öngyilkos-
ságok** Rajner '48–49-es honvéd őrnagy gyermekei a vetésre gyűjtött Ricinus ma-
gok készletét fogyasztották el, mire a szülők észrevették, már a gyermekek
émelyegtek, hánytak, de tea és kávé forrázatának adagolása által egyiküknek
sem történt baja (1855 septemb). Nem oly szerencsés volt 1865 augusztus havában
a bajóti határban, a köszénbánya területén egy hároméves leányka, mert ez
Szépnőnye (Belladonna) bogyóknak evése után önmérgezési halált szenvedett.

Kollár Antalné tisztátalan réz mozsárban tört – rézzel mérgezett cukorral
(1855 jan 4.) szerzett magának hasfájaldalmakat, hányást és émelygést, mely
ellen már ellenszert kellett nyújtanom.

Két ízben én is rézzel meg lettem mérgezve, saját asztalomnál. Első eset-
ben az esztergomi piacon vettem és a főtt marhahúshoz felszolgált zöldszínű,
ecetbe becsinált rézzel fertőzött uborkamártás élvezete által hirtelen rosszul
lettem, émelygés, hányás, hasfájdalom miatt az étkezéssel fel kellett hagy-
nom, míg a többieknek bajuk nem lett, és így hirtelen rosszul lenni kezdettem,
de néhány napra rá ismét ugyanazon piaci uborkából ké-
szült mártásból ettem, mire szintén ugyanolyan tünetek mellett megbete-
gedtem, és így világossá lett a támadt baj oka.

Rá sem gondoltam már, midőn néhány év múlva Érsekújvárra hívtam
az öreg Löwy Marcus özvegyéhez, ki betegen feküdt gyermekeinél. Itt vacso-
ra alkalmával kirántott báránnyal mellé zöld ecetes uborkák adtak, melyek-
ből ettem. A vacsora után közvetlen hazautazandó, a vasúti állomáshoz haj-
tattam. Alig léptem az állomáshoz vivő kocsira, már rosszul lenni kezdettem,
émelyegni, hascsikarásokat kapni és hányni.

A vonatra való várakozás egész ideje alatt igen rosszul voltam, helyemet
nem találtam, görnyedtem fájdalommban; beszálltam a vasúti kocsira, itt is az
egész úton vajúdtam, ájuldoztam, hánytam, laxáltam, reggel 4 órakor Nánánál

⁴⁰ öregkori üszkösödés a lábon

kiszálltam, nagy kínok közt hazajöttem és ezen mérgezési betegségben még két napig ágyban fekvő voltam. De meggyógyultam minden utóbaj hátrahagyása nélkül.

A 40-es években Mangli mérnökhöz déltájban hívtam, ki a terített asztalnál ülve rosszul volt, és a fent leírt symptomáktól lepetett meg hirtelen. Ez volt az első esetem, hol eledelben nyújtott mérgezés okozott betegséget. Kutattam, tudakozódtam, kérdezősködtem a hirtelen beállott betegség oka után, de ekkor még nem látván hasonló esetet, csak nagy nehezen tudtam a betegség nyitjára – a rézzel mérgezett piaci ecetes uborkákból készült húsmártásra –, mint okára, ráakadni.

Ennyi példa után megfogadtam, hogy ecetes uborkát életemben sehol – kivéven saját magam asztalánál az otthon gondosan és értelem mellett készületekből – enni nem fogok, és ezen fogadásomat saját érdekemben azóta meg is tartottam, és helyesen tettem, mert némely nők megesküsznek arra, hogy sem az uborkába, sem az ecetbe rezet nem tesznek, és az ecetes uborkájuk mégis réztartalmú. Ez úgy történik, hogy nem tudják, miszerint a kék timsó vagy kék gálitz rézsó okozza, ezt pedig az uborkának szebb színe és tarthatósága miatt az ecetben felolvasztják, mások pedig rézkatlanban felforraltatják az ecetet és meghűlni hagyják ezen edényben, aztán öntik az uborkákra, miáltal sok rezet vesz fel magába az ecet. De legtöbb gazdasszony rézkrajcárokat tesz be az ecetbe és az uborkák közé.

A felhozott példákból láthatni, hogy nem minden embernek van a rézzel mérgezett ételek iránt egyforma fogékonysága, de azt is, hogy sok egyének igen ártalmas, sőt veszélyes is ilyen ételt élvezni. És ezért átaljában mily rossz és helytelen a fentebbi eljárás!

Gombákali mérgezés ritkán fordul elő, népünk ismeri és meg tudja különböztetni a jókat a gonoszoktól.

Mérgezést néhány esetben tapasztaltam, midőn az egyének kelleténél többet élveztek, mert a gomba még ha jó is, nehéz és nehezen emészthető étel. Az általuk támadt émelygés, hányás, gyomorgörcs, rosszullet, kávé és citromos víznek használata által megszűnik. Birkés sógorom 1843 novemb 11-én egy dohánylapot tett csúzos térdére gyógyszer gyanánt, megmérgezte magát – étvágytalanság, izzadás, ájuldozás, hányás (kis túlfossal) – állottak be, pezsgőporokra rögtön jobban lett.

1865 martiusban Bélán egy vadász életunottságában Strychnin (Szorítékkal⁴¹) megmérgezte magát, azévből egy húszéves hajadon szakácsné, Murflén pedig gyufareszeléssel mérgezte meg magát juni 22-én és 30-án meghalt. A boncolás gyomor-bél heveny lobot constatált. 1866 febr havában Bátorkeszin egy kétéves fiú leforrázás által vesztette életét. 1877 mart 2-án volt temetése Löwy Sándornak, ki öngyilkossági szándékból nyakát éles késsel átmetszte. 1877 april 30-án Mich suszterné éles hegyes késsel a bal kulcsont

⁴¹ A Bugát-féle nyelvújításkor keletkezett szó

fölött megvágta magát halálosan. Akkor juli 6-án Boronád Ferdinánd (egy éve volt önkéntes) du. 2 óraker fegyverével Esztergomban örgatrai lakásán agyonlőtte magát. 1883 novemb 8-án Dr. Star Lipót – híres numismaticus és ügytársunk – éltes, de egészséges, bátor és eszes özvegyét kegyeltem módon – balta-csapásokkal az arcba – gyilkolták meg, ugyanekkor cselédjét is, egy éltebb nőt, hasonló kegyetlenséggel. A tetteseket nem lehetett kinyomozni!

Nánán 1863 april havában a nyomtató tótoknak konkoly üszög és mérges magvakkal kevert lisztet osztottak, ezek ezen lisztből készült kenyérből és tésztaiból megbetegedtek, és néhányan meg is haltak. Beküldettek hozzám vizsgálatra. A silány, fonnyadt búzában talált magvak egy része igencsak nem oda való volt, a liszt ezekből öröletett, így kiderült a vétkes gondatlanság. Biz' ezen jámbor emberek meg lettek mérgezve.

1866 maj havában a kir. törvényszék átadott nekem egy csomag füvet és gyökereket – melyeket Gulyás Mihályné bajnai lakos magzatelhajtási célokból szokott használni – orvostörvényszéki vizsgálat megtétele végett. A gyűjtemény állott: 1. *Corydalis solida* gümös gyökere. 2. *Smyrnium perfoliatum* gümös gyökere. 3. *Gratiola officinalis* szára. 4. *Asplenium trichomanes*. 5. *Orchys* sp. gyökeréből és felső szárából.

Hadd álljon itt még egy másik rendkívüli eset, de más generatióból. 1882 august 26-án éjjel Szilvász Katalin 44 éves r. kath. földművesnő Páldról (Hont megyéből) felvétetett az esztergomi közkórhába sebzéssel a hason, melyet öngyilkossági kísérletben – mint elmebeteg – magán egy nagy konyhacéssel ejtett; a vékonybelek a sebzés után kitódultak, melyeket a helybeli és közeli orvosok visszahelyezni nem voltak képesek; ily veszedelmes állapotban (köténnyel bekötve beleit) hozatott a kórházba.

En az ágyban a fekvőbeteg asszonyba a mindinkább kitolult nagy mennyiségű vékonybeleket – Carbolsav és Carbololaj alkalmazása és a sebnyílás tágitása mellett csendesen, óvatosan – még azon éjjel visszahelyeztem, utána a hasfalakon ejtett metszett sebet összevarrtam, a hasát megmelegítettem, később mérsékelt hideg borogatásokkal a gyulladásnak elejét vettem, mandola tejet itattam vele és így a nőt megmentettem.

Belei a szabad levegőnek és a külhatányoknak 24 óráig voltak kitéve. Betegsége alatt elmebaja javult, elmezavarának jelét nem adta! Egyike a legnevezetesebb és legsikerültebb műtéteimnek, melyben a bátorságot óvatossággal és kitartással párosítottam. Szívesem emlékszem rá! A kórházat a nő gyógyultán hagyta el septemb 12-én.

Szerencsétlenségek Orvosi gyakorlatom ideje alatt számos megdöbbentő szerencsétlenségeknek voltam tanúja és constatálásuknál tényező. Többnyire vigyázatlanságból, de néha gonosz szándékból is eredtek. A tettesek részint lelkiismeretfurdalás, részint az igazság keze által sújtattak. Felemlítésüknél csak a legnevezetesebbekre akarok szorítkozni.

Packl János várbeli Basilicia-építész 1838 októberében saját házában a szomszédban inaskodó katona által éjnek idején orozva gyilkoltatott meg. A megátalkodott gonosztevő a meggyilkoltnak köztiszteletben álló nejére – Krotky kanonoknak féltestvérére –, mint bűntársra vallott. Ezt ártatlanul fogságba ejtette, és ez által az egész család boldogságát örökre feldúlta. A gonosztevő végső órájában visszavonta vallomását és a fogságban halt meg. Szeretője atyám szakácsnéja volt, egy ügyes, derék, csinos személy, kit a gonosz tettével szerencsétlenné tett.

Eggenhofer gazdag fakereskedő az 50-es években még este 10 órakor, a Hadinger-féle kávéházban vacsoráját megfizetvén, tárcájában nagy bankjegyeket fitoktatva távozott, fél tizenegy órakor még Hubinyi háza előtt elhaladni látták; 100 lépésnyire házatól, fejére történt súlyos balta csapások által meggyilkolva találtatott. A tettes még mai napig is ismeretlen.

Podobnyi esztergomi kanonok 1847 júni havában typhus alatti delíriumban felkelt ágyából, kiment az udvarba és egy vízzel telt kádba befűlt.

Sok szerencsétlenség a fegyverekeli ügyetlen bánás által történik: Szentléleken a vadász a fegyverét vizsgálta, tisztogatta, az ablak felé fordult, hol 16 éves leánya ált, a fegyver véletlenül elsült, a leány rögtön összerogyott – saját leányát lőtte agyon!

Hutta Gyulát – Dr. Hutta primási uradalmi orvosnak fiát – egy fiatal vadász, 1864 febr 18-án véletlenül agyonlőtte Ölveden vadásztársa, Feigler Ede – az építőmester testvérje –, utóbbi meghalt az Országos tébolydában.

1865 auguszt havában Kisújfalun egy 10 éves gyermek vigyázatlanságból és véletlenül egy töltött fegyverrel 7 éves öccsét lőtte meg. Septemberben Pilismaróton egy uradalmi tiszt rablók által megtámadtván és fokossal feje behorpasztván, a kiállott erőszak következtében halt meg.

Vadász nem voltam soha, de fűvészkedés kedvéért vadászokhoz többször csatlakoztam, mert ezek felkeresik a legelhagyatottabb, állatok és emberek által legkevésbé járt helyeket, hol tehát kutatni és újabb növényeket találni alkalom nyílik. Régen volt, az 50-es években – Lakner nagybátyám még akkor járt vadászni – egy nagyobb társaságban, csupa primatialis gazdatisztek és én, egy délután ladikon mentünk fel az Ebedi-tóhoz. Biz' ez nem existál már, csak a neve van meg, mert 60 éve lecsapolták és nedves esztendőkön, vagy kora tavaszon helyén – a nyers földeken – víz van! Társaim elszéledtek, mindenki vadász szerencséjét próbálta e nem nagy területen. Én 3–4 holdnyi területet kutatásaim céljául kiszemelve gyűjtöttem a sás vidék növényeit és hol állva, hol térdelve, hol hajolva végzém munkámat. Ez alatt puffogtak a vadászok, és hol közelebről, hol távolabbról lövöldöztek a szárnyas vadra; a vadászokat azonban a terület egyenetlensége miatt látni nem lehetett. Egyszerre egy süvöltés a fejem felett, én feltekintek és lőtávolban megtekintem a lövőt: Büttner Róbert primatialis számvevőt. Midőn közelebb jön hozzám, megemelem fehér filc kalapomat, és azt számtalan apró sörétekkel átylukasztva találtam.

Nagy volt meglepetésem, de miután – hála a gondviselésnek – sértetlen maradtam, az egész eseményt fel sem vetve, szóvá sem tettem. Csak később, némely meghitt barátaimnak és családomnak meséltem el, minő véletlen szerencse által kerültem el a nagy veszélyt, vagy inkább a biztos halált.

De engem nemsokára rá a Nemesis megbosszult. Büttner Róbert urat néhány év múlván saját rokona, a fiatal Lósy vadászat alkalmával egy serétnek a halántékába való behatása által lőtte agyon. Ez pedig efölötti bánatában búskomorságba esett.

Cholera, 1866 szeptember havában a *cholera* Barton, Ebeden, Karván, Mocsán, Kisújfalu, szóval a párkányi járásban 10 községben kisebb-nagyobb részben, az esztergomiban pedig Nyergesújfalu, Táton, Szentgyörgyön, Pilismaróton veszélyesen dühöngött. A magánorvosok a megyében a cholera betegek orvoslására megbízást elvállalni nem akarván, a cholerajárvány alatti nehéz működés a hatósági orvosokra, és így különösen rám hármlott; midőn valóban kétszeres szorgalmat, megfeszített erőt, kitartást, időt igénylő tevékenységért semmi jutalom nem adatott, sőt még ellenszenv is járta, mint az alábbi eset bizonyítja.

Alig hihető, de megtörtént. Kisújfalu községében a járványorvost kihoztatták a faluba; a beteg meghalt kezelése mellett, most a község részéről ki-rendelt fuvaros nem csak a fuvarbért követelte az orvostól, hanem az elhalt betegért a járványorvostól a holtnak rokona még kárpótlást is kért. Mintha bizony ez iszonyú pusztító vést az orvos hozta volna a községnek a nyakára. Ennek következtében nekem a szolgabíróval kimenni és a népet felvilágosítani kellett.

Dr. Reviczky Antal, mivel 1860-ban mint sürgős mellőztetett, hivatalából elbocsátott, és így a megyét önmagával vagy határozataival ellenkezésbe hozni nem akarta, kerületet nem vállalt és így a párkányi járást Gangl és Stern sebészek közt kellett felosztani!

Valóban a cholerajárvány időmet és tevékenységemet nagyon igénybe vette.

A megyének 45 községében cholerajárványban megbetegedett 3124, meggyógyult 1694, meghalt 1404, gyógykezelés alatt maradt 26 (1866 octob 31.).

Az 1866-ik évben felmerült cholera és állatjárványok hónapokig a várostól távol tartattak, mi által sem időm, sem physical eröm nem volt a magángyakorlatra, és így lőn, hogy midőn testi és lelki eröm feláldozásával az emberiségnek és a magas kormányoknak szolgálni törekedtem, azon arányban amelyben hivatalomban buzgólkodtam, magángyakorlatomtól is elestem.

A cholera és állatjárvány miatt annyiszor említették az 1866-ikét, mely még családomra nézve is veszélyes, súlyos volt.

October 6-ától leányom, a 14 éves Adélka (most Forbáth Gyuláné) fej- és hastyphusban, tüdősymptomákkal és fülére lerakódásokkal súlyosan, és majdnem reménytelenül feküdt.

Beteg leányom ápolásának terhe rajtam és fáradhatatlan, kitartó nőmön volt; a leányt éjjel nappal egy pillanatig sem hagytuk el, mert folytonosan delírált, kiált, nyughatatlan, végképp kimerült és megfogyott, oldalát-hátát felfeküdte, miért novemb 11-én más pihenési módot rendeltem, mely által a felfekvéstől szabadult meg. 21 napig nem volt soha magánál és novemb 21-én még nem hallott, de már néhány nap óta enni kezdett.

1873-ban Esztergom városában aggasztólag lépett fel a cholera és 141 ember halt meg. Ekkor nekem – mint városi főorvosnak és képviselőnek – sikerült egy mozgalmat elindítani, melynek következtében egy nagy hátrányát egészségügyünknek a város megszüntette. Ugyanis 80 év óta fennálló, részben egészen nyitott emésztő canalis – mely a Hoffer-sor végén kezdetét veszti, a Kispiacon át a Lőrincz utcai házakban végig terjedve, a Hut kertje végében a Vágóhíd patakba ömlik – beboltoztatása a cholerajárvány alkalmából és a magas kormány által előlegezett pénzből eszközöltetett, és így a Hévíz és Lőrincz utcabélieket és azokkal (családomat is legközvetlenebbül érintő) cholerahely szerencsésen elpusztított.

1865-iki év elején Dömösön és Csenkén köteges *hagymáz* tört ki. Dömösön jan havában 60, Csenkén 24 beteget constatáltam. Igen jó sikerrel alkalmaztam ecetes mosásokat, savanyakat, Chinint, jégborogatásokat a nagyobb agy-vérgyülemekre, a halántékokra nadályokat.

Kedvezőtlen körülmények közt a lábadozás stádiuma tökéletlen volt, a fültömírigyre lerakódások, különféle testrészekben tályogok, üszkösödő felfekvések támadtak. Dömösről a szomszédos Pilismarót községbe, onnan Szentgyörgymezőre, és így tovább Dorog, Nagysáp, Sárisáp községekbe is elterjedt – Csenkéről pedig Gyiva, Köbölkút, Kőhídyarmat, Bátorkeszi, Szőgyén, Kéménd.

1874-ik évben Esztergom városában a roncsoló *torokgyík és a hörghurut* – gyakran skarláttal szövődve – a gyermekeket 6–7 éves korukig támadta meg. E két kóralakban több mint 42 haláleset is előadta magát. A betegségekre nézve orvosi törekvésem oda irányult, hogy a szülőket ezen kórok veszélyességéről és ragályosságáról meggyőzzem és belátva ezt, nagyobb gondot fordítsanak nemcsak a beteg gyermekekre, de az egészségesekre is; a gyermekeket a kór első fejlődésének időszakában kellő ápolás, gondozás és célszerű gyógykezelés alá vegyék, és a kór lefolyása után a bekövetkező utóbajoktól – különösen a skarlátnál – kellő életrend, ecetes mosás és langy fürdő által megóvni iparkodjanak.

Ezeket előrebocsátva, helyén lenni találok itt a Magyarország népesedésének nagy hátrányáról, a gyermekek nagy halandóságáról, kivált az első életévről röviden megemlékezni.

Közegészségügyünk Rendkívüli külföldi betegséghez tartozik a fonalócok⁴² által előidézett, az 1864-ik év elején. A fonalócok miatt akarták az országban a hízlalt sertések húsát gyanúsítani és külföldi kereskedésüket e cikkekre nézve megrontani. A minster országszerte vizsgálhatta a sertések húsát. Általam is tett kutatások alapján kitűnt, hogy sem fonalócok a magyar sertéshúsban nem találtak, sem oly betegség még nem mutatkozott, mely ezek jelenlétére mutatna.

Kutyák általi marások, harapott sebek a végtagokon, az orvosi gyakorlatom alatt igen sokszor kerültek gyógykezelésem alá – ritkábbak a constatált veszett kutyák általi harapott sebek, és hála a gondviselésnek: még ritkábbak az ebdühnek esetei.

Minden kutyától harapott sebet úgy szoktam kezelni, mintha az veszett kutya által lett volna ejtve, tehát kiegészem tüzes vassal, lópissal [tűzkő], sóval mosatom, gennyedéssel lassan gyógyítom.

És csodálatos: az így kezelt sebesülteken az én tudtommal még soha ebveszettség ki nem tört.

Oly ritka valóságos ebdüh – Hundwuth –, hogy én 44 éves orvosi praxi-som alatt egy esetet sem láttam. Hallásból tudom, hogy Dr. Palkovicsnak volt egy esete a Várban egy hajdúnál a 30-as években. Gróf Dornerné a Mészéna-féle ház tulajdonosnéja halt meg víziszonyban a 20-as években. És ha hitelt lehetne adni Dr. Lőrinczy Rezsőnek, úgy az 50-es években is egy eset a kórházban fordult volna elő.

Esztergom sz. k. városban 1875-ben 95, azaz az összes halálozásnak 28 százalékánál több volt a csecsemők halálozása.

E nagy halálozásnak megakadályozása volna kívánatos, mire nézve mind- eddig még kielégítő intézkedések nem tétettek.

A közegészségügyi törvény gondoskodott ugyan kellőleg az orvosi se- gélynek igénybe vételéről, de mert másutt keresi annak okát, mint ahol az va- lóban rejlik, szinte távol van még a céltól.

Leggyakrabban az orvosi segély iránti közönye a népnek hozatik fel. Tapasztalatom szerint ez városunkra nézve nem egészen áll, mert minden nagyobb bajban orvosi segély vétetik igénybe, a kisebbekben pedig a bábák kuruzsolnak. És nem is csak azok halnak el, kiknek anyáik elhanyagolják gyermekük bajait, hanem azon gyermekek is, kik orvosi szerekl a gyógy- tárból élnek.

Én a gyermekek nagy halandóságának fő okát a hiányos gondviselésben, elégtelen tisztaságban, a beteg gyermekeknek rossz, céltalan ápolásában – a szegény szülőknél különösen –, az anyáknak az egészségtanban való teljes tá- jékoztatatlanságában, tudatlanságában rejleni látom. Melynek szomorú követ- kezménye az, hogy gyermeküket sem gondos ápolás, sem célszerű élelmezés, sem külhatányoknak óvatos rendezése által a betegségtől megóvni, annál ke-

⁴² *Trichinella spiralis* (fonálféreg)

vésbé a kifejlett betegségekben ápolni, kezelni nem tudják, ellenben tudatlanságból azokat számtalan bajoknak teszik ki.

Mert pl. csecsemőjüknek vénasszonyok, dajkák által eret vágatnak, piszkos cuclit tömnek szájukba, leköpi stb., mi által ragályt nyújtanak a csecsemőnek, vagy gyomrát savanyítják el és emésztetlenséget okoznak; mások csecsemőjükkel karon, typhus, himlő, roncsoló torokgyíkban szenvedő szomszédasszony vagy beteg gyermek látogatására elmennek és óra hosszat ott időznek; a dajkák a légvonatos kapu aljában órákat töltenek; az ürülékeket a gyermekem megszáradni hagyják – szóval nem elég gondosan tisztázzák. A gyermek sírásának okát nem kutatják, hanem vagy mindig szoptatják, étellel tömik, vagy a kábulásig rázzák és tele lármázzák fejét; a külső hideg levegő ellen nem eléggé óvják, vagy otthon a legrosszabb szobai levegőben tespedni hagyják, borral, pálinkával itatják.

Ezen nagy nevelési hibákról a szegény, jóindulatú falusi magyar asszonynak fogalma sincs. A magyar anyákat oktatni kell a gyermekek okszerű nevelésére, ápolására és meglepő lesz az eredmény egy egészséges és ép nemzedéknek felserdülése által!

Nem annyira Esztergom sz. k. városban, mint inkább a megyében, gyakrabban előfordul, hogy orvosi segínyt betegségekben igénybe venni vonakodnak a lakosok. Ezen tény a m. kormány előtt is ismeretes, melynek elhárítására az 1876-ik évi XIV. tc. is törekedett, elenyésztetni nem tudja, mert az ily orvosi segínyt nélkül maradtak nem a legszegényebb sorsúakhoz tartoznak – kikről a hatóság gondoskodni, sőt őket segíyezni, élelmezni és ápolni köteles –, hanem többnyira eladósodott birtokos emberek családtagjai, kiket a sorscsapás, a rossz termés, a kedvezőtlen iparos viszonyok, fonák gondolkodás, az exentio számtalan nemei üldöznek, kik orvosi segínyt igénybe nem vehetnek, mert a gyógyításhoz szükséges orvosszereket meg nem szerezhetik, kiknek a válogatottabb és ésszerű élelmezésre, a húslevesre, sült húsrá, a borra hiányzik a kellő pénzkészlet.

Ezen abnormis sajnálatos állapoton csak a nép anyagi helyzetének javítása, a tömérdék adóknak leszállítása, és eképp az adó-exentiók megszüntetése, az ipar és kereskedelem emelése által lehetne állandóan segíteni.

Ami engemet illet, mint a városi közkórház igazgatója, iparkodtam a városi szegényebb sorsúakon akként segíteni, hogy naponta a reggeli látogatásom alkalmával a városi közkórházban rendelési órát nyitottam, midőn az itt jelentkező szegény sorsúakat ingyen orvosi tanáccsal, sőt a szükség és veszélyhez képest a kórházi orvosi szerek készletéből gyógyszerekkel is elláttam.

A súlyos betegekre nézve pedig önként érthető, hogy a kórházba való felvétel, míg hely van, a jelentkezőktől meg nem tagadtatik. De ha ezen intézet jótékonyágát – melynek emelésére egész erőmmel és minden tehetséggel törekedtem – igénybe venni a közönség vonakodik, úgy az csak előítélete, balhiedelmének és indolentiájának, álszeméremnek róható fel.

Hülyeség, mértéktelenség A férfiak tudatlanság és mértéktelenség miatt a jövő nemzedéknek kárára vannak számos esetben. Példa erre a hülyéknek tétele. Ha a hülyék alatt azon szerencsétlen emberi alakokat értjük, kik testileg és lelkileg elkorcsosodva, golyvával terhelve, minden szellemi kiképzésre alkalmatlanok, és kik magukhoz hasonló kóros fajzatot nemzenek, a havasok alján, szűk völgyekben laknak, s kiket közönségesen Cretineknek neveznek; ilyenek Esztergom vármegyében nem léteznek, mert e megyének fekvése és climaticus viszonyai sokkal kedvezőbbek, hogysen ilyen kóros nemzedék hazájává válhassék.

De van a megyének a Duna mentében egy helysége – Pilismarót –, melyben golyvások, buta arckifejezésűek, tutmók előfordulnak, mely helységnek fekvése első tekintetre némileg azon feltevésre feljogosíthatna, mintha a helybeli viszonyok, a magasabb hegyek közti mély völgyben fekvő helységnek szűk, nedves levegője, hidegebb, kénebb hegyi vize okozná e kórra való hajlandóságot.

Azonban közelebb megvizsgálva a dolgot, könnyen kideríthető a valódi ok: Marót község lakosai a gőzhajózás behozatala előtti években nagyobb mérvben – mint jelenleg hajózással – a Dunán foglalatostokodván, hosszú vízi utakat tettek és hónapokig vissza nem tértek falujokba és családjaikhoz. Az idegen vidéken pedig bujakórral lettek megfertőzve, melynek orvoslását a hajókon véghez nem vihetvén, betegen érkeztek haza és itt családjaikat is megfertőzhették. Ily módon aztán támadtak az Osaena Syphilitica által a tsumók, miknél a hangtalanság többnyire buta arckifejezést is kölcsönzött; a mirigydaganganatok által golyvák keletkeztek és az ily beteg vérű szülőktől származott gyermekek görvélyesek (scrofulus) lettek.

Hogy mire vezet a mértéktelenség a szeszes italokban, különösen a pálinkával való visszaélés, pár szóval még visszatérek.

Az ember – de különösen a magyar – legyen munkás, takarékos és mértékletes, e három erény rendszeren maga után vonja a többi nemes erkölcsöket. Ilyen irányban iparkodtam gyermekeimet nevelni és ilyen példát adtam nekik egész életemen át. És ha követendik, nem féltsem őket, sem unokáimat, mert a föld ki nem merül soha, és míg rajta ember létezik, azt táplálni is fogja.

De nem a rösteket, pazarokat, iszákosokat: inség és nyomor az osztályrészük! Még szerencsések azok, kik ápodákban vagy kórházakban tengethetik nyomorult életüket.

Saját tapasztalásomból számos példát hozhatok fel olyanokról, kik a mondott szomorú sorsa jutottak. Hogy csak néhányat említsek: Habán orvos; Neuberg zenész; Maday földbirtokos; Szentgály ügyvéd; Jandák mérnök; Lajtel cs. kir. nyug. kapitány; Weiss süttői orvos; Kröning Albina énekes színésznő; Klotz Rozália bába; Barta Árpád őrnagy fia. Mindenüket eltékozlóan – vagy iszákosak és dologtalanok lévén – az esztergomi közkórházban haltak el inségben. Fogarassy Iván tékozló fiú, mint cs. kir. hadnagy adósságokat csinálván, kétségbeesésében agyonlőtte magát.

És e helyen kinek nem jut eszébe, hogy mért boldogulnak a zsidók? Mert munkások, takarékosok és józanok!

De még hozzátehetem: értelmesek és nem babonások, amit – fájdalom – a keresztényekről, még a műveltebbekről sem lehet mindenkor elmondani.

Még most sem tudom magamnak megfejteni, hogy lehetnek művelt, okos emberek, püspökök azok, kik nem kezdenek semmit pénteken, rossz napnak tartják a 3-ik és 13-ik napot, le nem ülnek ebédelni olyan asztalhoz, mely mellett 13-an ülnek. Ezen gyengeségeknek legeclatansabb példája volt az igen eszes és jeles egyházi és világi szónok, Németh György püspök.

Erről Kopácsy József hercegrímás is értesült, aki ennek mindig ellenkezőjét tette: mindig pénteken utazott. Talán példájával akarta ezen előítéletnek jogtalanságát bizonyítani.

Mások a szenteltvíznek nemcsak morális, de physical erejében is előítéletesen bíznak. A lourdi vizet Dr. Ruperek és Reviczky Gábor betegsége alatt a betegszobába becsempészve láttam, de alig hiszem, hogy használták, legalább is satyricus észrevételeimmal és gúnyos megjegyzéseimmal kedvüket elvittem. A lourdi víz belsőképp adagolva nem használhat, csak árthat, mert messziről jött, sokáig állt és így telítve van ártalmas gombacsírákkal.

De vannak a tudománynak is előítéletei, melyeknek segítségével kizsákmányolni tudják némely furfangos egyének a könnyen hívőket: Kopácsy prímásnak bejelentetett egy vért izzadó nő, kinek homlokán – Stigmatizálás – vétetik észre minden pénteken. Ezt a nőt bemutatta Pozsonyban egy szolgálaton kívül levő cseh kath. pap, Kernitsek.

Ezen otromba csaláson nagyon megütközött a komoly és igen vallásos buzgalmú főpap, és az ügy megvizsgálására Pozsonyba felküldötte egyik udvari papját, a későbbi kanonokot Majthényi Adolfot és Lipovniczky Istvánt, az udvardi püspököt és ezektől, valamint Massa Elek sógoromtól tudom, hogy utasításuk volt, hogy a nőt – ha családja megvalósul – rögtön toloncoltassák el. Nem is került sok időbe, a kiküldött vizsgáló papok visszajöttek és a prímásnak referáltak. A nő nem izzadott többet vért Magyarországon, hanem vezetőjével együtt még mielőtt a politia beavatkozhatott volna, végképp eltűnt.

A legújabb időkig vitás kérdés a Somnanbulismus, Magnetismus Animalis, Mesmerismus, de eddig nem helyes úton iparkodtak az orvosok ezen tényeket magyarázni és a hypothesisok gyártásában szencsétlenek voltak, mert megítélésre nem egészen megbízható tények álltak rendelkezésre.

Ezen habozása az orvosoknak – mely szerint voltak jeles orvosok, kik az állati magnetismusban mint valóságban hittek, és azt másokkal is elhitetni iparkodtak, kiknek ellenében negatíójukkal épp oly eszes és tapasztalt férfiak álltak – tág tért nyitott a kísérletezésnek, furfangnak, rászedésnek és charlatanériának [sarlatánságnak].

Megbocsátható némileg a szédelgés, ha célja nemes, az emberi szenvedés

Babonák

enyhítésére törekvő, szóval emberbarát, de nem akkor, ha az pusztá nyegleség és önérdék.

Ilyen utóbbi eset adta magát elő az elnyomatás korszakában az 50-es évek elején Kéménden. Úgy látszik Bozzay Gábor – akkori szolgabíró – Dr. Reviczky Antal járási orvossal egyetemben hitt a Magnetismusban.

Előre kolportáltattak [házzól házra jártak] a csodásnál csodásabb eseményeknek hírei, szájrul szájra mondattak a különféle mesés gyógyítások. Végre megjelent Kéménden a Magneticus nő, közelében Dr. Reviczky vagy a szolgabíró, s történetek titkok elmondása, ismeretlen egyének felismerése, azoknak életéből érdekes elbeszélések, gyógyítási javaslatok és több efféle badarságok.

Fölszólítottattak az orvosok e nőnek megtekintésére; rá is mentek a lépre, a megyei főorvos Dr. Kamenszky és a városi Dr. Palkovics és tán mások is. Így járta egy ideig a csudálatos dolgok elbeszélése és a publicumnak mulattatása és rászédése, de végre is megsokallta ezt Dr. Klein Komárom megyei főorvos, és a nőt – ki Komárom megyei illetőségű volt – kegyelem útján a tébolydába záratta. Bizonyosan Dr. Reviczky járási orvosnak sem maradt adós. Így végződött a híres kéméni Magneticus nőnek tragicomicus szereplése.

De kedvezőbb vége volt a babonás nánai esetnek. Farkas Sándor tisztartó úr családjához – mint házi orvos – gyakran kirándulván, a következő nagy port vert tényről értesültem.

A káptalan-uradalmi béresek a tagosítás által hirtelen megszorítottván a majorban, elégtelen épületekben, 3–4 család is egy szobában volt elhelyezve, mi sok viszályra, civakodásra, elégedetlenségre adott alkalmat az összezsúfolt béres családok közt. Folyamodtak az igazgatóságához, a káptalanhoz – siker nélkül; a családoknak összezsúfolására segítség nem lón.

Cselhez folyamodtak. Egy bátor vállalkozó leány – valószínűleg szüleitől bátorítva – éjfélkor a kísértetet játszotta; felment a padlásra, és dézsa vizet öntött le a többi család tagjainak fejére, ócska cipőket, tégladarabokat dobott le, kopogott, házsároskodott úgy, hogy az egész pusztát megfélemlítette; ez így több éjen át történt. Ennek híre ment Esztergomban is, tanakodtak, mitévők legyenek. Forster jószágigazgató még mindig hallgatott. Ekkor H. Kühn Rajmund Lajos, bencés rendi physica tanár úr exoteizmushoz folyamodott, ez sem használt, a dolog már elmérgesedni kezdett, ekkor néhány kanonoknak erélyes beavatkozása után Forster a nyughatatlan bérescsaládokat szétválasztotta, külön elszállásolta és a kísértetek ezután már nem jelentek meg, végképp elhallgattak.

Ennél nagyobb botorságot követtek el Magyarországon az 50-es években a könnyen hívők – kiknek száma legió – az asztalmozgatás (Tischrücken) importált szédelgéssel. Nem akarom magamat jobbnak feltüntetni, mint aminő voltam, magam is üztem néhány hétig e tréfát, és csakugyan ujjaink alatt táncolt az asztal teljes erővel; de már az írásra és jövendölésre nem akartam eszközül szolgálni.

Megvallom, hittem e tényeknek és szégyeltem magamat miatta, de ment-

ségül szolgáljon, hogy emiatt lerándultam Pestre kedves tanáromhoz és mentoromhoz, Dr. Tognio Lajoshoz, és tőle kérdeztem véleményét, és ő is az új tan által elfogulva, feleletét adta, miszerint egy új, eddig ismeretlen erőnek kell e tényeket tulajdonítani. Lám mennyit tévedhet az emberi elme!

Iskolatársam, a fiatalabb Rössler Aloys – a tatai főorvosnak fia, fehérvári orvos – nagy antagonistája lett a himlőoltásnak, melyet is a világ színéről el akart törölni, lapokban ellene nyilatkozott, majd minden magánorvost – és így engem is – felszólított, hogy az oltás ellen ne csak nyilatkozzunk, de ellene küzdjünk is. Sokat erőszakoskodott, az ügyet tán két ízben a magyar orvosok nagygyűlése, sőt ha jól tudom, még az országgyűlés elé is vitte, de sikertelenül, mert a nagyobb és józanabb része az orvosoknak az egész mívelt világon a tehénhimlő mellett nyilatkozott, mely tapasztalati elméletként az újabb időkben még Pasteur sikerült kísérletei által is megerősítést nyert.

Orvosi gyakorlatomnak 5-ik évében, 1845-ben elszaporodván betegeim, azoknak érdekében és magam szórakoztatására is nyerges lovat tartottam. Szerettem rajta még nagyobb utakat is tenni, pl. Karvára, Dömösre stb. Egy ideig nagy örömöm telt benne, kényelmes is, hasznos is volt ezen lovaglás, de egészségemnek nem kedvezett, fel kellett hagynom vele.

**Gyors-
segélyeim**

Szüleimmel Vízivárosban lakván, a szűk udvarban és ólban lovamnak helye nem akadván, lakásomon a paripámat nem tarthattam. Kislévába egy primat. uradalmi hajdúhoz adtam élelmezésre és szállásra, és onnan vezettem el hozzám, ha kilovagolni akartam.

Pónilovam igen biztos patziggänger [hetykejárású], és igen szelíd ló volt. Lovaglás után egy nőcselédünk, az öreg Kislaky ácsmesternek a húga vezette kis kötélén haza a hajdúhoz a lovat. Egy ízben a bárány szelídségű lóra cselédem visszavezetés alkalmával ráült, az úri ló büszkeségében sértve, alatta megbokrosodott, ledobta a leányt és vágatva haza az istállóba szaladt, a népes utcán ezt észreévő közönség jót nevetetett rajta.

Eladtam a lovamat és én ismét csak betegeimhez vagy gyalog, vagy rossz oldalas kocsikon jártam, és ez így tartott 25 évig, mert még ekkor bérkocsik – fiaker – a városban nem léteztek; ezeknek behozatala könnyítette rajtam és ideje is volt, mert már nagyon érezte derekam a rázkódást.

Mennyire jobb a fiatal orvosoknak, azokat már nem látjuk oldalas parasztkocsikon menni!

Ezen intézkedést is a vállalkozó zsidó élelmességének köszönhetni. Elején egy volt, lassanként szaporodtak, ma három nyilvános téren hét fiaker áll.

De a zsidók nem is nézik óraszámra az üstököst, mint én, ki az 1843-as évben mart 17, 18, 19-én este egynegyed nyolctól egész fél 10-ig egy nevezetes üstököst szemléltem, melynek leírását a budapesti német politikai lapban, az Ofner Pester Zeitung und Gemeinnütziges Blatterben közöltem is.

De nem is olvasnak mást, mint amiből hasznot húznak. Azért költséges

könyvtárral sem bírnak és pénzük gyümölcstelen nem hever a szekrényekben és a földiánsokban. Ennek én ellenkezőjét tettem. Szép könyvtárt gyűjtöttem és százakat költöttem rá. Áll pedig ez többnyire orvosi, természettudományi és fűvészeti német munkákból. A latin, a magyar literatura, a német szépirodalom csak kevés kiváló írókban van képviselve. Némelyeket még atyámtól örököltem.

Tudományos physicalai eszközökre is bőven költöttem. Csak a hegymérésekre alkalmas finom aneroid barometert – mellyel fiam, Elek academiái utam alatt a magaslatokat mérte – és az Oberhauser-féle párisi microscopot akarom e helyen kiemelni, mely lineába 400-szor nagyít, és melyet magával hozott számomra – és megkérésre – tanárom és barátom, Dr. Tognio Párisból. Eszerint én már microscopicus vizsgálatokat tettem 1842-ben, midőn még az orvosok közt – még a mindentudó bécsiek közt is – a microscopizálás terra incognita volt.

Épp úgy, mint a microscopizálást én már – az újabb időkben mindinkább az orvosok közt szélesebb körben elterjedni kezdő massirozást is – 1870-ben nemcsak gyakoroltam, de vele sikereket is értem el, előkelő, még most is élő egyéneknél.

Igaz, hogy bizalmatlanul fogadtatott ezen eljárásom, mert új volt és ismeretlen, de a jó eredmény kényszerítette a beteget elismerésre.

Császka György mostani szegedi püspöknek térdizületi merevsége volt lob után – kezeltetett *antirheumatice*, de sem kedvező, sem állandó sikerrel. Később orvost változtatott, a baj még most sem javult.

Midőn én hívtam, láttam, hogy a térdizületi merevség bizonyos izmok szálainak megnyúlása is okoztatott, *exsudatum* által feltételeztetik, én simogatásokat, *tractiokat* [húzásokat], feszítéseket és nyújtásokat tettem, és minden ülésre jobban lett.

1870 április havában hozzám írt levelében megköszöni fáradozásaimat. „Fogadja – úgy ír – mély és őszinte hálám kifejezését azon készséges és sikerteljes fáradozomért, melyet lábajom gyógyításában tanúsítani méltóztatott. Hálás *patiente* Császka s. k.”

De nem csak én massiroztam, hanem már korábban 1844–5-ben engem is megmassiroztak.

Rufy – egy megbukott honti földesúr – a Buda utcának legvégső szélén éltes anyjával lakott, kinek én háziorvosa voltam. Csikorgós téli idő volt. Én bálba mentem. A fürdővendéglő nagytermében legjavában mulatok, táncolok, a leányvilágnak udvarlok – éjfél lehetett. Egyszerre keresnek a teremben! Ide-oda fut a küldönc! Mi baj? – kértem a velem beszélni óhajtó idegen cselédétől. Kérem Doctor Urat, legyen szíves eljönni Uramhoz, óhajtja. Beteg az úr? Igen. Mit volt tenni? Legalább egy órára el kell hagyni a termet, az érdekes társaságot, a hevítő zenét, a bájos hölgyvilágot. Hiába a nemes foglalkozása az orvosnak, ezt hozza magával!

Nem is vártam, hogy felhevülésemből lecsillapodjam, rámvettem gyorsan felöltőmet, és a cseléd által kísértetve a Buda utcán végigsietek.

Lélekszakadva belépek a beteghez, kit ágyba fekve és pipázva találok, és kérдем: Mi baja a Tekintetes Úrnak?

Iszonyúan fáj a tyúkszemem! – volt a rövid felelet.

Egy másik báli afférom volt nem nagyon régen. Merényi kisasszony – a városi főszámvevőnek leánya – a fürdőteremben mulat, táncol, ruhájának ráncai rendjökéből kijöttek, és ő a gardrobban egy tűvel a mellén megtűzi ruháját, véletlenül beszúrja a tűt a mellébe, és midőn segítséget hív és kivenni akarja a tűt melléből, az mindinkább mélyebben behat úgy, hogy alig látszik ki csak egy kis része. Ekkor engem a bálban jelenlevőt a gardrobba bevezetnek, nézem a tű helyét, már csak egy kis fekete pont, mint az i betűn a pont látszott a mellén, de tű nem. Kisasszony – mondám –, e tű elbukott a bőr alatt a sejtszövetben, azt csak a bőr felmetszése által lehet megtalálni és kivenni. Legyen nyugodt, nemsokára itt leszek az eszközökkel és rajta segíteni leszek.

A kisasszony ájuldozott, félt, de meg kellett nyugodnia. Én pedig oly gyorsan, ahogy csak lehetett, hazasiettem az eszközökért. Cselédjeim elég frissek voltak a kapu nyitásnál, és futva megyek szobámba; de itt a bökkenő, az eszközök nem a nyitott hálósobámban, hanem a mellette levőben vannak. Egyet gondoltam: a lakatost éjjel hívatni több időmbe kerül, a vendéglőből a kulcsot elhozatni hasonlóképp idővesztegetés! Mit tettem? A szobám ajtajának ablaktábláját betörtem, utat nyitottam a eszközök szekrényéhez és hirtelen felpakolva a szükséges kusztorát [szike], csipeszt, fogót és horgot, a terembe inkább rohantam, mint mentem. A szegény leány már majd kétségbe esett.

Midőn meglátott, vidáman rám tekintett és bátorságot vett. Felmetszem a fekete pontnál a bőrtakarót és midőn a tűt megláttam, azt csipesz segítségével szerencsésen ki is húztam.

A műtét alig tartott néhány percet, utána egészen jól érezte magát a kisasszony, még egy kicsit pihent, aztán belépett a terembe, jókedvű volt és folytatta a táncot reggelig.

Ugyanily módon egy varrótűt, mely semmi külső jel által nem mutatta jelenlétét, de melynek bentlétéről biztosított az illető leány, vettem ki operáció által egy bátor svéd lánynak talpából az esztergomi kórházban 1883-ik évben.

Még számos különféle operációkra emlékszem, melyeket kedvező eredmény- **Opera-
tíóim**
nyel orvosi praxisom alatt végeztem.

1851-ben Újváry László szenttamási lakos, nyug. tisztviselő augusztus 18-án lábának megtekintésére hívott fel – nagy és mély fekély és csont szu-t constatáltam. A kór idült és gyógyíthatatlan volt, sokat kínlódott vele, sok gyógyszer használt ellene, amputációt ajánlottak neki. Vállalkoztam e műtetre

és a lábszárát szerencsés sikerrel amputáltam, a beteg az operáció után még több hónapig élt.

Számos orr – néhány méhnyaki – polyposokat távolítottam el; nagy számmal zacskós daganatokat metsztem ki a nyakon, szemhéjakon, fültájon, combon, homlokon. Egy hernia incarceratis – beszorult sérvet – egy nőnél szerencsés műtetés által. Térdizületi lobnál a térdizületből genny-lecsapolást. Szürkehályog levételét; szülészeti különféle műtéteket, fogó operációt, szüllép leválasztást már más helyen felemlítettem. E helyen álljon még egy érdekes embryonális eset.

1883 maj 16-án Follinus cs. kir. kapitányné délután szülőfájdalmaktól lepetik meg, de foganat nélkül. Rendes fejfekvés volt, a medence bejáratában való beékelésével. Miután 5 órától 8 óráig vártam a gyermekfejnek lejjebb tolatását és ez nem következett be, a fogót alkalmaztam.

Evvel többször és kitartó consequentiával éjfélig a szülést elvégezni törekedtem. Nem sikerült. Segítséget ajánlottak. Elfogadtam. Dr. Mátrayval újlag még egy kísérletet tettünk a fogóval, ismét sikertelenül; a gyermek nem mozdult. Most Dr. Mátrayval az excerebratiohoz [a fej kifejtéséhez] nyúltunk, melynek igen óvatos lassú megtörténével, a szülést – könnyebben mint gondoltam – elvégeztem.

Az operáció után a nő jól aludt, még reactio sem állott be, annál kevésbé a féltett gyulladás. Csak néhányszor kellett a cathetert aplicálni. Meggyógyult tökéletesen.

1859 maj 12-én Grim gordonkaművésznőnek jobb emlőjét kiterjedt rákja miatt amputáltam, utána egy egész évig egészséges volt.

1882-ben a közkórházban még szerencsésebb sikerrel operáltam egy mellrákot, azóta semmi baja a nőnek.

Idegen testeknek az Oesophagusban – bárzsing [nyelőcső] – való fennakadása is nem ritkán fordult elő gyakorlatomban. Mindig sikerült vagy a gyomorba letolni, vagy kivenni. Az idegen testek: egyszer halszálla, másszor csibe csontocska, majd egy dió nagyságú juhcsont.

1842-ben egy féléves elkékült asphycticus gyermek torkából egy 5 drach.-t nyomó ólomgolyót távolítottam el. Magához jött és életben maradt.

Megakadt idegen testekkel a torokban még vidékről is jöttek. Kürtről egy 65 éves férfiú 1854-ben, Párkányból egy nő 1884-ben.

Marótról (1854 septemb) egy ötvenéves nő foghiányánál fogva egy barackmagot nyelt le, mely a bárzsingban megakadt. Mikor így láttam, lélegezete akadékos volt, sem enni, sem inni nem tudott; az eszközzel letoltam, és azonnal megkönnyebbülve ehetett-ihatott is.

Néhány súlyos toroklobban sem a pióca, sem hideg, sem meleg borogatás nem enyhítette a bajt, a lélegzés akadékos volt, kusztorával való beszúrások által a szájon a mandulákban támadt csak könnyebbülés.

A legsekélyebb operáció, melyet még a bábák is elvégeznek néha, az odatapadt nyelvnek megoldása. 1855 febr 25-én Frey Ferencnek leragadt

nyelvét ollóval megoldottam. Azért nem kell csodálni, hogy csengőszavú és ékesszóló.

1875 júli elején akadémiai utamról hazatérve váltólázam – melyet az ungi hegyeken kaptam és mely hegyi utazásom alatt folyton kísért – még itthon is gyötört, és én néhány fájdalmas napokat az ágyban töltöttem; fellábadozva Adélka leányomhoz – ki bel-lobban szenvedett – kirándultam Gyarmatra, de gyorsan javult és meggyógyult. A lobellenes gyógmód és Birly pora itt is sikeresnek bizonyult. Én pedig megszabadultam a lázamtól kevés Chinin és a szigeti kertemben termett jó és finom almáim bővebb élvezete által!

A primásnak és családjának bizalma irántam megszilárdult azáltal, hogy unokahúgát, Holényi Mariskát – Nedeczkyt – súlyos mellbajában erélyesen és sikeresen kezeltem, és a tartott tanácskozmány után is nagy gondot fordítottam rá! 1877 novemb 7-én Bécsből Rapcsák Dr. Standhartnert hozta, kivel a specificum és digitalis adagolásában megegyeztünk, decemb 6-ra meggyógyult.

Néhány évre rá, 1880 april 17-én ismét megbetegedett. Dr. Rapcsák Imre prim. orvos mell-typhusban szenvedett, melyben 10 napig delirált – forrósága izonyú, lélegzete nehéz. Aquivezálás [vizes borogatás] a mellén könnyített, a jégborogatások és a Chinin lenyomta a forróságot. A betegség vége felé, úgy maj közepe táján, számtalan furunculusok támadtak a hátán, mellén, melyeket késsel felhasítottam. Még maj végén is jelentkeztek újabb furunculusok. Júli elején állott csak be a reconvescentia perfecta [tökéletes felgyógyulás].

Úgy látszik utánozta példámat, mert mint én, úgy ő is a typhus után megnősült, egy zongoraművésznőt, egy szép és kedves bécsi leányt vezetve oltárhoz.

Imént említém, hogy primás Simor János bizalma megszilárdult irányomban, hogy szerencsés lehettem már ezek előtt is bizalmát bírhatni, részint annak tulajdonítom, hogy vele egyidős vagyok, és ő még bold. primás Kopácsy úr ideje óta ismert, és így szerencsés sikereimről hallott, egy részét annak, hogy a nagy betegségében hasznos szolgálatokat tettem.

Herniája [sérv] volt, mely kiszorult; megvizsgáltam, nyugalmat rendeltem és a reposiciót [visszahelyezést] megkísérlettem, nem sikerült, ismét elvettem ezt, a sérv nem akart visszamenni. Dr. Arzinger cs. kir. ezredorvos jóbaráttal tanácskoztam, ő is sikertelenül próbálta a taxist. Ez mind-mind néhány óra alatt történt. Időt nem akartam veszíteni, kinyilatkoztattam a hercegnek őszintén állapotját, nem tagadtam előtte a veszélyt, rábírtam, hogy rögtön táviratozzon Pestre vagy Bécsbe professor Bittához vagy Kovácsához. Szóval egy ügyes műtevőért, ki rögtön eljöjjön és a szükséges sérvoperatiót megtegye, melyre én – bár már ekkor ilyen operatiót szerencsésen végeztem –, tekintve a nagy felelősséget, vállalkozni nem akartam. Úgy történt, amint én rendeltem és óhajtottam, rögtön Bécsbe táviratozva, Bittának assistense, Prof. Dr. Bodraczky elérkezett Esztergomba a herceghez.

Ez az én nagy érdemem, hogy nem vártam! Céltalan belső, külső szerek

alkalmazása által időt nem vesztettem; nem vártam míg a kiszorult sérvben gyulladás és üszög – Brand – beáll, hanem sürgettem az operációt, nemcsak a herceg előtt, de környezeténél is. Bodróczky is előlről kezdte, mint én, a repositiót operáció nélkül óhajtván teljesíteni; de miután neki sem sikerült, őreá is hasonló pressiót gyakoroltam, sürgetve az operációt, hivatkozva nagy praxisomra és számos esetekre, melyekben csak akkor sikerült szerencsésen az operáció, ha az elég korán vitetett véghez. Nem volt nehézség! Bodraczky belátta, az operáció elhatározatott és véghez is vitetett 1872 márt 22-én. Segédkeztem én és Dr. Alzinger, a jó siker ismeretes, örült ennek az egész ország, maga a fejedelem és a dicsőségesen Uralkodó ház tagjai. – Isten éltesse még sokáig a bíbornok hercegprímás Simor Jánost!

Vízár 1876 febr 24-én kiöntött a Duna és Esztergomnak alacsonyabb fekvésű részét elöntötte az árvíz, legtöbbet szenvedett a Tabán – hol az emberek a háztetőkre menekülni kénytelenítettek –, a Duna utca, a Kerek templom előtti táj a Buda utcáig. Az árvíz hat hétig tartott.

Magam is Lőrincz utcai 24 sz. házamban az árviztől körül voltam véve, és csak annyi száraz helyem volt, hogy a kapun kényelmesen kiléphettem; de azért a házamat, melyben víz '38 óta nem volt, és melynek szilárdságában bíztam, el nem hagytam; bútorzatommal azonban és becses kincsemmel – a herbariummal – a padlásra menekültem, inkább elővigyázatból, mint kényszerűségből.

Betegeimet kerülőutakon vagy ladikon látogathattam meg, mert még a kórház közelségéig is felhatolt az árvíz. Eleinte nagy volt a rémület az egész városban és számos családban. Saját családomnak is gyengébb, félnkebb tagjai kiköltöztek a vízzel körülvevett házból, a Szőlőhegy alatti másik házamba, de ők és mások is megszokták a gonosz vendéget, és nem törődve a vízzel, ismét visszatértek az ősi fészekbe. Én pedig az alatt naphosszat lestem az árnak lefolyását. Hat hétig hasztalan, mint a hajdani pór, kiről mondja a latin költő „Rusticus expectat dum lente defluat amnis, at ille / labitur et labetur in omne volubilis aevum”.⁴³

Az volt szerencséje a városnak, hogy a présházak menedéket adhattak a víz által kiszorítottaknak, kik nem voltak kénytelenek az apadás után rögtön nedves házaikba visszamenni.

Tanácsomra és rendeletemre – melyet a városi kapitány úrral házról házra járva élőszóval előadtunk – a vízár által szenvedett házak újból száraz földdel feltöltettek, kimeszeltettek, fűtés által kiszárítottak, egy ideig üresen hagytak és ily intézkedések mellett ezen városrész lakói betegségtől megóvottak.

⁴³ Várja pimasz módon, hogy folyjon el a' patak, és az / foly, foly csörgedező habjával alá, foly örökké. (Horatius: Ep. I. II. 42–43.) (– *Édes Gergely fordítása*)

1862-ik év augusztus havának 8-án de. 11 órakor megjelent az esztergomi orvosi kar Dr. Palkovics Károly városi főorvos úrnál – mint akkori megyei főorvosnak, az én elnökletem alatt – és testületileg tisztelgett, s mint szónoka a testületnek, örömmnyilvánításait én tolmácsoltam a veterán kitüntetett orvos úr irányába, ki jeles érdemeinek és fáradhatatlan buzgóságának, mellyel e várost 46 év lefolyása alatt szolgálta, jutalmául Ferencz József rendjével kegyelmesen díszítették fel.

**Orvosi
ügyek**

1869 decemb 18-án Vízivárosba az emeletes Wimmer-féle ház melletti festőhöz hívatva, midőn a boltajtó küszöbét átléptem, az alacsonyabb boltam az ajtóhoz illesztett és mozgatható garádics velem elbillent és leestem, és bal lábam bokájában annyira megsérültem, hogy alig tudtam felkelni. Az inszálak nagy megerőltetése mellett luxatiót [ficamot] kaptam, nagy nehezen még hazavánszorogtam, mire a lábam már annyira megdagadt, hogy a csizmámat alig tudták lehúzni. Lefeküdtem, hideg borogatásokat és nadályokat tetettem, a lábamat az orvosok által húzgáltatni hagytam, de mindezeknek dacára három hónapig fekvüdtem (1864 mart 4-én mentem először ki az utcára), és azután is még két hétig mankóval és hosszabb ideig bottal jártam.

Az Esztergom városi és megyei orvosok egyesületté akartak alakulni, és nagy nehezen sikerült is többeket az ügynek megnyerni, de akik a dolognak élére állottak, nem bírták a tagokat összetartani és magasabb érveket az ügyfelek között kelteni; talán mellékcéljaik is voltak, és így az egyesületnek tartóssága nem volt. Az alakuló első és utolsó közgyűlésén, collegáim nevében üdvözöltem az egyesülést, és buzdítottam a tagokat a részvételre. Elhangzott mint sok más szép szó! Ez történt maj 7-én 1877-ben.

1878-ban a kormány gyógyíthatatlan elmebetegek számára ápodlát akart építtetni, óhajtották, hogy ezt Esztergom építse. Szép helyet a Csipke-völgyben ajánlottunk ingyen. Egy díszes küldöttség april 26-án megmutatta e regényes helyet Balajthy ministeri tanácsosnak – kinek tragikus vége lett – és Bolyó főorvosnak. Én kiemeltem Esztergomnak kedvező climaticus és egészségügyi viszonyait. Reménykedtünk, mert bíztattak. De Esztergomnak nincs szerencséje! A tébolydát Pesten építették. Balajthy tiszteletére a bizottság a Hadmiger-féle helyiségben gyűlt össze egy banketten.

1881 augusztus havában Hutta János primatialis orvost, 50 éves orvos tudori jubileuma alkalmából – én az esztergomi orvosok és gyógyszerészek nevében, mint őszbe borult nestorunkat, barátunk és üggyársunkat – meleg szavakban saját lakában üdvözöltem, és egyúttal neveink aláírásával ellátott emléklapot, szeretetünk és barátságunk jeléül, átadtam.

Nemes és tudományos passiom volt a fűvészkedés és ezt nem csupán szenvedélyből űztem, de célt tűztem ki magamnak, Esztergom város és vármegye flóráját tanulmányozni és megszerezvén a szükséges adatokat, azt közhírré is tenni. Ezen törekvésem egész életemen át a mai napig tart, ezen eszmének

**Fűvész-
kedem**

időt, pénzt, testi és szellemi erőmet áldoztam. A város területén kezdettem kirándulásaimat, az erdők, szigetek, tavak, sziklák, patakok, rétek átkutatásával. A megyét is minden irányban e célból bejártam, felhasználtam a megyei törvényszéki és főorvosi állomásomat is hivatalos utazásaimkor: oltás, boncolás, állatjárványi és egyéb kiküldetések alkalmával, a szabadidőben fűvészkedtem; a betegek látogatása a vidéken is kedves alkalmat szolgáltat egyes faluk növényzetének átvizsgálására; sőt nem ritkán a búcsúebédekről, multságokról és tivornyáktól is megszöktem, hogy a vidékkel és növényzetével kellőleg megismerkedjem.

Csakis ily kiterjedt, majd naponkinti szemle útján lehetett nekem azon óriási tömeget, anyag- és adathalmazt gyűjteni, mellyel jelenleg bírok, és melyet részben feldolgozni sikerült és közhírré tenni a Magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésein, és a Magyar tudományos akadémia érte-sítőiben.

A fűvészkedés – minden kellemetessége mellett – mégis nem mindenkor oly könnyű, mint azt az ember vélné, kivált sűrű csalános bozótban, nedves legelőn, mocsáros helyeken stb.

Kruplanits Kálmán kir. tan. alispán beteg atyjához és anyjához Karvára gyakrabban kirándultam. Az út a muzslai és csenkei pusztákon vezetett, melynek gypűje alacsonyan heverő, letarolt, leégetett apró növényekből állt. Én kíváncsi voltam e gypű tartalmára, de rövidlátású lévén, a közönséges nézés mellett egy árva virágocskát sem láthattam, de azt itt más, élesebb szem sem láthat. Azért a rétnek és legelőnek a kocsuiúttóli távolabb részét kiszemelve ott letérdeltem és könyökölve, térdelve, néha hasalva is, minél közelebb téve szememmet a gypéhez, előrehaladtam, minden egyes fűszálat figyelemre méltatva. És helyesen, mert ily gondos, de fáradságos vizsgálódás után szép eredményekre jutottam, előttem e vidékeken több ismeretlen apró növényt fedeztem fel, mint a: *Centunculus minimus*, *Glaux maritima*, *Plantago tenuifolia*, *Erythrea linusifolia* stb. másokat.

Néha elfelejtettem magamat a mezőn, mélyen áthatva az érdekes lelet fölötti örömtől, és visszatérve kocsimhoz vettem csak észre, hogy elmaradásom egy órámba, talán többbe is került.

Hazaérvén, a kocsis gazdája számon kérte elmaradásáért, mire a kocsis úgy védekezett, hogy ő nem tehet róla, de a tekint. főorvos úr többször leszált a kocsiról és mindig vagy fél óráig a gyepen legelt. Persze hahotázott a gazda és elmondta vendégeinek, kik az előadott után szintén jót nevettek. Kirándultam Kesztyölcse egy beteghez, elvégezvén funkciómat, betértem szokásom szerint a barátságos Skolári plebánushoz, ki ebédre marasztalt. Ott találtam fráter Sylvánust, egy esztergomi kövér barátot. Ugyan nem volna kedve tisztelendő úrnak velem egy kis sétát tenni, délre visszajövänk? Szívesen.

A plebánia-laktól nem messzire fekvő Szilashuta hegyre mentünk fel. Engem a fűvészkedés ingere testi és szellemi erővel táplált, felszókkentem a hegyre egyik kőszikla darabról a másikra, közben meg-megállva és szedve a

ritka *Herniaria incanata*, *Lactuca perennist*, *Althaea hirsutata*, míg csak a hegy tetejére nem értem.

Barátom követett, de fekete, nehéz csuhájában – a déli nyári napnak kitéve – iszonyúan izzadott és kimerült, elejével szégyellte gyengeségét és hallgatott, nagyokat fújta és izzadott, de midőn már látta a célt, a hegy tetejét, annak felmászására már nem vállalkozott, megállt, mint egy megcsöknyösödött ló, és tovább nem ment. Végre leült egy kiálló mészkő sziklára és hozzám kiáltott: „Én nem követem többé, hiszen Ön úgy mássza a hegyeket, mint egy kecske!” Bevárt, míg az érdekes és ritka növényeket rejtő hegytetőről lejöttem. Az út a hegyről vissza már kellemesebb volt, de mégis panaszos. A plebánusnál aztán a jó bor élvezete mellett kibékült sorsával, de megfogadta, hogy engem botanicus hegymászásaimnál ugyan többé soha sem fog kísérni.

Hasonlóképpen járt velem Hulinyi Péter gyógyszerész, kit az utcán felszólítottam, hogy szálljon be hozzám a hintóba és tegyen velem egy rövid, de szép kirándulást Kőhídyarmatra.

Nehezen ment a határozatlan embert erre rábírn; egész ékesszólásomra szükségem volt, hogy őtet a kocsimba beültessem, a szép nyári napon a botanizálás élvezetére erősen bízva, hiszen kövérsége mit sem szenvedhet; a kocsi a fedelén keresztül a meleg napsugarak nem hatnak be, és délre okvetlenül itthon leszünk, tehát kényelméből mit sem veszít. Rábeszéltem.

Jól ment Kőhídyarmatig minden, a Meszénák kocsi jól hajtott, gyorsan elértük a célt, időközben mulattunk, csevegtünk. Gyarmaton leszálltunk, természetesen a hintó eltűnt, mert hazahajtatott Bénybe a kocsi. Szívesen és örömmel kezdtük meg a munkát. Én kitűzött célokat követve a sós talajt, a szikes földeket, a vízerek partjait, a réteket, szóval mindent komolyan átvizsgáltam és a ritkákat tékába gyűjtöttem. Nékem emlékezetes marad e kirándulás, mert itt leltem *Plantago tenuifoliát*, *Artemisia monogymát*, *Camphorosma annuat* stb., *Triglochin maritimumot*. De talán neki is!

Nekem az idő hamar elmúlt, talán nem úgy neki, mert hol a Nap felé, hol Esztergom felé nézett. Egyszerre felszólal: „Már délfelé jár a Nap! Jó volna visszafelé a faluba menni!” „Igen szívesen” – felelém.

A falu felé tartottunk. 12 órát vert az óra, harangoztak! Elég a munkából. Pihenjünk! Térjünk be a paphoz? Hogy ő ismeretlen. Talán a jegyzőhöz! Ahhoz sem. Tehát mitévők legyünk?

Az én patikáriusom e napon – egy kis makacsságból – nemcsak ebéd nélkül maradt, de még velem együtt gyalog kellett hazajönnie. Én az ebéddel nem sokat törődtem, és kíséretében fűvészkedve tettem meg az egész utat vissza Esztergomba. Ilyen nagy kirándulást Hulinyi velem többé nem ismételt. Annyira szívére vette a megsétáltatást, hogy Esztergomban az asztalomhoz való meghívást sem fogadta el, hanem egyenesen hazasietett. Én pedig *tanquam rebus optime gestis* [mint ki jól végezte dolgát] négy órakor becsületesen megebédeltem.

Másképp viselte magát Reiner Gusztáv '48–49-es honvéd őrnagy barát-

tom. Ebéd után 1 órakor megindultunk a határba, de mindig úgy intézte az excursiot [kirándulást], hogy az a Vaskapun, Előhegyen keresztül a sörcsarnoknál végződhessen. Beleegyeztem, mert a Vaskapunak minden részét érdekes flórája végett megismerni gondoltam, és este nekem is jól esett a pihenés mellett a Etternek felfrissítő jó söre.

Másnap hasonló feltételek mellett ismét kész volt óra hosszát bolyongani.

Gyakran meghívtam ebédre, ebéd után a növények neveinek kis lapocskákra való írására szólítottam fel, a lapocskák az egyes szárított növények mellé tétettek.

Egy ideig csak ment e mechanicus munka, de alig volt 4 óra, már rákezdte Reiner: „Herr Doctor, ich habe einem wannsinnigen Durst!”⁴⁴ Jól van – felelém tréfásan, Örzse! Hozzál a tek. úrnak egy pohár friss vizet a kútról – gúnyosan rám nézett, nem compromittált, megitta a vizet, de fertály óra múlva ismétlé a felkiáltást; már ekkor nem állhattam ellent, fogtam a kalapomat és mentünk a Sörcsarnokba egy kis uzsonnát és néhány pohár sört elfogyasztani.

Jó társalgó, finom, udvarias ember volt, a paripát és a virágokat szerette! Kár, hogy később az itálnak áldozatja lett. Ittas állapotban éjjel a Lőrincz utca sarkán észrevétlenül a Dunába esett. Néhány nap múlva hulláját Visegrádnál fogták ki. Özvegyet és gyermekeket hagyott hátra.

Mányli primatialis mérnökkel Héregre és onnan a Gerecse-hegyre mentem.

Érdekes kirándulás volt, sok szép új növényeket találtam azon, melyek a mi esztergomi hegyeinken nem teremnek: *Geranium sylvestre*, *Phleum*, *Hel-leborus dumetorum*, *Smyrnum perfoliatum*, *Hesperis ensimnata*, *Schrophularia vernalis* stb.

Az estét Lovász, héregi plebánusnál töltöttük. Vacsorakor már belőlem, a botanikusból is cimborá lett. A pincéből hordták egyre a jó héregit, és mi öten – a tatai kapucinus vicariussal és egy gazdatiszttal – a vacsora alatt 7 cylinder fehér óbort megittunk, én legkevesebbet, de azért mégis becsíptem, de másnap már semmi bajunk, vígan hazaértünk.

A csolnoki hegyek átkutatása miatt barátságot kötöttem az '50-es években Dsida Károly plebánussal, kinél szívesen látott vendég voltam. A csolnoki botanizálás kényelmes volt, mert a plebániához közeli temető hegyén teremnek az érdekes, ritka növények: *Astragalus vesicarius*, *Ononis columna*, *Paronychia capitata*, *Genista procumbens*. A plebániában pedig a gazdaszszony – gyönyörű mákvirág, aki a jó, de gyenge plebánusnak életét keserítette, megmételtyezte. Nyugosznak ők a hantok alatt!

Meggyőződtem arról, hogy mennyire szükséges a botanica tanulmányozásához a herbarium, azért az esztergomi tanintézeteket – az elemi iskolákat és a gymnasiumot – növénygyűjteményekben részesítettem, mit az illetők le-

⁴⁴ Doktor úr, van egy örült gondolatom!

vélben meg is köszöntek, sőt a gymnaziumi igazgató úr felsőbb helyre fel is terjesztette.

A levelek tartalma:

„1852 jan 14-én Esztergom sz. kir. városban tartott községtanács üléséből Sziklay, ideiglenes jegyző:

A tanodai küldöttség jelentése szerint Dr. Feichtinger Sándor hazafiúi ösztönből a vasárnapi és elemi iskolák részére a vidékbeli hasznos és ártalmas növények megismertetésére növénypéldányokat felajánlott – hálás köszönettel tudomásul vétetett, és a jegyzőknv kivonata kézbesíttetni rendeltetett.”

1852 juni 12. Bernardinus Takács Szent Benedek rendi esztergomi director hozzám intézett sajátkezű levélben örömmel jelenti: Öméltósága Augus Antal kerületi cs. kir. főispán és pesti kerület tanügyi főfelügyelőnek, hogy az esztergomi gymnaziumnak jötevője vagyok, és a tanuló ifjúság kimívelésére tudományos eszközöket szolgáltattam. Ezt írta vissza (eredetileg latinul): ez a szolgálata magasabb helyen is nagy tetszésre talált.

1858 decemb 1-én a bécsi k. k. *Zool. botanische Gessellschaft*nak tagjává választattam, erre vonatkozó okmányt csak következő év september havában küldötték meg, *így hangzik*.⁴⁵

„A Bécsi Császári és Királyi Állattani és Növénytani Társaság a tekintetes Dr. Alex Feichtinger urat tagjává fogadja. Bécs, 1859 decemb 1. Dr. Eduard Fenzel elnökhelyettes, August Heilreich Wiedner, Dr. Joh. Eggr titkár.”

E társulatnak tehát 25 éve vagyok tagja, és azt pártolásom mellett még egy Centuni [tömérdek] esztergomi ritka növényekkel is támogatni segítettem.

1859-ben hírem – mint jó botanicusnak – annyira el volt terjedve, hogy arról az öregebb *Zichy János* gróf hallván, Esztergomba jött és engem juli 27-én lakásomon felkeresett és meglátogatott. Lakása Ószőnyön volt. Ő igen nagy kedvelője volt e szép tudománynak, és mecénása az ezt művelőknek, megígérte, hogy magával visz távolabbi magyarországi botanicus kirándulásokra, de fájdalom, ígéretét nem válthatta be, súlyos, gyorsan végződő betegségnek áldozata lett Marienbadban (†1863).

Két ízben Koncz püspöknél óra hosszat vele elbeszélgettem a fűvészet-ről, de ez alkalmakkor ő is hosszasan kiterjeszkedett botanicus exursióira, melyeket a havasokon tudósok társaságában – hideg konyha és jó pince mellett – szívesen tett.

Kirándulásaimban legjelesebb társam *Dr. Haynald Lajos* prím. presb. tanár

⁴⁵ A naplóban az okmány szövege így hangzik:

Die k. k. Zool. bot. Gesellsch. in Wien ernennt d. wohlg. H. Dr. Alex. Feichtinger als Mitglied Wien am 1te Dec 1858. Dr. Eduard Fenzel Praesident Stellv., August Heilreich Wiedner, Dr. Joh. Eggr Secretär.

volt. Nem azért, mert belőle cardinalis lett, de azért, mert ő is szenvedélyes botanicus lévén, bennem – a practicus orvosban – újra felélesztette a botanica iránti kedvet és szenvedélyemet; és mert ő mindenkor e szép tudományhoz hív maradt, a fűvészeket, mint mániát, nagylelkűen segítette, pártfogolta.

Ő nagy mindenben! Mint pap, hazafi és tudós. Csereviszonyban állván vele, számos növényeim vannak az ő kezeirésével jelölve. Haynaldnak van a legnagyobb és legváltozatosabb herbariuma az országban. Gyűjtötte maga, pénzen vette, cserélte és szerződött egyénnel gyűjtetett az egész világon.

Erdélynek felejtethetlen botanicusa marad. A Cserepesben vele tett kirándulásaim mindig kedves emlékeim közé tartozandnak, valamint azon látogatások is, melyeket szerény házamban és családomnál, mint püspök és érsek, a régi botanicus-társánál és tisztelőjénél tett. Sokáig éltesse őt, a tudományok pártolóját, a Mindenhatót!

Rédely Mihály somorjai plebánussal is levelezésben és botanicus csereviszonyban álltam. Egyszer meglátogatott Esztergomban, ekkor a Vaskapura felvezettem, megmutattam neki e hegy nevezetes növényeit. Megelégedve távozott onnan. Gazdasszonya nővére Sándor Anna kisasszonynak, ki gróf Forgách Ágoston életének megtartásában évek óta mint gyámolító gondviselője és gazdasszonya szerzett érdemeket.

Rómer Flóris, jeles bencés és szorgalmas, előretörekvő természettudós, ki botanikai működéséről értesülvén, felkeresett a célból, hogy személyesen megismerkedjen velem és őt győri herbariuma számára növényekkel is lássam el. Vele is a Vaskapun botanisáltam.

Átmentünk a herbariumomon nagyjából és ötöt duplicatumaimban részécsittem. Meglepte gyűjteményem nagysága és változatossága. Három napot töltött nálam, kedvesek voltak e napok, hiszen ő kedves társalgó és sympaticus ember! Társaságában volt: Szercsik alezredes, Komárom várparancsnoka, most nyugalmazott tábornok Galiciában, és egy genie kapitány Turnau – most tábornok, báró Fejérváry honvéd minister sógora –, szintén tudósok, búvárok és jeles egyéniségek. Az első botanicus, a másik entomológus. Amaz Komáromból távoztakor egész szép botanicus gyűjteményét a komáromi gymnasiumnak ajándékozta.

Ezen urakkal a Csipke-völgybe, a kétágú hegy alá tettem kirándulást, botanicus ismereteim bővítésére.

Meg kellett ígérem, hogy látogatásukat viszonzni fogom és az ezredes úrnál fogok megszállni. Néhány hét múlva szívesen fogadott Komárom várában lakásán. A várnak minden részét megmutogatta; kivitt a Leshegyre, szóval viszonzta szívességemet, hasonló baráti szívességgel és előzékenységgel. Én akkor a komáromi vár belsejével és titkaival együtt környékének flórájával is megismerkedtem.

Rómer a győri iskolai múzeum érdekében munkásságát bevégezvén, ezek után nemsokára Győrből áttételezett Budapestre múzeumi őrnök; ekkor megelégette a fűvészetet és átcsapott egy új, háládatosabb tudományos mezőre: a

régészetre, ráfogta a jól kiegészített és vizet kiállított téglákra, hogy azok rómaiak, ásatásokat tettetett, az intézőkörök kegyeit megnyerte; a természettudósok gyűlésein szerepelt és mindezekért jutalmul seminarizáltatván, nagyváradi kanonokká lett, hol mint ilyen is helyét érdemmel és méltósággal tölti be. 1884 octob 7-én meglátogatott házamban és préházamban, midőn megújítottuk a régi kedves emlékeket. Jó is egészsége, de elhízott!

Grundl Ignác dorogi plebánushoz 1862 juni 16-án kirándultam, hogy onnan másnap reggel a Pilisre felmenjünk. Ezen botanicus excursio volt egyike az Esztergom vidéken tett legérdekesebbjeimnek. Reggel három órakor Dorogról elindulva Keszölcire és onnan a Pilisre fel is hatoltunk, annak nagy részét bebarangolva megtaláltuk a *Terula Sibisce* és a *Rupleorum bragifolium*ot, de Keszölc felőli részén még egy új növényt, a *Smirnum perfoliatum* is.

1878-ban halt meg igen tisztelt kedves fűvész barátom, Grundl Ignác, ki vel többször megosztám a Nap hevét és viharok dúlásait halimbai és esztergomi kirándulásaink alkalmával. Ő igen szorgalmas, a fűvészet újabb literatúrájával megbarátkozott, mellette igen kedélyes ember volt, ki különösen Korner Antal újabb fajfaragó teoriájának is gyakran, talán nem mindenkor szívesen hódolt. Európa elsőrendű botanikusaival élénk levelezésben állott és a Kanitz-féle Herbarium europeumnak szorgalmas munkatársa volt.

1863 juni 24–25-én a Pilis-hegy tetejére egy nagyobb társasággal – Seyler Károly, Zajnay, Mehl, Klinda, Münzberger, Feigler Sándor, Reiner; valamint Elek és Ernő fiaimmal kirándultam, hogy kellemes időtöltés, multság és lakmározás mellett e hegy fűvészeti nevezetességeivel megismerkedjem. Nagy kocsival indultunk el az udvaromból éjjel 2 órakor, úgyhogy már napfelkelte előtt a Pilis alatt tanyázhattunk. Ekkor is érdekes lelettel tértem vissza. E kirándulás költsége személyenként 21,50 fr., beleértve a teljes ellátást és fuvarát is.

Dr. Balassa tanárral 1866-ban, Hazslinszky eperjesi tanárral, Janka, Loyka, Sinkovits, Csató, Skofitz, Müller Bernáth pesti patikáriussal, Résely, Eberlöch, Kmetty Andor kormossai plebánussal, Kanitz Ágost kolozsvári egyetemi tanárral, és sok másokkal botanicus levelezésben álltam, vagy gyakrabban személyesen érintkeztem.

Talán ide illik, hogy 1869 novemb 15-én az *Országos magy. gazdasági egyesület* igazgató választmánya nevében Korizmics László egyesületi elnök felhív, hogy segédkezet nyújtsak egy, az egyesült német kertészeti egyletek Erfurtban székelő elnöksége által összeállítandó tenyésztési táblázathoz (*Vegetations Tabella*).

Szép növényeket, különösen rózsákat küldött nekem 1875 martiusában F. O. Wolff Prof.⁴⁶ Levelei udvariasak és barátságosak, családi viszonyaira is kiterjeszkedett, sőt egyszer magához Schweitzba meg is hítt. Sajnálom, hogy

⁴⁶ Feladási hely: am Stadt Collegium zu Sitten Canton Vallis

bokros foglalatosságaim miatt a levelezést véle félbeszakítottam, de quod differtur non aufertur.⁴⁷

Ugyanebben az évben *Dr. Tauscher Gyula Ágoston* Ercsiben csereviszonyra szólított fel, a fiatal fűvészt örömmel üdvözöltem a fűvészet mezején, tevékenységét, mindinkább növekvő buzgóságát méltányolván, de különösen azon dicséretes törekvését, hogy a magyarországi és erdélyi növényeket a nagyvilággal megismertetni óhajtotta, magam is vállalatát [vállalkozását] pártoltam, vele csereviszonyba léptem és 11300 példányt küldöttem neki.

Az etiketteket magyarul írtam Tauschernak, de sok másoknak is, sőt a külföldi botanicusok számára is! Hadd legyen szép anyanyelvünk az ország határain túl is ismert és tisztelt.

Igen természetes, hogy külföldi fűvénytársaimnak egy rövidke szótárt is küldöttem, hogy megtanulhassák, hogy mit jelent pl. hegy, völgy, puszta stb.

Dr. Frivaldszky múzeumi örrel, kinek nógrádi jószágán, Apcon levő kertje számára az esztergomi vadflórából bokrokat, növényeket, gümöket és gyökereket küldöttem, jó kedélyű öregúr volt, leveleinek mindenkor örültem (1870. márt. 30.).

Richter Lajos urat Pesten 1876-ban – csereegyletet alakítani akaró szándékában – buzdítottam, megírván neki, miszerint a magyar fűvészek buzgóságától elvárom, hogy fáradozásai sikeresek leendnek. Örömmel én is járulok azokhoz és növényekkel szolgálok.

„Hiszen kedves eszmémnek ez régtől fogva, és én voltam az, ki először a Magyar Csereegylet eszméjét a Magy. orv. és term. vizsg. nagygyűl.-en Pozsonyban megpendítettem. És ez alkalommal a fent nevezett híres fűvészekre figyelmeztettem.”

Scitovszky primás idejében a Seminarium majálisokat szokott adni a clericusok számára a szabadban. Egyszer a Basaharci csárdában tartatott.

Szép derült nap volt. Kedélyesen mulattunk, még a primás is kijött és örömmel nézte a kertben pipaszóval a tekéző clericusokat. Én egy clericust felszólítottam a botanisálásra. Bebarangoltuk a rengeteg erdőt és hegyeket, és zsákmánnyal terhelve – a hamvashegyi rétről *Ophiglossum vulgatum*mal – visszafelé tartottunk, de a szép időt a Jupiter fonans és pluirus elkergette, a felhőszakadás megindult, és mi bőrig átázva későn este kerültünk a vendégtől üres csárdába, s csak az ügyel-bajjal kerített rossz kocsin mehettünk haza. Két napig szárítottuk ruháinkat és sokáig emlékeztünk még e sáros kirándulásra!

1878. júni 16-án Pancieriné felkérésére a beteg püspök, Koncz – ki Kreutzenben agyvérterlődásai miatt a hidegvíz gyógymodot kúrára használta – hazahozatalára vállalkoztam. Kreutzenben 5 napot töltve szabadidőm

⁴⁷ Amit elhalasztanak, az azért nem szűnik meg. – Morus Tamásnak tulajdonított mondás (– *a latin ford. megj.*)

alatt botanisáltam, számos plántákat gyűjtöttem. A püspököt szerencsésen hazakísértem.

Az Öst. Ung. Vereins Zeitung Wien V-ik évfolyam 1879 febr 18. számában *reám vonatkozólag ezeket mondja:*⁴⁸

„Egyesületi hírek. – Bécsi Állattani és Növénytani Egyesület. Ez az 1861-ik év óta Öfensége, Rainer főherceg védnöksége alatt álló nagyon tudományos társaság agilis vezetője, Josef Colloredo-Mannsfeld herceg elnök irányításával olyan céltudatos tevékenységet folytat, amelynek eredményei az egész tudományos világot meglepték, s olyan elsőrendű kitűnő társasággá vált, amely tagként a világ legnagyobb tudományos tekintélyeit vonzotta magához, s számuk már majdnem 1000-re növekedett. A társaság fejlesztésében és a tudomány terjesztésében különösen jelentős munkát végeztek a következő tagok: Juratka, Fenzl, Borbás Vince, Dr. Chyzer, Csató János Nagyenyedről, Dr. Alexander Feichtinger orvosdoktor, Gerlach Benjamin gimn. igazgató Székesfehérvárról.”

Élt Esztergomban egy földműves, kinek szölleje és kis présháza volt a Cseresbe vezető út szélén. Midőn botanisálni mentem és présháza előtt elhaladtam, egyszer-másszor behívott a présházába, a mellékpincéből kivett két korsót, az egyikben bor, a másikban víz volt, ő ivott előttem a borból és megkínált a vízzel. Tessék tekintetes úr! – úgymond – jó friss vizem van, igyék! Úgyis tudom, hogy bort nem tetszik inni. Ittam a friss vízből és vele kedélyesen elbeszélgettem, magamban nevetve, pihenés után ismét továbbálltam. Baglyas Burány név alatt volt ismeretes. Isten nyugosztalja!

Botanicus kirándulásaimra egyszer-másszor János bátyám és családom is elkísért. Bizony nekik is jólesett a szórakozás, a jó és friss levegő szívása, a gond nélküli ide-oda sétálás, kivált bátyámnak, ki ülő életet visel, és nemigen szeret járni, de nehezebbre is esik a nagyobb testi mozgás.

Borz halással a Felsőszigetre mentünk, a hallevest és molnárcsuszát szemünk láttára és mulattatásunkra ő készítette el, ízlésesen és ügyesen.

Házamtól indultunk, bezálláskor feleségem a halásztól kérdezte: vajon a halászléhez szükséges eszközöket elhozta-e magával, mire azt felelte, hogy igen, tehát semmire szüksége nincs.

⁴⁸ A naplóban a közlemény szövege így hangzik:

Vereins Nachrichten: Zool. bot. Gesells. in Wien. Dieser seit dem Jahre 1861 unter dem Protectorate S. H. Hochheit d.d. H. Erzherzog Rainer stehende hochwissenschaftliche Verein entwickelt unter der tüchtigen Leitung seines Praesidenten Fürst Josef Colloredo Mannsfeld eine solche zielbewusste Thätigkeit dass deren Resultate die gesammte wissenschaftliche Welt geradezu überraschten, und als eine solche Gesellschaft ersten Ranges, die grössten wissenschaftlichen Capacitäten der Welt an sich zog, und zu ihren Mitgliedern zählt, deren Anzahl heute bis auf nahezu 1000 Mitglieder emporgestiegen ist. Hervorragenden antheil (?) ... der Gesellschaft unsere folgende Mitglieder: Juratka, Fenzl, Vinc. Borbás, Dr. Chyzer, Johann Csato in N-Enyed Vicegesp. Dr. Medicinae Alexander Feichtinger, Gerlach Benjam Gymn. Dir. in Stuhlweisenburg als besonders hervorragende und thätige Mitglieder zur Hebung und Verbreitung d. Wissenschaft.

Felérünk szép idő mellett a szigetbe, mulatozunk, botanizálunk, elkészült az uzsonna, körbeülünk a gyepen, feltalálja Borz a halászevest. Borz – szól a feleségem –, hol vannak a kanalak amelyeket magával hozott? Borz nagyot néz – nincsenek. Hát hol vannak a tányérok? Felelet ismét: nincs. Ez nagy baj volt, kész volt a jó étel, de nem volt mivel megenni. A halászlét a pohárból kellett inni, a halat pedig perzsa vagy török módra.

De már más alkalommal nem kérdezte a nőm a halásztól, hogy el van-e látva minden szükséges eszközzel, ő gondoskodott azokról, és többé nem volt semmiben hiány!

Utazom Én az orvos-sebészeti gyakorlatom mellett fennmaradt üres időmet mindenkor a természettudományoknak, kiváló előszeretettel pedig a fűvészetnek szenteltem, de üdülés miatt is e szép tudomány érdekében 44 év alatt kisebb-nagyobb utazásokat is tettem: Schweiczt, Északolaszhont, Magyar-, Erdély-, Horvátországot, a magyar tengerpartot, Triesztet, Fiumét beutazván, mindenütt az átutazott vidék flóráját tanulmányoztam, növényeket gyűjtöttem; azért herbariumom ma már a 8 ezret meghaladja, hazám flóráját pedig tökéletesen ismerem.

Füredi utam 1845 júni 15-én Beker kanonokkal Veszprémen keresztül Füredre, Keszthely, Sümeg, Gulács, Szigliget és Badacsonyra, már más helyen említve volt. Itt leltem *Anchusa Italicát*, *Cancabis latefoliát*.

A Mátra hegységet, Parádót, Gyöngyöst, Heves megyének Mátrán kívüli részét és annak növénytani viszonyait átkutatni alkalmam volt 1867 júli havában.

Báró Baldácsy Antal megbízásából a tarjánkai fürdőhelység tanulmányozására Sárra, Markazra és Domoszlóra kirándultam.

Pestről a losonci vaspályán 8 órakor indulva déltájban Hatvanba – itt *Cucubalus multiflorus* –, onnan magánfogaton Gyöngyösre és a sári uradalmi hintón Sárra, az ispánhoz. Sárról kirándulásokat tettem. Itt a száraz helyeken *Xeranthemum cylindraceum*, *Potentilla fragaria* pedig erdőben.

Gyöngyösön a gyógytár-tulajdonossal, Kocziánovits úrral ismerkedtem meg, és tőle néhány példány *Festuca* spp.-t kaptam. Ennek tiszteletére Ascher-sen Pál barátom, berlini tanár a *Linaria vulgaris* és *Genisti folia* vegyületéből eredett növényt – melyet én Kikindán leltem fel – *Linaria kocziánovitsii*-nek nevezte el.

A Világ-kiállításon Mint mindenkit, úgy engemet és családomat is érdekelte az 1873-iki világkiállítás Bécsben. Azért én is hetedmagammal a világ csodáinak és a százazrekre menő szép és érdekes tárgyak megszemlélésére felmentem Bécsbe augusztus 25-én.

Egy kellemetlen intermezzo nagyhamar örömet megzavarta. Már má-

sodik otlétem napján rögtön fájdalmat éreztem, mely járásomat megakadályozta – pihentem –, de hovatovább mindinkább élesebb lett fájdalmam, fekdüdni kellett tétlenül a csuda mozgalmas birodalmi fővárosban. Eleget igyekeztem ide-oda hajlongni, nyakamat minden irányban forgatni, hiába a fájdalom székelyét sehogy sem bírtam látni. Nem is csoda! Az kimondhatatlan helyen volt. Megpiócáztam, haszontalan volt.

Világkiállítás! És ágyban fekdüdni! E kettő össze nem fér! Összepakoltam és feleségemmel és leányaimmal gőzhajón Esztergomba visszajöttem. Az úton nyavalyogtam, se ülni, se járnai nem bírtam. Egyszerre midőn Nyergesújfalura értünk, megkönnyebbülést érzek és feleségemhez így szóltam: oly jól érzem magamat, mintha semmi bajom se lett volna! Kissé nedves lettem. A kelés felfakadt és azzal a baj egészen elmúlt. Röstelltem a dolgot, különösen, hogy nőmnek és leányaimnak a mulatságot elrontottam; egy napi pihenés után harmadnapra ismét újjól felrándultam Bécsbe. Ekkor már semmi akadály utunkat nem zavarja meg és mi élveztük Bécsset, ahogy csak azt az akkori körülmények közt élvezni lehetett. Naphosszat a kiállítás termeiben és annak minden mellékrészében, este a színházban, szóval kiaknáztuk helyzetünket. Hanem e kis néhány napi multság került 700 forintomba.

A fűvészettel egy fél századig foglalatostkodtam, midőn 20 évi szorgalmas munka és tanulmányozás után úgy véltem, hogy elég anyagot gyűjtöttem és kellő ismereteket szereztem, hozzáfogtam hát a feldolgozáshoz és Esztergom megye flórájának két részben való közrebocsátásához. **Publikálok**

Munkámmal a Magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésen megjelentem, amely rokonszenvesen fogadtatott nemcsak az országban, de a külföldön is (mint alább értesülendünk).

Első közleményem 'Adatok Esztergom megye flórájáról' a Pesten tartott IX. nagygyűlés munkálataiban jelent meg.⁴⁹ Ezt August Neilreich a 'Aufzählung die in Ungarn beobachteten Gefässpflanzen'⁵⁰ című munkájában (Bécs, 1866) így bírálja meg a IV-ik lapon:⁵¹ „Az Esztergom megyében, a Duna bal partján előforduló növények felsorolása. Előnyösen kitűnik a becsületes munka. ... A magyar flóra kutatásában jelentős haladást jelent legutóbb az egyes megyék flórájának kiadása.” Többeket idéz, melyek után írja: „Dr. Feichtinger elkészítette a Duna balpartján fekvő Esztergom megyéét”. E

⁴⁹ Lásd az előszó végén (– a szerk. megj.)

⁵⁰ A Magyarországon megfigyelt edényes növények felsorolása

⁵¹ A naplóban az eredeti német szöveg így hangzik:

„Eine Aufzählung der an linken Donau Ufer im Comitate gran vorkommenden Pflanzen. Zeichnet sich vor ähnlichen Arbeiten sehr vortheilhaft aus. ... Ein beduetender Fortschritt in Erforschung der ungarischen Flora geschah in neuster Zeit durch Herausgabe einzelner Comitats Floren... So lieferte Dr. Feichtinger jene des Comitats Gran am linken Donau Ufer.”

munkámat a kútforrások közt említi; és a fent idézett munkájának majd minden 6–6 lapjain reá hivatkozik.

Ezen munkám – mint a critica is mondja – a párkányi járásnak Dunamelléki flóráját tárgyalja.

Ezt kiegészítette a másik közlemény, melyet Marosvásárhelyen olvastam fel 1864-ben, és amely az 1865-ös évkönyvben Pesten jelent meg, és az esztergomi járást foglalja magában, egyszersmind a megye többi részeiből elmaradottakat pótolja.

E két munkát Esztergom városa és Esztergom megyének növényteni leírását röviden tartalmazza, melyet azonban újból átdolgozni és bővíteni föltett szándékom.

Az utóbbi értekezéséről az 1864 augusztus 30-án tartott ülés *jegyzőkönyvének vonatkozó része így hangzik*: „A szakgyűlés véglegesen megalakulván, elnök Frivaldszky felszólítja Esztergom megyei főorvost, Dr. Feichtinger Sándort bejelentett növényteni értekezésének felolvasására. Feichtinger Sándor tagtárs 'Esztergom vármegye helyrajza' című értekezését felolvassa. Ezen értekezésben felhozattak a megye ritkábban előforduló növényei, a folyampartok és hegyek részletes felemlítésével, külön mutatva a hegyek magassága, és alkalom nyújtott Esztergom megye földtani vázának ismertetéséhez is. Kiemelkedett különösen 28 növényfaj, amelyek által Esztergom megye, a vele flórára nézve egyébként megegyező Pest megyétől különbözik, és amelyek közül több fajok első felmutatója e megyében maga a szerző.

A terjedelmesen kidolgozott művet a gyűlés nagy figyelemmel hallgatta végig és köztetszéssel fogadta.”

Külföldi kritica: A Botanische Zeitung 1865-ik évi 23. évfolyam 41. számában (szerkesztik Leipzigben Hugo Mohl és Dr. F. L. Schlechtendal) a 307-ik lapon olvasható: Dr. Paul Ascherson múzeumi őr, tanár Berlinben, egy hosszabb dicsérő cikket ír a Magyar orvosok 1864-ben Marosvásárhelyen tartott vándorgyűlése kapcsán írt értekezéséről ('Közlemények Esztergom megye helyrajzából'). A cikk elején így ír:⁵² „A szerző általános áttekintést ad a megye talajviszonyairól, majd felsorolja az egyes helységekben jellegzetes növényeket.” A közepe táján így folytatja: „Kívánatos volna, hogy ez a jellegeből következően német kivonatot nem tartalmazó, hosszú évek kutatásai után megjelent munka közreadasson németül is. Eltekintve a terület nagyságától, említésre méltó még Kernernek a Pilis és a Vértes hegységre vonatko-

⁵² A napló így idézi az egykori cikket:

„Der Verfasser giebt einen allegemeinen Überblick der Bodenverhältnisse dieses Comitats, und geht zu einer speciellen Aufzählung der einzelnen Örtlichkeiten eigentlichen Pflanzen über ... Es wäre zu wünschen dass diese ihrer Natur nach keinen Auszug gestattende Arbeit auch in deutscher Rearbeitung erscheine, als Ergebnis vieljähriger Forschungen ißt hin. Abgesehen von dem grösseren Umfange des Gebietes, auch nach Kerners erschienenen Skizze des Pilis Vérteser Gebirges noch von Bedeutung. Nb. Wir müssen uns begnügen den Schluss zu übersetzen.”

zó vázlata. Meg kell elégednünk az összefoglalás lefordításával.” – Itt fordításban közli értekezésemnek summázását.

A Magyar orvosok és természetvizsgálók marosvásárhelyi vándorgyűlésére készültem. Előre megbeszéltem az esztergomi Fester tanár úrral a napot és idejét elindulásunknak: 1864 augusztus 17. A gőzhajón találkozáink véletlenül Fojtényi Cassian és Kruesz Krizosztom bencés pozsonyi gymn. igazgatóval, kik szintén Marosvásárhelyre készültek. A gőzhajón kellemesen múlt az idő.

**Erdélyi
utam**

Cassiannal, azelőtt esztergomi tanárral, jó ismerősömmel, könnyű volt a társalgás. Kruesz úr pedig finom és eszes modorával hamar magához vonzott, és így még a gőzhajón összeszövetkezünk az egész erdélyi utunk megtevésére.

Pesten csak keveset időzve útnak indultunk négyen. Az úton botanikai szenvedélyem fokozódott, és én a növényzetre a kocsiról is nagy figyelemmel voltam. Tüzetesen a természettudományokkal, kivált a fűvészzel egyik sem foglalkozván, többször kis collisioba jöttem ez urakkal, mert erdőben és sziklák mellett a kocsiról leszállván az úton kissé elmaradtam némely ritka növényekre vetvén szemeimet. A legbékésebb volt Kruesz, leginkább sarkallt Fester – egyébként is jó barátom –, hogy „hagyjam már ott azokat a gazokat, és jöjjenek a kocsira, hogy utunkat folytathassuk”.

Elértünk Magyar- és régi Erdélyország határához augusztus 22-én a Fekete tóhoz és a Királyhágóhoz. Csak rövid ideig állt meg a kocsi a lovak itatása végett, és én már egy érdekes növényt leltem: az Agrimonia odorata Miller-t, melyet Magyarországon én fedeztem fel először Szentléleken, utána a Királyhágó alatt és Csucsánál.

Ment tovább a döcögő jármű, elértük 23-án Bánfihunyadot, Nagyrégent; 24-én Kolozsvárt, aztán Torda városát.

Egy volt gyógyszerész-botanicus, ki kalauz volt a Tordai-hasadékhoz, Erdély egyik legelastikusabb fűvészeti lelhelyére vezetett. Meglepett a természetnek szépsége és szeszélye e helyen. A kettős hegy, melynek völgyében haladtunk, oly szépen és meggyőzőleg mutatta miként az ősember előtti időben tetejétől talpáig meghasadt, mert az egyik hegyrész kivágása az ellenkező hegy kiálló domborúságának felel meg. Nem volt igen fáradságos a hegy megmászása, mert nemigen magas. Az út a hasadékon keresztül közel három órát vett igénybe; lassan, fűvészkedve mentünk és gyakran álltunk meg bámulva a természet működését. Némely helyeken a völgy oly keskeny volt, hogy a patak partjain alig volt hely a gyaloglónak; a Torda vize végigfolyik rajta; *Centaurea atropurpurea*, *Potentilla chrysanthea* stb. példányokat magunkkal hozva ismét visszatértünk a városba. Kellemes volt a találkozás e helyen Kubinyi Ágoston és Xantus urakkal, kik a Tordai-hasadék megtekintésére hozzánk csatlakoztak.

Marosvásárhelyre 25-én értünk be. Engem a ferencesek zárdájában helyeztek el. Jól el voltam látva a szegény barátoknál és nyolc napot töltöttem náluk.

Innen kirándulásokat tettek a természetvizsgálók 29-én Bárándra, Szovátára, Kelemtelkire báró Henderhez; a sóbányákhoz. E kirándulásom alkalmával Dr. Flór egy ismerőse által jobb szállásra segített, együtt töltöttük az éjt jó ágyban egy faluban.

Szovátának egy nevezetessége idővel egészen el fog enyészni. Ti. a Sóhegy, mely szabadon áll esőnek, Napnak, fagynak kitévén, melyen talpaltam és melyről emlékül egy darabot leválasztottam.

Bámulatos: a Föld harmadik korszakából mostanáig annyi millió évek alatt e sóhegy még nem olvadt el, el sem mosódott. Bizony soha sem hittem volna, hogy szabadon álló sóhegy létezik, ha magam szemével nem látom, rajta nem gázoltam volna.

Ezen kis kirándulások alkalmával mindenütt szívesen láttak, előzékenyek voltak, bokrétákkal és girlandokkal fogadtak, az érdekes tárgyakat megmutatták, még meg is vendégeltek. Én pedig mindenütt és mindenkor az egész idő alatt jegyezgettem és gyűjtöttem.

Befejeztetek a szakülések, a növénytani szakosztályban értekeztem: 'Közlemények Esztergom megye helyrajzából' címmel. A záróülés is megtartott. A tudós társaság eloszlott. Mindenki visszafelé vette útját. Én a három bencéssel, mint útitársaimmal, ismét összeszegődtünk és kerülőúton vissza-indultunk.

Fogadott kocsin: szeptember 3-án Medgyes, Selyk; 4-én Szebenbe; 5-én Károlyfehérvár; 6-án Szászváros, Déva vára, Dobra; 8-án Lugos; 9-én vasúton Buziás, Temesvár; 10-én Szakálháza, Kikinda, Szeged; 11-én Pest.

Szeptember 4-én nem örömet láttam Szebenben a német nemzetiség hegemoniáját és a magyar faj kisebbségét, alárendeltségét. Reményilem ez ma már másképpen van! De bízom benne, hogy idővel előnybe fognak jutni itt is az erdélyi magyarok. Inula helenium és Telekia speciosa e vidéken kellemeesen érintettek.

Szeptember 7-én Déva vára romjairól lehoztam herbariumom számára: Campanula Grosseki, Hesperis ruminada, Otossus Stelladatus, Alyssum argenteum, Thymus comosust, Arsium alietum – egyszersmind emlékül az érdekes várromokra.

Szeptember 2-án estefelé Bogácsnak nevezett szász faluba értünk. Kocsisunk a lovainak egy napi noszogatásába belefáradván, alig várta, hogy valamely kocsmába behajthasson, ezért a falu elején lévő kocsmá előtt megállott.

A szász faluban magyar nyelven szállás iránt tett kérdésünkre felelet nem adatott, hanem néma körültekintgetés és 'nincs' volt a válasz. Tehát németül ismételtük a kérdést. A felelet: a kocsmában csak egy szoba van, abban fekszik a beteg csaplárosné, nem fogadhat be, elküldött. A másik kocsmában hasonlóképp jártunk, itt meg a férj volt beteg, és innen is el lettünk utasítva. Megyünk a harmadik helyre. Itt már kissé bosszúsak is voltunk és nem tági-tottunk, mert már sötétedni kezdett lenni és ily barátságtalan, rideg vidéken éjjeli utazásra sem mi, sem fáradt kocsisunk vállalkozni nem akart. Körülnéz-

tem, és miután itt sem akartak adni szobát, egy sárral tapasztott kamrát szemeltem ki magamnak, melyben apró baromfi volt és mondtam: innét nem távozom, bármi történjék. Kifogtuk a lovakat, poggyászsunkat a piszkos, büdös kamrába betetettük és sorsunk fölött töprenkedtünk. Már-már megbarátkozunk iszonyú helyzetünkkel, midőn Kruesz – a mostani bencés rendi főapát – egyszerre felkerekedik, nekem int, és mi ketten a lutheranus szász paphoz – az utolsó mentőhorgonyhoz – állítottunk be, Ovidius szerint: „qui rapitur spumante salo sua brachia cauti / porrigit et spinas duraque saxa capit”.⁵³

Nagy volt örömünk, midőn az utcáról a szász papot – nyomtató székelyeivel udvarában – magyarul tárgyalni hallottuk. Itt minden meg van nyerve – gondolánk –, magyar ember vendégszerető és szívesen segít embertársán, tehát csak előre a kapuhoz!

Belépünk az udvarba, a konyha küszöbén egy fiatal leány – a pap gyermeke – fogadott, és atyjához vezetett. Kruesz volt a szónok, de ékesszólása hatástalan volt; a lelkész is csak úgy bámult, mint a paraszt kocsmáros és felelet nélkül hagyott. Akkor én bátran németül neki rontottam, elmondtam utazásunk nemes célját, jövetelünk okát és szállást kértünk. Mintha csak összebeszélt volna a falusiakkal, az ő felesége is beteg volt és ő sem adhatott szállást.

A leánynak – ki ezt mind látta és hallotta – talán kevésbé volt fásult szíve, mint az elkérgesedett lutheranus papnak, és így hozzá is fordultam kérésemet ismételve, erre mégis elszégyellte magát a szász pap és egyet gondolt: elhívatta a bírót házához. A bíróval érthetetlen német nyelven röviden beszélgetvén, elszállásoltatott parasztházakban.

Így kerültük és kerülte ki velünk a mostani főapát az istállóban a tyúkokkal és libákkal való együthálás idyllicus élvezetét.

Engem magas Himmelbett-be tettek, dunyha és párnák közé, és nagyokat aludtam reggelig. Ekkor még tejet és kenyeret is adott – csekély fizetségért – a paraszt gazdasszony.

Temesvárnál a társaság megoszlott. Kruesz és Cassian más irányt vettek. Én Tisser mellett maradtam és Szegednek hazajöttünk.

Temesvárt nemigen nézhettem, estefelé érkeztünk oda, éjjel pedig onnan elűztek a poloskák, türtem a kínokat esti 10 órától reggel 2 óráig, de bár gyertyát égve hagytam egész éjjel, tovább az ágyban nem maradhattam. Felkeltettem a szerencsés álmú Tissert, és káromkodva s bosszúsán elindultunk Szegedre.

Szegeden bemutatottuk magunkat, én a rokon, útítársam az idegen.

Szojka Guszti főmérnök nejét, még akkor fiatal, egészséges vidor asszonyt, nővérét Flucknét, ki ez estén névnapját ülte, Bánhidynét és az öreg apát együtt találtuk, úgyszintén az öreg Bánhidyt, kivel még az utcán találkoztunk és ki kérdezősködésünkre pipaszárral mutatta meg saját házát.

⁵³ Az, akit elragad a sós hab, kinyújtja karját, de csak töviseket és kemény sziklákat foghat kezébe. (Ovidius: Epistulae ex Ponto. 2. 2. 33.)

A fogadtatás szívélyes és rokoni volt, az estély víg borozás és mulatozás között éjfélig tartott.

De nemsokára megváltozott az élet a házban. Szojkánéból – a fiatal szép asszonyból – beteg, szenvedő nő lett, ki szomorúságot hozott a családba szerencsétlen idegbajaival és hosszas, kimerítő betegségével. A Bánhidyak is meghaltak.

Fiumében Kubinyi Ágoston és Kovács Sebestyén Endre a Magy. orvosok és természetvizsgálók következő nagygyűlésének alelnökei, és Dr. Marikovszky Gusztáv, Dr. Batizfalvy Samu titkárok az 1867-ben Rimaszombatban – Ágoston Szász Koburg Koháry herceg elnöklete alatt – tartandó nagygyűlésre hívtak meg magánlevélben. Sajnálom, hogy közbejött igen fontos akadály miatt azon részt nem vehettem!

Az 1869-ik évben Fiumében tartott XIV. nagygyűlésen viszont az állat- és növénytani szakülésben elnököltem és értekeztem is.

A szeptember 7-én tartott szakosztályi ülés idevágó *jegyzőkönyvének tartalma a következő*: Szakvezető Dr. Feichtinger Sándor meleg szavakkal üdvözli a megjelenteket, és először is a beírt 47 tag névsorát felolvassván, a tisztviselők választását hozza indítványba.

Mire egyhangúlag ugyanő állandó elnökké, Entz Géza és Horváth Géza pedig jegyzőkké választattak.

„Feichtinger Sándor dr. a Börzsöny-márianosztrai trachyt hegycsoport növényzeti viszonyairól tart hosszabb szakavatott előadást, melyet egyszerűsmind régészeti, föld- és ásványtani jegyzetekkel kísér. Értekező előadásának befejezéseül az általa jellegzett vidék virányát összehasonlítván a szomszéd területek és felsőmagyar hon virányával, azon eredményre jut, hogy Pest és Esztergom megyében együtt 10, Pest megyében 16, Esztergomban 15, északi magyar honban pedig összesen 40 itt tenyésző faj hiányzik.”

„Az értekezés folyamata alatt a nagygyűlés elnöke, báró Vécsey József szerencsétlété a szakosztályt, ki is lelkes szavakkal üdvözölvén a jelenlevőket, miután az értekezést hosszabb ideig kitűnő érdekeltséggel kísérte, a tagok éljenzése között hagyá el a szakosztályt. Az adatdús értekezésnek az évkönyvben való felvétele határozottatott.”

Megjelent e cím alatt „A Börzsöny-márianosztrai trachyt hegycsoport növényzetéről Dr. Feichtinger Sándor kir. főorvostól.”⁵⁴

A fiumei nagygyűlés alkalmával Halász Géza felemlíti az előnyöket, melyek Fiume város felvirágzásából, anyagi és szellemi érdekeinek emlékéből Magyarországra háramlanak, indítványozva, hogy a fiumei nagygyűlés küldjön ki kebeléből bizottságot a Nagyméltóságú m. ministeriumhoz, mely kérel-

⁵⁴ Adatait lásd a jelen kötet előszavának végén (– *a szerk. megj.*)

mezze a fiumei kikötőnek és a Károlyvároson át vezető Alföld–fiumei vasútnak minél hamarábbi kiépítését.

Halász indítványa a nagygyűlés által lelkesedéssel egyhangúlag elfogadtatván, Vécsey József báró elnöklete és Halász alelnöklete alatt tagokat választottak: Arányi, Batizfalvy, Bódogh, Rómer, Stoff, Frivaldszky, Feichtinger stb.

A bizottság össze is ült Pesten a Deák kör helyiségében 1870 április 28-án Vécsey elnöklete alatt, mely bizottsági ülésre én is lerándultam és részt vettem, a kérvény beadatott, és mint ismeretes: kedvező elintézészt nyert. Ma Fiume kikötővel és vasúttal bír, nagykereskedelmi tengerparti város és Magyarország gyöngye.

Megengedi a tisztelt olvasó, hogy Fiuménál egy kissé megállapodjak. Tíz napi tartózkodásom nékem kimondhatatlan örömömre és előnyömmre volt, e vidék flóráját több mérföldnyi körben tanulmányoztam.

Smithné asszonyságnak e vidéken gyűjtött növényeit átnéztem, sőt némely téves determinációit kiigazítottam és végre vele, a tudós asszonnyal botanisáltam. Fiuméről írt értekezésében ezeket felemlíti, valamint ez értekezést is emlékül megküldötte.

Bő alkalmam volt tehát a vidék nemcsak szeptemberi, hanem egész évi flórájával megismerkedni. Így történt, hogy a rövid idő alatt némely felfedezéseket is tettem Fiume flórájára nézve, növényeket leltem, melyeket az előttem járt botanicusok észre nem vettek vagy elcseréltek. Ha időm engedi, úgy ezen tapasztalataimat átdolgozom és közrebocsátom.

Fiume emlékezetes lesz előttem, míg élek! Itt láttam mint ölelkeznek az északi növények a déliekkel, és mint szaporodnak a tenger partjánál szikeseink ritka növényei – Halophytak – elannyira, hogy itt közönségesekké válnak. Mint díszlenek itt a füge és szőlő mellett a gránát, olajfa, cédrus és borostyánfa és sok más szép fák és cserjék, hogy e nagyszerű vidéknek szépségét és költőiségét növeljék.

Ha valaha a fűvészet iránt közönyös találnék lenni és a napi gondok terhe alatt ellankadva, tevékenységem fogyna, úgy lerándulok a magyar tengerpart-ra és bizton remélem, feléled bennem ismét a természet szépsége iránti lelkesülés, és örömmel fogok ismét a siesta ambitionálásához, mit annál örömesebben teendek, mert fiam, Elek fiumei lakos, magyar királyi adófelügyelő.

Esztergom megyének és környékének (Börzsöny) flóráját már átkutatván, leírván és a fűvészetben, különösen az egyes növények felismerésében nagy gyakorlatot és tapasztalást szerezvén, vágytam az ország távolabb vidékeinek flórájával találkozni. **Academiai megbízatásaim**

De erre nem rendelkezhetvén annyi pénzösszeggel, mennyi nagyobb utak megtételére szükséges, szolgálatomat a cultusministernek, báró Eötvös Józsefnek felajánlottam, ki engem a Magy. tud. Akadémiának ajánlott, így meg-

bízást is nyertem az utóbbtól. Első academicus kirándulásom és növényteni kutatásaim helyéül a Csajkások kerületét és Torontál vármegyét választottam. Lerándultam az Akadémia költségén és vizsgálatom eredményét egy botanikai értekezésben összefoglalva, azt a Magy. tud. Akadémiának bírálókat végett beküldöttem.

Munkám a Magy. tud. Akad. 'Math. és term. tud. közlemények' 8-ik kötetében (1870), különnyomatban pedig Pesten 1871-ben e cím alatt jelent meg 'A Csajkások kerülete és Torontál vármegye flórája érdekében tett utazásomról'.⁵⁵ Ez értekezésemben megemlítém Kalocsán Dr. Haynald Lajos érseknél tett látogatásomat és röviden ismertetem annak szép és gazdag herbáriumát.

A következő évben szintén a Magy. tud. Akadémia megbízásából és honorálása mellett Kraszna megye és környéke flórájának kutatásával és megírásával foglalkoztam. Művem a 'Math. és term. tud. közlemények' 9-ik kötetében (1871), különnyomatban pedig Pesten 1873-ban jelent meg.

Megindultam 1871 júli 14-én Pestre, pénteken, 15-én: Cegléd, Abony, Kisújszállás, Karcag, Szoboszló, Debrecen, Vámspércs, Mihályfalva, Tusnád, Szilágysomló, Kraszna, Csiszér, Meszeshegy, Csucsá.

Legérdekesebb helyek: Szilágysomló és Csucsá. Szilágysomlóban a vendégfogadó udvarából feltűnt egy magaslat, kiemelkedő alakokkal. Egy mellettem álló helybeli embert megszólítottam e kérdéssel: minő alakok azok ott fent a hegytetőn? Temető! – volt a felelet. De hogy viszik fel? És mért viszik a halottakat a magas hegyre a meredek úton? Sokáig tűnődtem!

E helyet látnom kellett a hegymászás és fáradság árán is! Fáradságom – mely nem volt oly nagy, mint hittem – jutalmazva lett, nem ugyan a hiúság képével, hanem közel szemléltem a sírokat, a halál jeleit a vidáman tenyésző élet mellett. Előttem a hegyeknek változatos, csoda szépségű alakjai nyír- és tölgyfákkal benöve emelkedtek ki, alattam a város házai és utcái, mívelt földeket, aranyos kalászokat, gazdag réteket, kanyarodó patakot – a növényországot szende szépségében és fiatal erejében láttam.

Csucsáról – mint középpontról és fontos vasúti állomásról – naponta nagyobb kirándulásokat tettem, és este gyakran már sötétben jöttem vissza fiammal és a vezetővel. Ilyenkor minden lépten-nyomon a cserjék árnyéka egy-egy kibukkanó oláh alakot tartott képzeleti szemeink elé és eszünkbe juttatta Vergilius versrészletét: „Leszáll a setét éj, és a férfiak számára minden a fenyegető halálra utal.”⁵⁶ De az árnyak számtalan alakjai mindig változva jöttek-mentek, és mi mindig bántatlanul szállásunkra értünk.

Csucsának flórája: *Agrimonia arborata*, *Sclerathus perennis*, *Sedum glaucum*, *Cicula alpina*, *Veronia urtifolia*, *Lycopodium clavatum*, *Hepatica nobilis*, *Peplis* *Portula*, *Centunculus minimus*.

⁵⁵ Részletesebb adatait lásd az előszó végén lévő bibliográfiában (– a szerk. megj.)

⁵⁶ Részlet Vergilius: *Aeneis*. I. 89–91.-ből („Nox incubat atra, /.../ praesentemque viris intentant omnia mortem.”)

Egy másik alkalommal Dr. Hazslinszky Frigyes eperjesi tanár vezetése mellett egy társas kirándulást rendezett az Akadémia Erdélybe a Retyezátra.

Tagok: a fent nevezett Ludman, eperjesi tanár; Klein polytechnicumi tanár; Loyka és Smikovits bölcsészeti-hallgatók; Hazslinszky és Elek fiam. A munka felosztásánál reám tukmáltattak a fészkesek, és így hatásköröm csak egy családra szorítkozott. Erről a 'Math. és t. tud. közlemények' 10-ik kötete (1872) és a különnyomat Budapesten (1873-ban) tanúskodik ily címen: 'Részletes jelentés az 1872-ben tett társas kiránduláson észlelt fészkesekről'.⁵⁷

Tettem még fűvészeti kirándulásokat Ugocsába (1873–1874), és 1875-ben Zemplén és Ung megyébe az Akadémia megbízásából, be is terjesztettem a terjedelmes flórákat e két megyéről külön, de még ezek sorsáról mit sem tudok.

Az Akadémia megbízásából tett utamra vonatkozólag 1873 maj 28-án Dr. Szabó egyet. tanár tudósít, hogy az Akadémia Math. és term. t. bizottsága botanikai kirándulási tervemet Ugocsába elfogadta és költségem fedezésére 120 for. határozatotott utalványozni; ugyanily akadémiai útra vonatkozik azon bizonyítvány is, melyet Kollár Antal akkori polgármester adott: *Hivatalosan tanúsítatik*, hogy én a Magy. tud. Akadémia megbízása folytán Zemplén és Ung megyék növénytani viszonyait tanulmányozom, ezért utamban mindenkinek hatóságilag ajánl (1875 juli 14-én).

Ugocsa vármegyének flóráját két évben vizsgáltam. Első utamat tettem 1873 septemb 27-től: Beregszász; 28-án Szöllős; 30-án Királyháza, Huszt, Tekeháza. Központ volt Szöllős, honnan a Fekete-hegyre és a közeli Husztra, a Tisza partjaira, és a körítő [környékbeli] hegyekre történtek kirándulások. Octob 4-én Pest.

Második utamat 1874 august 17-én Pestről kezdettem. Feleségemmel 18-án Mihályfalvára értem, kivel a vasutat elhagyva Monorpetrire, sógorom, Kökényesy ezredes meglátogatására érkeztem. Itt maradtam déli 10 órától du. 2 óráig, mikor feleségem visszahagyása mellett a vonathoz, és azon még aznap este Szatmárra érkeztem.

August 19-én Szatmáron a négyszögű nagy főpiacnak egyik kávéházában megreggelizvén, a híres egyházba siettem, hol éppen ekkor a püspök papok felavatását eszközölte. A piacon a Megyeháza és szép emeletes házak. 19-én Halmi; 20-án Babrinhegy; 22-én Nevelenfal; 23-án Szöllős; 24-én Tarna. E helységet elhagyva egy gyönyörű, szűk völgyben az út a Vale Mare patak mellett vezet a Tarnai fürdőhöz. A főtéren egy földött kút téglából rakva a savanyú vasas vizet tartalmazza – ivásra és fürdésre használtatik.

Egy földszinti épületben van hat szoba igen primitív állapotban. Ezeknek irányában a bérlőnek szegényes lakása kis konyhával. Kissé távolabb készül egy másik épületben újabb hat vendégszoba, melynek irányában van az egyszerű fürdőépület nyolc cellájával.

⁵⁷ Részletesebb adatait lásd az előszó végén lévő bibliográfiában (– a szerk. megj.)

A savanyúvizet fürdésre, izzó trachyt kövekkel – melyeket a hegyi patak hord le – szokták melegíteni, miután hőmérséklete 12 R fok.⁵⁸

1875-ik év juli elején hazánk észak-keleti részének fűvésztani megvizsgálására ismét felkerekedtem. Először Zemplén megyét, utána néhány héttel később Ung megyét látogattam meg.

Kiindulási pont Zemplénben Homonna mezőváros, özv. gróf Andrássyné – Gyula volt minister anyja – birtoka. Minden, e várostól északnak fekvő terület a galíciai határig, vizsgálódásom tárgyául vétetett.

Három heti tartózkodásom ideje alatt az Ondava, Topolya és Laborc völgyeit és azokból emelkedő számos magaslatokat jártam be.

Komár Adolf homonnai kasznár – feleségem részéről távoli rokon – szíves vendégszeretetében részesültem nyolc napig. Igen kényelmes és jó ellátásom volt, mi nagyon elkelt, mert este rendesen fáradtan jöttem haza kirándulásaimból.

Innen Kelcsére is kirándultam a savanyúvíz forráshoz. A falun végighaladva feltűnt a régi kastély nemesi címerével és parkszerű kertjével. De e kastélyt nem lakja többé a büszke ősrégi magyar nemesi család, hanem az új zsidó birtokos. Lehangoltan hagytam el e helységet, azon elszomorító tapasztalással, hogy a megváltozott úrbéri viszonyok mellett a régi tősgyökeres nemes családok nem tudják kiállani a létérti küzdelmet.

1875-iki második utam Ung megye északi részébe történt szeptemb 1-én. A vadászatot kedvelő Ernő és a hegyméréseket eszközlő Elek fiaimmal Ungvárra, Berezna, Sztavna városokba és a galíciai határokhoz, Halicsra mentünk.

Szeptember 8-án Sztavnára – mint főhelyre – estefelé beérkeztünk; Lukács sztavnai kir. erdész, academicus neje nagyokat nézett, midőn magunkat bemutatunk, és tőle szállást kértünk. De talán sympaticusok voltunk és azért Domianits Emma – a bereznai orosz papnak leánya – szívesen fogadott, dacára annak, hogy férje nem volt otthon, és ez este haza se jött. Fialat jó teremtés, nemsokára megbarátkozott velünk, kivált akkor, mikor Elek fiam zongorán egy pár talp alá menő darabokat eljátszott. Megjött éjjel a férje, Lukács Antal, ez pedig bennünket mindenhova kalauzolt, szívesen megvendégt nyolc napig. 8-án Lubnyára, 9-én Voloszánka, 10-én Voloszánkáról – az orosz pap lakásából – gyalog a Kincsi⁵⁹ Bukócra, a Bisztra, Polonina és halicsi havasi hegyekre, amely 4200 láb magas. 11-én Bereznára, ez egy Ung melletti magas hegyektől körülvevett mezőváros, tág határral. Pap Antalt, rom. kath. plebánust jósága miatt apónak nevezik. Itt ebédeltünk Rüttner kir. főerdőmesterrel és Orsoszky József m. kir. nyug. pénztárnokkal, kinek ez alkalommal gombagyűjteményét is megnéztük.

Megörültem, midőn hallottam hogy gombagyűjteménye van, melyből nekem is juttathat, de hamar kiábrándultam, mert ezen gyűjtemény nem tudo-

⁵⁸ 15 °C

⁵⁹ Kincsi = kincses

mányos, hanem fantasticus alakú, óriási tapló-féle gombákkal volt tele, s csak két fajból: Polyposus ignes és Sementariusból. Ebéd után Ungvárra mentünk és onnan hazatértünk.

Sztavnától Uzsokig, az Ung eredetéig agyagpala talajon, hol az egyik, hol a másik partján az Ungnak haladtunk, s többször leszálltam érdekes növényeket magammal viendő. Egyhelyütt naftakutat [olaj] ásnak, melyből fekete, sűrű, igen tapadós, az ujjakon barna, letörölhetetlen foltot és sajátságos bűzt hagyó petróleumot nyernek.

A Magy. tud. Akadémia az én imént vázolt növénytani munkásságomat öt év alatt – útiköltség és nyomtatott ívek utáni honorariumom címén – körülbelül 1000 forinttal jutalmazta. **Kutatás és anyagiak**

És bár igen szép segély volt ez az Akadémia részéről, melyért hálával és elismeréssel tartozom nekik mindenkor, de megbízásaik annyi munkát adtak és annyi időt igényeltek, s a fő foglalatosságomtól annyira elvontak, hogy az orvosi gyakorlatom alatta szenvedni kezdett; miért az academicus munkákkal felhagytam, és újólág egész erővel és kitartással a praxis után láttam; annál is inkább is, mert fiaim egyre növekedvén, azokat tetemes költséggel egyetemre kellett küldeni.

És nem egyszer fáj a fejem a gondtól, hogyan fogom a hó elején a szükséges összeget előteremteni! De improbus labor omnia vincit.⁶⁰ Dolgoztam, takarékos voltam, sőt gondos feleségemmel nélkülöztem is, és így a célt elértem: mind a négy fiának a kellő egyetemi és academicus neveltetést megadhattam.

Gyermekeim iskoláztatása alatt arra fordítottam nagy gondot, hogy fiaim minél hamarább a középtanodába jussanak, és hogy azt minden akadály nélkül el is végezzék, és így a szaktudomány tanulásában el ne késsenek.

Azért mindent elkövettem, hogy fiaimnak az iskolában jó calculust biztossítsak, velük correpetáltam, nemcsak otthon, de kirándulások alkalmával is; kedveztem a tanároknak látogatások, vendégeskedés, figyelem-tanúsítás, meglepetések és privátába adás által; meg levén győződve, hogy ezen iskola úgylis csak átmeneti és arra való, hogy az ifjak idejüket hasznosan töltsék el, míg a szaktanulásnak ideje elkövetkezik.

És örülök, hogy sikerült így átvezetni idővesztés nélkül fiatal korukat.

A magasabb tudományos, elméleti kiképeztetés az egyetemen úgylis oly soká tart, hogy már többnyire férfiaként hagyják el azt. És csak ezután kezdődik igazán a gyakorlat, az élethez szükséges ismeretek és fogások elsajátítása, melyekkel biztosabban küzdhetnek meg a létért.

⁶⁰ Az aljas nyomorúság mindent legyőz. (Vergilius: Georgica. I. 144. átalakított változata)

Levelezem Bel- és külföldi tudósokkal, egyletekkel, tudományos társulatokkal, egyes kiváló férfiakkal érintkeztem, tudományos és érdekes levelezésben állottam.

Elöttem fekszik a jeles tudós, a *Felső-Lausitzi tudom. Akadémia* főtitkárának – már fájdalom! az elhunyt G. T. Hirche-nek Görlitzről küldött – érdekes levele, melyben hízelgő szavakban megköszöni, hogy Esztergom városában a Lessing-emlék számára – mely szülővárosában, Kamenz-ban felállítaték – 15 for.-t gyűjtöttem, és azt neki föl is küldöttem, egyúttal említi, hogy a tud. társulat tagjával következő év april havában tartandó gyűlésén meg fog választatni. Kelt 1860 decemb 27. Ez meg is történt:

Dr. Zipser András hazai tudósak ajánlatára az Felső-Lausitzi tudom. Akadémia tagjának nevezett. Egy Centuni nevezetes és ritka esztergomi növényekkel leptem meg e társulatot és Lessing monumentumára is gyűjtöttem. *Az okmány szövege.*⁶¹

„A kiváltságos Görlitzi, Felső-Lausitzi Tudományos Társulat Dr. Feichtinger esztergomi megyei tisztiorvost levelező tagjává választotta, s ennek igazolására kiadta a jelen diplomát.

Görlitz, 1861 maj 1.

Hirche elnök titkára”

Igen élénk, érdekes, tudományos és baráti levelezést folytattam 15 éven át a besztercebányai tudós Zipserrel, nőm nevelőjével, 1863-ban írtam neki üdvözlő levelet német nyelven 80-ik születése napjára.

1842/3. Dr. Bugát Pál egyetemi tanár, a Természettudományi társulat elnöke megküldi a tervezett M. Természettudományi társulat alapszabályait, és egy levélben felhív, hogy mint rendes tag lépjek be. Magánlevélben megköszöntem a megtiszteltetést és beléptem. 1842 júli 9-én Bugát Pál elnök tudósít, hogy még a múlt évben tagjával a t. tud. társulatnak megválasztattam. És így egyike vagyok azon kevés élőknek, kik e társulatot alapítani segítettek. Később ismét írt az elnök, hogy valamelyik szak közé írassam be magamat.

A '48 után következett szomorú idők megbontották a M. Természettudományi társulat kiváló munkatársait. Bugát leköszönt az elnökségről és a társulat hanyatlott, pangott. A magyar alkotmányos új éra a társulatnak is újabb és maradandó lendületet adott. Újra beléptem 1869-ben.

Íme: Szily Kálmán a társulat elsőtitkára hivatalosan tudatja, hogy az ez év novemb 3-án tartott választmányi gyűlésén Somogyi Rudolf úr ajánlatára a Társulat rendes tagul megválasztott. Újabb szerkezetében ezen társulat oklevelet oszt. *Tartalma:* „A kir. Magy. Term. tud. társulat T. c. Dr. Feichtinger Sándor Urat 1869 novemb 3. tartott választmányi gyűlésén rendes tagjával vá-

⁶¹ A naplóban az okmány szövege így hangzik:

Die privileg. Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften zu Görlitz hat H. Dr. Feichtinger Comitatus Physicus in Gran zu ihrem correspondir. Mitglied ernannt; und urkundet dieses durch das gegenwärtige Diplom Görlitz am 1. Maj 1861. Der Praesident (?) Secretär Hirche

lasztotta, és ezen oklevelet kiadni rendelte. Pesten 1869 novemb 3. Sztoczek József elnök, Szily Kálmán titkár.”

1870/1-ik évben Dr. Fraknói Vilmos seminariumi tanár és szerkesztő úrnak felszólítására, a Szent István Társulat által kiadott Magyar Encyclopaediának IX. és X. kötetében 20–25 orvosi tartalmú cikket írtam Dr. F. névjegy alatt, melyekért szokásos módon díjaztattam is.

Simor János bíbornok hercegprímást jókedvében találva figyelmeztettem a Diocesisében [egyházmegyéjében] Esztergomhoz egy órányira fekvő Dorogon elhunyt Grundl Ignác lelkész nagyszerű növénygyűjteményére, melyről nekem tudomásom van és felkértem, hogy ne engedje azt külföldre kivándorolni – hová kéri már –, hanem tartsa vagy tartassa meg az ország némely tanintézetei számára.

A herceg figyelemmel hallgatott és megbízott a herbariumnak megvizsgálásával, megbecsülésével, jelentésemet elvárván.

Én a herbariumot előnyösen tüntettem ki, felemlítvén, miszerint abban közel 4000 színes növény van (különféle karban) és számos duplicatumok; sok indeterminált is.

A herceg habozott a vétellel, mert hiányzott az ember! A kéz, mely azt rendezné, felosztaná. Látván a habozását a hercegnek, én felajánlottam szolgálatomat a rendezésre, valamint a felosztásra is. Őeminentiája örömmel elfogadta ajánlatomat, megvette a gyűjteményt a szakkönyvekkel együtt 300 for.-ért.

A fehér papírba és csinos keménytablákba rakott és determinált növények négy részre osztottak: az esztergomi és nagyszombati főgymnázium, az esztergomi reáliskola és a Papnövelde számára.

Hozzáfogtam a rendezéshez, beosztáshoz, determináláshoz és felszereléshez.

Nem hittem, hogy ennyi munkát fog igényelni, melyre ha sejtem, aligha vállalkozhattam volna. Megfeszített erővel és munkássággal, gyakran kiterjesztvén a munkaórákat éjfél utánig is, elvégeztem a reám bízott nagy feladatot 15 hónap alatt.

Bemutattam a hercegnek és ő meg volt elégedve. Ezen kegyes meglelégedése volt jutalmam; és kárpótolt engem a teljesített fáradságért s a feláldozott éjjelekért.

1880 novemberének derekán becsomagolva átadtam az intézeteknek az őket megillető részt.

A helybeli lap, az *Esztergomi Közlöny 1880 novemb 28-ról való számában így ír*: „Simor János bíbornok által 1879-ik évben megvásárolt és négy tanintézetnek nagylelkűen adományozott – Grundl Ignác bold. dorogi lelkész növény gyűjteményének –, a helybeli főgymnáziumnak szánt része a napokban helyzetetett el véglegesen a tanintézet természetrajzi múzeumában. E nagybecsű gyűjtemény 36 vastag, műérzékéről tanúskodó csinnal [csinosan]

kiállított tónusban Magyarország, de különösen Esztergom és környékének flóráját kimerítve tartalmazza, de ezen felül igen szépen vannak képviselve a Német- és Frankhon, nem különben a pyreneusi és észak-európai növények is. E gyűjteményhez, mely minden magyarországi tanintézet hasonló gyűjteményével előnyösen versenyezhet, egy nyomtatott tárgymutató van csatolva.

E nagybecsű ajándékot 40 kötet természettudományi könyvekkel együtt Dr. Feichtinger Sándor kir. tan. és városi főorvos – a hercegprímás becses megbízásából – emelkedett tartalmú levél kíséretében a főgymnaziumi igazgatóságnak küldötte kellő elhelyezés céljából. Kedves kötelességet teljesítünk, midőn az érdemes férfiről hálásan megemlékezünk, ki e gyűjtemény gondos átvizsgálása, több helyen kiigazítása, szakavatott rendszeresítései által, úgyszintén a tárgymutató gondos elkészítése által, méltán vívta ki magának az első helyek egyikét azok sorában, kiknek neveit a hála jegyezte a főgymnazium könyvébe. Ez Dr. Feichtinger Sándor királyi tanácsos, városunk érdemes főorvosa, ki 15 hónapos lankadatlan szorgalmú munkájának szép gyümölcsét nyújtja e nagybecsű adományban.

A főgymnaziumi igazgató a növénytan szaktanárával tisztelegvén ezen érdemes férfiúnál, élőszóval fejezte ki háláját, de egyúttal memorandumot is nyújtott át, mely szívből eredő ékes szavakkal tolmácsolja a tanári kar háláját.

Lelkünk mélyéből csatlakozunk e memorandum abbeli óhajához, hogy a gondviselés Dr. Feichtinger Sándor urat városunk díszére, mindnyájunk legnagyobb örömére, és azon szép tudomány örvendetes gyarapodására, melynek ő egyik kiváló dísze, még számos évekig éltesse.”

Takarék-pénztár Fiatalkori lelkesedésem, melynél fogva a haladást minden irányban elősegíteni céloomul tűztem ki, nem maradhatott a városban ismeretlen, annál inkább is, mert előkelő családnak voltam tagja, és így minden körben megfordultam.

Deininger Ferenc vízivárosi üveges – a Keszthelyi igazgatónak atyja – és Ágnes, engem ajánlott Bécsbe egy, a takarékpénztárral összekötött ápoló egylethez curatorul. Ezen egylet meg is választott, és megküldötte a Diplomát. Az ő, és az én közbenjárásommal csinált is az egylet egy ideig Esztergomban üzletet, mindaddig, míg az esztergomi takarékpénztár meg nem erősödött.

*Az oklevél.*⁶² „Istennel, a herceggel/fejedelemmel és a hazával. Díszokle-

⁶² A naplóban az oklevél német szövege így hangzik:

Mit Gott Fürst und Vaterland. Ehrendiplom für Seine wohlgeb. den H. Alex. F. Drct. d. Med. ausübenden Geburts. u. Augmarzt, des läbl. Gran Comit. honorär der fürsbischöfl. Herrschaft Gran wirkl. Physicus. ord. Mittgl. d. R. ung. Naturf. Ges.

In folge der von Euer wohlg. ausgedrückten menschenfreundlichen Bereitwilligkeit zur Beförderung des wohlthätigen und gemeinnützigen Institutes, der mit der 1te Öster Sparkassa vereinigten allgem. Versorgens Anstalt mitwirken zu wollen werden Euer wohlg. Ehrencurator der Commandite zu Gran ernannt stb. Peter Graf von Goess Obercurator. Thyseberert. Dr. von Würth. 27 febr 1845. Sig. Arbeite. Sammele. Verehere!

vél a tekintetes Alex. Feichtinger orvosdoktor, a tekintetes Esztergom megye szülész- és szemorvosa, az esztergomi hercegérsek honoráriusa, tisztiorvos, a kir. Magy. Természettudományi társulat tagja részére.

Az ön jóindulatúan megnyilvánuló emberbaráti készsége és a jótékony és közhasznú intézet támogatásáért, amely együtt kíván működni az Első Osztrák Takarékpénztárral egyesült Általános Szeretetházzal. (...) 1845 febr 27. *Pecset: Dolgozz. Gyűjts. Tisztelj!*”

A negyvenes évek elején felébredt a nemzet hosszú álmából, és helyes nemzeti irányban haladni törekedett. Ezen haladási vágyát a sajtó élesztette, és az egyesek a tömegre hatottak.

Ekkor támadtak a különféle hazafias új társadalmi egyesületek és vállalatok.

Ilyen volt Esztergomban a takarékpénztár, mely 1844-ben lépett életbe. A kezdeményezők voltak Rédly, Mészéna, Manily, Frey, Kollár, Nitter és én, és több más. Megteremtettük 25 forintnyi aláírással egy részvényre. Megnyílt szerényen egy kis boltocskában Frey úrnál, ki az egyletünk első pénztárnoka lett, jegyzője sógorom, Birkés Endre. Az igazgatók pedig Nitter Ferenc és Deininger Ferenc urak voltak. Választmányi tagok: Andrassy 62, Birkés 74, Bleszl 106, Deszráth 63, Farkas 68, Feichtinger 67, Frey János 84, Gantner 95, Hartmann 101, Jagasits 74, Kakass 77, Kollár A. 88, Krakovitzer 88, Leipolder 93, Mészéna 99, Schwartz 93 szavazattal.

Frey úrtól átköltözött egy kis utcai szobába, mely boltját átalakított a Nagypiacon a Leipolder-házában.

Most megbízattam a társaság által egy alkalmas háznak kiszemelésével. Megvettem a társaság nevében és számára a Skolitz-féle házat – most Horák – a Lőrincz utcában. Ez az olcsó ház célszerűen átalakított, és sok eszten-deig a takarékpénztár igényeinek megfelelt. Végre az üzlet nagyobbodásával ezen háza is szűk lett, eladta és egy palotaszerű kétemeletes házat építtetett a Nagypiacnak legjobb helyén 120 ezer forinton, melyben még most is a város és vidéke javára működik közre.

A Hunkár-féle háznak megvételéhez én is szívesen hozzájárultam, mert ezen háznak építése által a városnak két főutcája szépíttetett.

A város ékessége, a takarékpénztár kétemeletes háza, Hild építész terve szerint felépült! Gyönyörű volt, de valami hibázott! Én Malina János barátom – és most már az intézet jegyzőjével – beszélgetve figyelmeztettem arra! Igazad van! – mondá. Egy szép erkélyre volna szükség! Kivittük a társulatnál, hogy e monumentalis épületnek szép erkélye is legyen – mely eredetileg a tervben nem volt –, honnan adandó alkalommal lelkes politikai beszédek is lehetne tartani a néphez. Az erkélynek létesítése tehát nagy részben az én érdemem!

Támogattam a takarékpénztárt főnállásának egész ideje alatt, részint mint alapító és folytonos részvényes, részint mint szakadatlanul választmányi, azaz igazgatósági tag, de főleg azért is, hogy megtakarított tőkémert itt

helyeztem el, holott alkalom lett volna máshol is előnyösebben elhelyezni. A főképtalantól bírt kötelezvénymet is esztergomi takarékpénztári könyvecskével cseréltem el.

Mint negyven évig szakadatlanul választmányi tag, a takarékpénztár ügyeibe lényegesen belefolytam, szavazatom gyakran döntött a választmányban. Legújabbban is a 40 éves jubileuma tárgyában kiküldött bizottság elnökéül választattam, mely már ez érdemben ülésezett is.

A köz ügyei körül Hogy az iparosok munkájuk után hitelt nyerhessenek, felállított Esztergom sz. kir. városában Kaan János kezdeményezése mellett az *Iparosokat Segélyező Egylet*, mely néhány évig ilyen alakban fennállt, de mindinkább így a takarékpénztárral nem tudván versenyezni, átalakított 1874-ben *Esztergomi Kereskedelmi és Iparbankká*, és mint ilyen dicséretesen fennáll és emelkedik. A Segélyező Egyletnek elnöke Majer prelatus volt, ki átalakulásakor az elnökségéről lemondván, én választattam meg. A banknak tehát mint ilyennek első elnöke lettem, és azóta már négyszer újból megválasztottak. Hatáskörömhöz tartozik az évi nagygyűlésen elnökölni, és jelentést tenni az évi működésről.

Megerősödve és megizmosodva a bank, 1881-ben házról gondoskodni kellett. Evégből a közgyűlés az én elnökletem alatt egy építészeti bizottságot bízott meg, mely vételre házat szemeljen ki, azt megvizsgálandó, terv szerint fel is építse. A Pápai-féle ház a Nagypiacon vétetett meg, és a bizottság által elnökletem alatt fel is épített. Került a ház melléképületek, tűzoltótanya, szomszédfal építéssel, udvarnak feltöltésével együtt 65 ezer for.-ba.⁶³

Az alapkövetétele a háznak ünnepélyesen ment véghez 1881-ben, Majer István püspök mondott imát, én alkalmi beszédet, melyet követett pénzeknek és okmányoknak letétele a kőbe. A közönség nagy számmal jelent meg. Banketton főispán Majláth, Majer püspök, őrnagy és alispánon kívül 80 vendég vett részt. A ministerekre, Majláth főispánra, Majer püspökre és az itt állomásozó katonaságra és azok előljáróikra én mondtam a pohárköszöntést.

„Az *Esztergom-vidéki gazdasági egylet* az 1869-ik évi octob hó 2–3–4–5 napjain rendezett terménykiállítás alkalmából a mezőgazdaság előmozdítása körül tanúsított iparkodást, buzgalmat és érdemet méltányolni és a nemes verseny további buzdítására hatni óhajtván Feichtinger S. úr részére a kiállításon bemutatott remek nagyságú és alkotású tökért és kitűnő tormáért elismerő oklevelet, mint a bíráló bizottság illetékes véleményin alapuló méltánylata és nagyrebecsülése nyilvános kifejezését ünnepélyesen átadni hazafiúi köteles-

⁶³ Lásd még e témakörrel Beszéd, melyet az esztergomi Kereskedelmi és Iparbank fennállásának 25. évfordulója ünnepélyén 1893. év július 16-án mondott Dr. Feichtinger Sándor kir. tanácsos, vár. főorvos, mint az eszt. keresk. és iparbank elnöke. Esztergom, 1893. Laiszky ny. 21 p.

séggel elhatározta. Esztergom octob 20-án 1869. Malina János elnök, Szilárd János egyleti jegyző.”

Az Esztergom-vidéki gazdasági egyletnek 1874-ik évi átíratja tartalmazza a földm. m. ipar és keresk. *minister köszönetét*:

„Tekintetes orvostudor és reáltanodai igazgató úr! A Nagymélt. földmív. ipar és keresked. m. kir. ministerium f. é. april hó 14-ről kelt 6590 sz. leiratában felhívta az Esztergom-vidéki gazdasági egyletet, hogy tekint. uraságodnak a városunkban f. é. febr hó 14-től mart hó 31-ig rendezett szőlészeti és borászati tanfolyam létrejötte, és az érdekeltség fenntartása körül tanúsított ügybuzgó fáradozásáért, és ezen ügy érdekében szerzett érdemei elismeréséül a fent címzett ministerium köszönetét nyilvánítsa.

Midőn ezen magas megbízásnak ezennel a legnagyobb örömmel eleget tenni sietünk és az elismerésbenhez és köszönethez egyletünk, mint a tanfolyam rendezője részéről is hozzájárulunk, kiváló tisztelettel vagyunk. Esztergom, a gazdasági egylet 1874-ik évi april 25. közgyűléséből. Tekintetes Úrnak alázatos szolgálói: Forster János egyleti elnök. Tillmann Károly jegyző.”

Az Esztergom-vidéki gazdasági egylet 1875 octob havában terménykiállítás rendezett, és vezetésével Meszéna Jánost bízta meg. Ő levélben a realiskolai tanulókra figyelmemet felhívja, miért én, mint az esztergomi realiskola igazgatója, a tanulókkal ott 11-én du. megjelentem, de a kiállítást magam részéről is támogattam.

1883 octob 7-én az Esztergom-vidéki gazdasági egylet által rendezett gyümölcs-, bor- és terménykiállításon és ugyanez alkalommal megtartott ekeversenyen – melyet a megyei főispán ünnepélyesen nyitott meg – a bírálóbizottság által, a kiállított kerti neműekért és gyümölcsért, nekem oda ítéltetett jutalomul 2 drb arany, és kitüntetésül dicsérő oklevél. A két aranyat a realiskola céljaira ajándékoztam.

A magas Magy. Kormány 1876-ik évben felhívta a városokat és törvényhatóságokat, hogy kebelükben múzeumokat és ezek létesíthetésére nézve múzeum-egyleteket alakítsanak. Én ez eszmét több más lelkes férfiakkal felkaroltuk, értekezleteket tartottunk, alapszabály-tervezetet dolgoztunk, ideiglenes elnököt és egyleti jegyzőt is választottunk.

Már annyira mentünk, hogy az ideiglenes elnök, Ferenczy Jenő gymnasiumi igazgató felhívást bocsátott szét, melyben végleges megalakulási gyűlésre 1876 febr 26. napjának du. 3 órára a kir. város tanácstermébe az érdekelt közönséget meghívja.

Ekkor Őminentíája Simor János bíbornok úr bizalmasan tudatta a közönséggel, hogy ő évek óta jeles festményeket, régiségeket, edény és ötvös munkákat gyűjt, s ő szándékozik múzeumot fölállítani maga erszényire és nevére, és így fölöslegesnek találja az esztergomi múzeumot és a Múzeum-egyletet.

A közönség, illetőleg a közgyűlésen jelen voltak, bár nem szívesen, de megnyugodtak és annak reményében, hogy azt, amit viribus unitis [egység-

ben az erő] akar létesíteni, a kegyes bábork főpásztor fogja életbe léptetni – a múzeumot elejtették. A bábork úr szavát beváltotta, a *képcsarnok* létesült és ott áll a primási új palota öt termeiben és díszíti azokat.

1883 jan 29-én Simor János bábork prim. érsek új, nagy és pompás kétemeletű palotájába felavatási díszebédet adott 80 személyre. Én is, bátyám János is részt vettünk. Ez év octob 14. A primást meglátogatta a pápai nunci-us érsek Vanutelli, szép fiatalember, tiszteletére számos vendéget hívott meg asztalához, a primás Palkovics, és utána én mondtunk deákoastot.

A 127 tagú esztergomi Izraelita *Kranken-Verein* 1877-ben tiszteletbeli tagnak választott meg, Heinrich Wallfisch volt az elnök.

1880 april 13-án (az Esztergom megyei közigazgatás üléséből a főispán elnöklete alatt) gróf Forgách megbízott a *phyloxera* vizsgálatával és egy értekezés megírásával.

Majláth főispánsága alatt a megyei *Számonkérő bizottság* tagja vagyok több év óta.

1881 mart 27-én és 28-án Majláth György cs. kir. kamarás és megyei főispánnak székfoglalási ünnepélye tartatott. Mind a fürdővendéglőben tartott ismerkedési estélyre, mind a főispán által adott díszebédre meghívást kaptam.

A program szerint este 9 órakor a Megyeháza előtt fáklás zene és általam tartott ünnepi szónoklat a főispán üdvözlétére, aki ezt a tömeg közt a Megyeháza előtt hallgatott meg. Utána az alispánnál találkozás és kedélyes vacsora Majláth György országbíróval, herceg Odelscalchival, a fő- és alispánnal és több más vendégekkel.

1881 april 23-án látogatott meg Majláth György megyei főispán Kruplanits Kálmán alispánnal. A követválasztás ügyében értekezett velem, mint a *Szabadelvű párt* elnökével, 24-én nála ebéden voltam.

1881 maj 5-én az Esztergom sz. k. városi *tanügyi bizottság*ba beválasztattam.

Tekintve a magyar nemzetnek a felséges király és az egész uralkodó ház iránt mindenkor tanúsított loyaltását, és azon körülményt hogy a magyar nemzet mindenkor őszintén osztozott a fenséges uralkodó ház bajában és örömében, Ő cs. és kir. fenségének, Rudolf főherceg és koronaörökösnek és Stefania belga királyi hercegnő Őfensége magas egybekelése alkalmából (1881), Esztergom megye közönsége Őméltósága, a megye főispánjának elnöklete alatt egy *díszküldöttséget* nevezett ki, melynek tagjául én is választattam.

1881 maj 19-én Budán a trónteremben fogadta a főherceg és herceg-asszony a megye küldöttségét, és az ország nagyjait egy közös audiencián. A terem zsúfolásig megtelt szebbnél szebb és ideális magyar gazdag kosztümmökkal, a főurak mindnyájan kivétel nélkül magyar díszben voltak. Kivételt tettem én, kinek nem lévén magyar ruhája, frakkban jelentem meg és néztem végig e költői csoportot. Első sorba jutottam, egész közel álltam a fenséges párhoz.

Ugyanaznap este 8 órakor volt az Udvarnál fogadás, melyre aranyszegé-

lyü meghívóval tiszteltetem meg a főispán által. Az étteremben egy darab sültet és egy pohár finom egri bort ittam, hogy elmondhassam, miszerint a fenséges trónörökösnek is vendége voltam.

Maj 22-én Tisza Kálmán miniszterelnök és neje meghívtak egy táncestélyre 9 órakor, melyen a főhercegek és az ország nagyjai szintén megjelentek. Bemutattam magamat az Excellentiás grófnének, de a főhercegek távoztával éjfélkor én is elhagytam a mulatságot. Nem vártam be a vacsorát.

1881-ik év novemb elején Salacz Gyula polgármester útján, általa beküldött nyugtája mellett Aradra adakoztam 1 for.-ot, az Aradon kivégzett 13 vértanú emlékének megörökítése céljából emelendő *szobor alapjának javára*.

Esztergom 1882 márt 29-én az esztergomi *Kereskedelmi ifjúság egyesülete* (Dr. Áldory Mór elnök, Dr. Kőrösy László titkár) márt 26-án tartott rendes évi közgyűlésén engem lelkes felkiáltással tiszt. orvosnak választott meg.

1883 jan 14-én a *Katholicus iparos ifjak* önképző és betegsegélyző egylete f. é. jan havában tartott r. évi közgyűlésén engem egyhangúlag az egylet dísztagjának és tiszteletbeli főorvosnak megválasztott. Erről értesít szép levélben Kovács Albert elnök és Bártfay Géza jegyző.

Egy megdöbentő, szomorú eset felzaklatta az egész országot és különösen Esztergomot, mert szeretett főispánunkat legközelebb és szomorún érintette; gonosz rabló cselédek által saját hálósobájában meggyilkoltatott öreg Majláth György országbíró – főispánunknak édesatyja – 1883 márt 29-én. A főispán fájdalmát enyhíteni törekedvén a megye *küldöttségileg* képviseltette magát az országbíró temetésén. Reggel 4 órakor márt 31-én a gőzhajón lerándultunk a temetésre számosan, és láttuk a főurat kiterítve a díszes ravatalon, melynél Kruplanits alispán a megyénk fájdalmas részvétét tolmácsolta a bennünket fogadó főispánnak. A temetés impozáns volt. Az esztergomi küldöttségnek egy része elkísérte a hullát Zavaszig, a családi sírboltig.

1883 maj 12-én prэшázamban 60 személyre értekezletet hívtam össze, az értekezlet után barátságos társalgás és vacsora volt. A *képviselőválasztásra* nézve akartam Palkovics Károly és Schwarz József részére a közönséget megnyerni, nem sikerült. Palkovicsot a fia által plebánus gróf Csáky buktatta meg. Schwarz lejáratta magát!

Kezdetől fogva egész a mai napig – minden fázison keresztül – az *Esztergomi dalárdának* választmányi tagja voltam. 1883-ban Esztergomi dal- és zenekedvelő egyesületté átalakítatván; a módosított alapszabályok mellett csak a működő tagoknak adatván jogok, én csak a pártoló tagok sorába kerülhettem.

A *Tűzoltó egyletnek* is csak fizető tagja vagyok, míg a *Borászati egylet* választmányába is beválasztott.

1883 octob 21. napján: Esztergom sz. kir. város három választó alkerületre osztatott, melynek mindegyike a megyei bizottsági tagok választására alakult. A *második alkerület elnöke* én voltam, mely két bizottsági tagot választott a reáliskolai helyiségben: Helcz Jánost és Frey Ferencet.

1883 decemb 20-án megyei *tisztújítás* volt, mely után a fürdőben a megye tisztkara által rendezett 140 terítékű banketten, a főispán után, ki a fölséges királyt és az uralkodóházat élte, én egy hosszabb beszédben a főispánra – mint a megyei tisztújítás vezetőjére – mondtam pohárköszöntőt.

1884 jan 11-én Kőrösy László elnök, BruCSI Gyula egyleti titkár értesít: az esztergomi *kereskedelmi ifjak* önképző és betegsegélyző egyesületének folyó hó 6-án tartott közgyűlése az egyesület iránt mindeddig tanúsított magas pártfogásáért a kereskedő ifjakhoz leereszkedő jótékonyágáért jegyzőkönyvileg hálás köszönetet szavaz, mit tudomásomra hoznak, valamint azt is, hogy egyhangúlag tiszt. főorvosnak választanak meg.

Magyarország is készül az 1885-ben tartandó internationalis *kiállításra*, melyre az előkészületek Esztergomban is serényen folytattatnak. A főispán melegen karolta fel – az esztergomi végrehajtóbizottság Wimmer Ferenc elnökte és az alispán részvéte mellett már többször ülésezett, én is mint bizottmányi tag, részt vettem azokban.

1884 juni 2-án az Országos *Szabadelvű Párt* központi végrehajtó bizottsága nevében Rakovszky, báró Podmanitzky Frigyes, és Harkányi Frigyes elnök és jegyző által fel lettem hívva Molnár István jelöltnek támogatására, de nem bizván, hogy őt keresztül lehet vinni, feleltem a központi bizottságnak egy nyílt levélben, melyet a főispán úr vitt magával és kifejtve az okokat, a Molnár úr visszalépését vártam; egy újabb levélben a bizottság megköszöni tevékenységemet és általam kifejtett okoknál fogva visszaléptette Molnár urat. És így Horánszky maga maradt jelölt, ki irányában a város háládatossággal tartozott.

1884–86 évekre beválasztattam: a *megye állandó választmányába* – az egészségügyibe mint tag – a 3-ik szakosztályba mint elnök.

Családi tragédia 1865 octob 24-én éjjel az utcán hazamenve szerencsétlenül elesett Ferenc testvérbátyám – ki 1840 juli 27-én megházasodott Újvárból Czuczor Maria hajadonnal, a nagy költő unokahugát vette nőül – és lábszárát törte el. Gyógykezelés alá vettem. Ezen szerencsétlenség tette őt végképpen tönkre, mert törött lába végett három hónapig nem járhatván a hivatalba, a főispáni helytartó őt megyei díjnoki állomásából elbocsátotta, és így ismét kenyér nélkül az én gyámolításomra volt utalva.

Én őt el nem hagytam és dacára gyengeségeinek, testvéreileg szerettem. Nyakán erős daganat támadt, mely őt – ki borral bőségesen élt – életveszélybe ejtette. Egy este a daganatában érpukkanás történt, mely elvérzés által életének véget vetett. Meghalt 1867 august 12. Jó erős testalkata volt és sokat kibírt, de a szeszes italok folytonos élvezete által a vérkeringését gyorsította és az által érdag támadt, mely csak alkalomra várt, hogy megpukkanjon. Ha mértékletesebben él, talán még most is köztünk örvendhetne a szép életnek! Isten nyugosztassa!

De sokkal nagyobb morális kárt okoz a szeszes italokkal való visszaélés azáltal, hogy az embert helyes, higgadt gondolkozásától megfosztja.

Az ötvenes években történhetett (1852) pater Chrysostromus Czwickl az esztergomi ferencesek zárdájában német concionator [hítségű] és jó ismerősöm, sokszor és szépen predicalt és azért gyakran elrekedt, sőt toroklobba is esett, néha gyomrát is elrontotta, így nem ritkán érintkeztem vele betegségei miatt. Egyszer eljött hozzám és felsóhajtott: hallotta esetemet, valóban nevezetes, elmondom, ha még nem értesült volna róla.

Hallatlan! A szószéken beszélek az erényekről és a bűnökről, az előbbieket magasztalom, az utóbbiakat ostorozom úgy, ahogyan azt papi hivatásom nekem kötelességemmé teszi.

Midőn a részegség vétkét élesen fejtegetném és egy másik hallgatómra tekintenek, hirtelen felemelkedik egy férfi a hallgatók padjából, kiegyenesedik és fennszóval felém intézve megtámad ezen szavakkal: Tisztelendő Úr! Tudom hová céloz! Reám! Én részeg nem vagyok, kikérem magamnak az ilyen célzásokat, és azért én rögtön az egyházat el is hagyom. Fogta kalapját és eltávozott.

De a botrány megvolt! Az esemény híre az egész városban gyorsan elterjedt, de a méltányos közönség részvétellel volt irányomban, ki így ártatlanul megtámadtattam, úgyhogy zavaromban alig tudtam beszédemet befejezni. A hatóság elé került az ügy, hiszen nyilvánosan történt, a tettes enyhén meg is büntettetett, mert a vizsgálatból kiderült, hogy ő ekkor sem volt józan. Régen volt, de még mindig bizonyos szent borzadállyal emlékeznek rá a predicatio ájtatos hallgatói. Fajunk érdekében megemlékezőnek tartom, hogy ezen botrányos felszólalás német nyelven történt, és a vitéz feleselő német-tót mesterember volt. Magyar ember részegen templomba nem jár.

Pater Chrysostromus Czwicklől később jeles provincialis [tartományfőnök] lett, és mint ilyen Pozsonyban halt meg.

Ahogyan az ország nagyobb városaiban mindenhol, úgy nálunk is megindult az áramlat a légszesz-világításának behozatalára. A városi lakosság közt ez ügyre nézve meglehetősen jól el volt készítve a talaj, csak hiányzott a vállalkozó. Ez is megjött, mintha csak hívták volna. Egy berlini cég megbízottja hirtelen városunkban termett, ajánlotta a légszesz-világítására szükségeseknek elkészíttetését elvállalni, előnyös föltételek mellett.

Engem is mint városi tisztviselőt – és gyakran előharcost – meglátogattott, és vállalatának megnyert. A városházánál, a polgármesternél ismétlé ajánlatát. Az ügy megvizsgálására, nyélbe ütésére és végleges elintézésére egy városi bizottság alakult, melynek én is tagja lettem

A bizottság tagjai a berlini képviselővel bejárták a várost, kiszemeltük a gazometer helyét a Népkert táján – az utcákat meghatároztuk, melyekben

gázlámpák állíttatnak, valamint azok számát, az arra nézve is megegyeztünk, más városokkal kötött szerződésmintája szerint.

Az úgy el volt intézve. De hogy tervét kivihesse – úgymond – neki a város térképére van szüksége. Igen, de a városnak csak a maga hasznára volt, és ez is régiebb, tökéletlen térrajz, melyet kezéből ki nem adhat.

Segít ő ezen úgymond: a város mérnöke által vétessen fel az egész város területe, házai, épületei, templomai, folyói, hegyei stb. a hozzátartozó vidékkel, és ezt neki küldje el minél hamarabb Berlinbe, és a cautio fejében letesz a város pénztárába 5000 for.-t, melyet a város légszesz-kivilágításának létrejötte után számadásba hoz.

A cautio letétt. A berlini cég képviselője elutazott, a mérnök sietett és néhány hét alatt elkészítette az óhajtott tervet, és elküldötte a megnevezett cégnek Berlinbe. A képviselő azóta nem jelentkezett. A légszesz-világítás elmaradt. Az 5000 forint a város pénztárában még mindig – mint depositum – őriztetik, és közcélra előlegeztetik. Berlinnek van ezért egy teljesen correct és helyes felvétele Esztergomról és környékéről. A német sógor még most sem jött!

Már tudjuk, hogy ezen itt járt képviselő nem volt berlini cégképviselő, hanem a porosz kormánytól megbízott és Magyarországra küldött kém.

Aki „csak” belgyógyász volt 1884 júni havában bélrákban halt meg Dr. Hoffmann Vilmos tiszt. megyei főorvos, honvéd- és gyakorló orvos. Amit életében alig tettem volna, azt megtettem neki halála után – parentáltam, azaz az esztergomi orvosok és gyógyszerészek nevében részvétet nyilvánítottam az összesereglett családtagok előtt.

Felhoztam képzettségét, orvosi szaktudományát, haladási törekvéseit, fáradhatatlan munkásságát. Kiemeltem bokros érdemeit a szenvedő emberiség irányában; dicséretesen felemlítettem szorgalmát, lelkiismeretességét, a betegek iránti előzékenységét, finom bánásmódját, jóindulatát, hazafiságát, és jótékonyosságát; végre családjára iránti gondosságát és önfeláldozását, szóval polgári és hazafias erényeit híven meggyőződésem és érdemei szerint tüntettem elő.

Csak azt sajnálom, hogy magasztalólag szóval sem említhetém üggyársai iránti jó viszonyát, mert én őt dicsérni, nem gyengéit és hibáit a család előtt feltárni, de egyszersmind felőle igazat mondani akartam!

De hát miért is feledkezett meg létérti küzdelmében az üggyársak iránt tartozó kötelességről? Miért iparkodott felszínre emelkedni azok kicsinyítésével? Miért nem szerzett az orvosok közt magának barátokat?

Hiszen ő ezen hibái nélkül is jóhírű, keresett és szeretett orvos lehetett volna!

Hiszen meg volt hozzá a qualificatio! Eszes, értelmes, mértékletes, higadt, könnyű testű, szenvedély nélküli, vagy legalább olyan volt, ki szenvedélyein uralkodni tudott!

Tehát miért tette? Hibázott talán nála az erkölcsi nevelés hazuról? Talán hiúságból? Talán kényelemből? Talán nem eléggé bízott tudományában?

Igaz, éreznie kellett némileg egyoldalúságát, miután csak belgyógyász volt!

Nekem mindig ellenségem volt, mindig ártani törekedett! Soha őt nem bántottam; betegei után nem leskelődtem, róla rosszat nem mondtam! Halála után csak erényeit és érdemeit tolmácsoltam a családjá elé! Így bosszulja meg magát a keresztény a zsidón! Csak halála óráján keresztelkedett ki nevével együtt! – nyugodjék békében! „Pugna suum finem cum jacet hostis habet.”⁶⁴

Esztergom sz. kir. városnak iparos és kereskedelmi osztálya a polgári fiúk neveltetésére egy iskolát óhajtott felállítani, az ötvenes évek szelleméhez képest ez nem lehetett más, mint reáliskola. Ez 1856-ban az első, minden következő évben pedig további egy osztállyal nyílt meg, és eredetileg 3 osztályra volt szervezve. Ezen iskola felállításáért én is buzogtam, és felállítási-felszerelési címen a polgároknál házról házra járva 4–500 for.-ot gyűjtöttem, melyet a helybeli takarékpénztárba elhelyeztem gyümölcsözés végett.

A reáliskolát a négy városrész közösen tartotta fenn egészen 1860-ig. Ekkor az alkotmány beállta alkalmával a szabad községek megtagadták a hozzájárulást, és így az iskola fenntartása a városnak terhe maradt. Igazgatója, Kollár István plebánus, Zajnai praefectorumi igazgató, Malina János tanácsnok és 1870-től én voltam, valamint ekkor is az vagyok.

Látván a polgárság a reáliskola melletti buzgólkodásomat, Malina János elhunytával – Schwarz József indítványára – a városi közgyűlés engem reáliskolai igazgatóvá megválasztott. A megválasztásomra vonatkozó *közgyűlési jegyzőkönyv így hangzik:*

„Esztergom sz. kir. város közönségétől 1759/1873. Tek. Dr. Feichtinger S. vár. képv. és alreáltan. igazgató úrnak!

Esztergom sz. k. vár. közönsége 1873-ik évi ápril 17-én tartott közgyűlésében T. Uraságotat – a városi alreáltanoda igazgatójává megválasztván, ezen megválasztásról szóló közgyűl. jegyzőkönyvet – az igazgatói teendők átvétele és megkezdése tekintetéből midőn ide zárva mellékelnök, a további intézkedéseiről jelentését elvárjuk. Esztergom sz. k. városának 1873-ik évi ápril 17-én tartott közgyűléséből. Kollár Antal polgármester, Kollár Péter jegyző. sk.”

A reáliskolai igazgatói ünnepélyes beiktatásom 1873 maj 15-én volt. Kollár Antal polgármester vezetett be az iskolába emelkedett szónoklattal, melyre én hosszú, a reáliskolát megvilágító beszédben feleltem és óhajomat fejeztem ki, hogy reáliskolánk főreállá változtattassék, egyúttal Malina János igazgatónak parentáltam. Beszédem az ez évi reáliskolai értesítőben egész terjedelmében megjelent.

Reáliskolánk ügyében munkálkodni kezdettem. 1873 juni 26-án aláírási

⁶⁴ A harcnak akkor van vége, ha az ellenség a földön fekszik. (Ovidius: Tristia. 3. 5. 34.)

felhívást bocsátottam ki, melyben felhívtam a közönséget adakozásra a negyedik osztály megnyithatása érdekében.

1873 augusztus 25-i számában reáliskolánkról a *Hon már ezt írhatta:*

„Esztergom város a tanügy iránti buzgalmától lelkesítve közgyűlésileg elhatározta az eddigi 3 osztályú reáliskola mellé a negyedik osztálynak azonnali fölállítást, és amennyiben ezen negyedik osztály felállításával járó költségekről az idejéig költségvetésben még gondoskodni nem lehetett, a kiadásokat közadakozás útján szerzé be. A hercegprímás a felállítandó negyedik reáliskola 1873/4 évi költségeinek pótlására 500 f.-ot, az esztergomi főkápt. 200 f.-ot adományozott.”

„Kiváló buzgalmat fejtett ki ezen ügyben híres botanicusunk Dr. Feichtinger Sándor reáliskolai igazgató, ki nemcsak az igazgatói teendőket végzi önzetlenül minden díj nélkül, hanem lankadatlan ügybuzgalommal lelkesíti polgárainkat a tanügy iránt.”

Bizony jó lélekkel elmondhatom, hogy a 4-ik osztály felállítása miatt sokat fáradtam. Az eszme is tőlem jött, a kivétel is egészen az enyim volt. Én megígértem igazgatóvá történt megválasztásom alkalmával, hogy a reáliskola emelése érdekében mindent meg fogok tenni, tehetségemhez képest.

Hozzáfogtam a munkához, sorra jártam azon esztergomi polgároknak házaikat, melyekben a 3-ik osztályt ez idén befejező tanulók laktak, és kapacitálni kezdettem az érdekletteket saját érdekük szempontjából, felhozván, hogyha hozzájárulásukkal lehetővé teszik a negyedik osztálynak felállítását, úgy ők gyermekeiket itthon egy évvel tovább taníttathatják, szemük előtt neveltethetik és elkerülik a nagyobb költséget, mely okvetlenül előáll, ha a reáliskola folytatása végett Pestre vagy Pozsonyba küldeni kényteleníttetnek. Tekintve egy ifjúnak idegen helyeni élelmezési, szállási, utazási, mosási és egyéb azon különféle címekei kiadásait, ezek legszerűesebb számítás mellett is 200–250 forintra rúgnak. Ha pedig ez évre kötelezik magukat 70 for. fizetésre, én lehetővé teszem a negyedik osztály felállítását és eszerint a fenti nagyobb költség megtakarítását. Fogott az argumentáció, még a legfősvényebb is megígérte hozzájárulását. A kötelezvényeket aláírtam és a városhoz betérjesztettem. Ezen az úton bejött 910 for. 13 tanuló atyjától. A prímás és káptalanéval összesen 1610 for.

Ezen összeghez járultak még az én személyes ismerőseim és barátaim, különösen néhány főpap, kiket magánbeszédben, bizalmas tisztelettel adakozásra felszólítottam: a győri püspök, Zalka János 100 f.; Jekelfalussy Vince fehérvári püsp. 20 f.; Schopper György rozsnyói p. 20 f.; Lipovniczky István nagyváradi p. 50 f.; Rimely Károly apát 40 f.; Zay nagyváradi kan. 20 f.; Luczenbacher Pál kir. tan. 50 f.; Mészáros Károly 25 for.; Toller Gyula nánai kasznár 5 for.

De sem a magas kormány, sem az egyes polgárok nem adtak semmit. A vármegyében kiadott aláírási ívekre szinte semmi sem jegyeztetett, legalább

is az ívek nem érkeztek vissza mai napig sem. Kivételt tett Marosi úrnak íve, melyen 33 for. lett aláírva.

Haynald Lajos kalocsai érsek egy udvarias levélben mentegeti, hogy nem járulhat a reáliskolai költségek fedezéséhez, mert úgymond Kalocsán nagy árvaházat épített és ezért pénzét nem forgácsolhatja el.

Báró Baldácsy pedig a kormányt szidja és megírja, hogy pénzét jobb helyre tudja tenni, mint az esztergomi reáliskolára fordítani.

Bizony igazsága van az Esztergom és Vidékének (lásd: Esztergomi Közlöny 1880 novemb 28.), ha közönyösséggel vádolja az esztergomi lakosságot a reáliskola irányában, mert e polgárok nem bírják felfogni annak nagy horderejét, szükségességét; ha én annyira nem erőlködém, már rég megbuktatták volna azt.

A reáliskola 4-ik osztálya ez évre a szülők és főpapok adakozása által felállított és megnyitott. De már a jövő évre elmaradtak az adakozások, valamint a szülőknek járuléka is, és ismét a fenntartás költségei a városra háramlottak. Ezen segíteni kellett.

Sok utánjárás, a megye főembereivel való érintkezés és nyolc éves bátor fellépésem, sürgetésem és küzdelmem után, a megye is némileg magáévá tette az ügyet, és a megyegyűlésen történt felszólalásom után 1882-ik évben Mészáros Károly elnöklete alatt kiküldött egy bizottságot, melyben én is részt vettem és mely a szomszéd községekkel érintkezik, hozzájárulásukat bírja. Megkísérlettük a velünk összeépített, de tőlünk közigazgatásilag elvált községekkel egyezkedést.

Magánúton is befolyásolni törekedtem őket, így Szenttamás község évenként 200 for.-tal, Viziváros évenként 100 for.-tal a reáliskola fenntartási költségeihez járulni ígérkezett. De Szentgyörgymező makacsul minden hozzájárulást megtagadott.

Továbbá a reáliskolai városi bizottság nevében – mint annak elnöke – folyamodtam a káptalanhoz, ez három, egymásra következő évre megszavazott a reáliskolára 300 for.-t.

Ugyanily minőségben az egész bizottsággal elmentem a primáshoz és kértem pártfogását. Meghallgatott, megdicsérte buzgalmamat és nemsokára rá hozzám küldött 2000 forint földtehermentesítési kötvényt a reáliskola javára és alapjára, melyet ünnepélyesen beadtam a városi közgyűlésben, mikor is nyomban köszönő küldöttség ment a hercegprimáshoz 1883 febr 6-án.

A magas kormánynál is beható lépéseket tettem, kérelmeztem és személyesen voltam Pisuth követünkkel Trefort ministernél audientián – siker nélkül. De nem csüggedtem.

Újólág kezdettem. Egy bizottság élén a megye főispánjának, Majlátnak közbenjárását kértem. Meg is tette, a ministernél ügyünket erélyesen pártolta.

Az alispán is a reáliskola pártjára állott. Őt könnyű volt megnyerni, mert magas műveltségénél, esztergomi születésénél és hazafiúságánál fogva, minden üdvös megyei vagy városi mozgalomban élénk részt venni szokott és a viszo-

nyokat ismerte. Ajánkozott velem a pesti intéző körökhöz menni és ígérte, hogy maga részéről és a megye által is az ügyet pártolni elősegíteni fogja.

Így el levén a talaj készítve – Horánszky Nándor országgyűlési képviselő közbejöttével és tanácsa mellett – a legfontosabb lépéseket megtettük, 1882 novemb 16-án fényes deputatioval a cultusministerhez, Trefort Ágoston úr Őexcellentiájához mentünk.

Kruplanits Kálmán Esztergom megye érdemteljes alispánja a Ministernél meleg és erélyes szavakkal bemutatja a bizottságot, annak célját röviden körvonalazza és reám, mint a bizottság elnökére hivatkozván a szót nekem adja át.

Én hosszabb beszédben réaliskolánk rövid történetét előadván, annak ügyét tüzetesen taglalgattam, a nehézségeket feltártam, városunk súlyos anyagi helyzetére hivatkoztam, és végre azon categoricus határozatát a városnak kiemelttem, mely szerint, ha állami segélyben a város nem részesíttetik, ezen iskoláját bezárja, megszünteti.

A minister beszéde komoly, biztató és kielégítő volt. Megígérte a subventiót, de az iskolának bezáratását sehogy sem engedi meg. Kilátásba helyezte egyúttal az esztergomi réaliskolának meglátogatását, hogy az iskola állapotáról biztos tájékozást szerezhessen.

Audienciánkra nézve a városnak 1882 decemb 7-én tartott közgyűlésén felolvastattam a jelentésem, melyre a reám vonatkozó határozatnak és *jegyzőkönyvnek kivonata a következő.*

Dr. Feichtinger S. kir. tan. r. igazgató úr bemutatja a hivatalos jelentését a réaliskola ügyében eljárt küldöttség eredményéről, mely szerint a Nagyméltóságú vallás- és közoktatási Minister úr által a kérelem kedvezőleg fogadtatván a város azon ígéretet nyerte, hogy ha lehetséges, még a folyó 1882/3 tanévre nyer állami segélyt. Azonban 1883/4 tanévtől kezdve az esztergomi reáltanoda mindenestre megfelelő segélyben fog részesíttetni.

Örvendetes tudomásul vétetvén, az iratok a reáltanodai előiratokhoz mellékelteni, és ez alkalommal Dr. Feichtinger Sándor kir. tan. igazgató úrnak buzgó fáradozásáért elismerés és köszönet szavaztatni határoztatott.

1883-ik évi decemb 19-én Szász Károly ministeri tanácsos és Lutter Nándor urak kíséretében magas látogatásával tisztelte meg iskolánkat Trefort minister, mely alkalommal én őt a réaliskolai múzeumi teremben rövid üdvözlő beszéddel fogadtam és az osztályokban kalauzoltam.

A cultusminister szavát tartotta, felvételét az országos budgetbe az esztergomi réaliskola számára évi 2000 for. subventio; az országgyűlésen megszavaztatott és 1884-ik évi jan 1-től folyóvá tételét.

Miről engem Horánszky először 1884 jan 23-án, utána a minister úr leiratban tudósított, egyúttal kéri, hogy a felvétel a királyi adóhivatalban általam aláírt nyugtán történjék. Ma már a 4-ik részletét is előre felvette a város évnegyedenként.

Midőn híre ment, hogy fáradozásaim folytán a réaliskola állami segélyben fog részesülni, a reáltanodai tanári kar testületileg tisztelgett nálam 1884

jan 30-án és köszönetét ékes szavakban fejezte ki ebbeli fáradozásaimért, és további buzgólkodásra kért fel. Én meghatottan megköszönve a megtiszteltetést, a reáliskola ügyének szívesen hordásáról biztosítottam a tanári kart.

Végül még megjegyzem, hogy a reáliskola érdekében gyűjtött pénzt a város pénztárába beszolgáltattam, amit bizonyít Takács Géza főjegyző által kiadott 1875 maj 26-i *tanácsülési jegyzőkönyv*:

„Számvevői jelentés alapján Dr. Feichtinger Sándor r. t. igazgató úr a reáliskola javára gyűjtött adakozások számadásától ezennel felmentetik.”

Az 1881 augusztus hó 4-én tartott közgyűlésből a reáliskolai bizottság elnökévé választottam acélból, hogy a reáliskola pénzügyi kérdéseiben, úgy a magas kormányal, mint a megye törvényhatóságnál a kellő lépéseket megtehessem.

Somogyi Károly úrra, mint tudós, hazafias érzületű egyénre hatottam aképp, hogy a reáliskolai könyvtárunkat több ízben könyvekkel gazdagította.

Szónoklatokat a reáliskolában rendszeresen évenként 2-szer: a megnyitás vagy iskolai törvények felolvasásakor és a zárünnepély alkalmával – azonfelül néhányszor különös alkalmakkor is – tartottam.

1875-ben ünnepi szónoklat mellett a fölséges cs. kir. uralkodópár ezüstmennyegzőjét ünnepeltük a reáliskolában, válogatott közönség előtt. Beszédem az értesítőben jelent meg.

1876 febr 7-én tartottam gyászszónoklatot Deák Ferenc halála fölött. Ekkor is szép közönség gyűlt össze az általam – mint intézet igazgatója által – rendezett ünnepélyen.

Az Esztergom febr 13-iki számában így ír: „Az esztergomi Reáltanoda kifejezést óhajtván adni mély kegyeletérzetének Deák Ferenc nagy hazafi emléke iránt f. hó 7-én reggel 9 órakor részt vett a nagy elhunytért a napon a városi plebánia templomban tartott istentiszteleten, mely után a reáltanodai ifjúság (az intézet 4 osztálya) összegyűlt Deák Ferencnek a h. Kasinó által e célra átengedett, arcképével földíszített termében, hol is Dr. Feichtinger Sándor városi képviselő és iskolaigazgató, a városi hatóság, a kereskedelmi testület, nagyszámú képviselők és polgárok, hölgyek, gymnaziumi és reál-tanárok jelenlétében a nagy halott emlékére tartalmas és szívindító beszédet mondott.”

1882 júni 30-án de. 8 órakor a városháza tanácstermében tartott a városi és megyei közönség jelenlétében a reáliskola 25 éves záró ünnepélye, általam mondott hosszú, alkalmi beszéddel.

Esztergom városának egész 1853-tól – és így majd száz esztendeig mint sok más városnak is – csak 6 osztályú gymnaziuma volt, de az iskolai terv megváltoztatásával a gymnaziumoknak átalakulniok – az úgynevezett philosophiai tantárgyakkal – 8 osztályra kellett kibővíteniök.

Erre Esztergomnak rögtön se helye, se pénze, se tanereje nem volt.

De Esztergom sz. kir. város mint mindig, így ez ügyben is érdekét ismerve, a célt elérni törekedett.

És bár a gymnasium ügye – éppen úgy a megye, a külvárosok, sőt a pap-ságé is –, mint a városé, meg is hallgattattak, amazok tétlenül nézték, ezek – és csak a város – mozgott, tett, gyűlésezett, tervezgetett, ajánlatokat tett és hívta fel a közreműködésre azokat, kiktől valamit várhatott.

Ezek folytán egy kir. városi deputatio küldetett ki Pannonhalmára Rimely főapát úrhoz, megkérendő őt, hogy a 7. és 8. osztályok számára tanárokat rendjéből adni szíveskedjék, szívesen fogadott, kieszközöltük a szükséges tanárokat.

De most a bencéseknek házáat kellett kibővíteni, melyben a hét tanárral szaporítandó tanári személyzet el nem férhetett. Megvette a város a bencések házával szomszédos házat és építtetni kezdette, hogy kevesebb áldozattal lehetséges legyen az építkezés. Scitovszky János primást – egy városi deputációval – felkértük az adakozásra; adott 6000 for.-t, azonfelül e célra a káptalan is, mások is adakoztak, én egy arannyal járultam hozzá.

Végre felépült a ház, megvoltak a tanárok, a Városházának egy része iskolává átalakított, és így meg lett teremtve a nagyobbított gymnasium is, az iskolai év kezdetével a 7-ik, a másik évben a 8-ik osztály is megnyílt.

E gymnasiumban a bencések dicsőséget szereztek, annak jó híre mindinkább emelkedett, de miután a gymnasium eredetileg nem volt 8 osztályra tervezve, nem éppen volt oly kényelmes, mint minőt a bencés tanár urak óhajtottak, s az újabb kor kívánalmainak sem felelt meg teljesen.

Azért már Ferenczy igazgatóval évekkel előtte megbeszéltük, hogy jó lenne újabb mozgalmat megindítani a gymnasium ügyében. Ferenczy erre azt mondta „ha engemet kezdeményezésemben támogatni fognak, megígérem a főapát úrnál közreműködésemet”.

Az agitatio megtörtént magánkörökben, a bencéseknél, sőt nálam is multságok alkalmával mindig jobban belemelegedtünk, és az ügyet felszínre hozni törekedtünk. Esztergom helyzetét, szegénységét tekintve a vállalat keresztülvitele előtt nagy akadályok állottak, melyeknek legyőzésére Ferenczy igazgató – az áldott jó ember – nem volt eléggé erélyes vagy talán nem elég erőszakos.

Lassan haladt az új gymnasium ügye, de mégis érlelődött, a közvélemény felkarolta. Megcsináltuk a tervet – szépnek, helyesnek mutatkozott, de a kivitelnél ismét megakadtunk.

A terv a barátok fundusára volt készítve, ugyanaz, mely később megvalósított.

Évekig hevert a kész terv a polgármester hivatalában és kivitelre várt. Megbetegedett súlyosan, hosszan Ferenczy igazgató és házfőnök, fel kellett mentenem az igazgatói teendők alól, jött egy új igazgató! Erélyes, eszes, fiatal, szép, tetterős, semmi akadálytól, még a gyenge erőszaktól sem visszariadó, sima ember: Fehér Ipoly. Ő újból felelevenítette a gymnasium ügyét, ügyesen kezébe vette és vezette. Újból megindultak a gyűlésezések, tanácskozások, tervezgetések, melyekben igen élénken részt vettem. Fehér Ipoly-

nak sikerült a polgármestert is az ügynek megnyerni és most új stádiumba lépett ez.

Mintha csak tabula rasa lett volna, a kész terv tekintetbe sem vétetett, hanem újra kezdtük és helyet kerestünk.

A Bárány vendégfogadó igen alkalmasnak kínálkozott két utcai frontjával, de a bencéseknek nem tetszett a kaszárnya szomszédsága, a katonai lárma, a dob- és trombitapergés és még sok más – könnyen felfogható okoknál fogva!

Terveztetett a Városházának és vele a gymnasiumnak két emeletre való bővítése. Ez ellen is célszerűtlenségi akadályok merültek fel.

Végre a barátok háza udvara egy részének elfoglalása, a bencések házával való összeépítése, tehát a régen készen heverő, de eddig kivihetetlennek tartott tervnek megvalósítása nyerte meg a városi polgárság és a bencések tetszését; melytől semmi áron eltérni nem akartak ez utóbbiak, mert így közvetlen szomszédságukba jutott a gymnasium.

Ezen terv ellen nagy akadályok merültek fel: a ferencesek nagy árat kívántak, majd meg semmi áron sem voltak hajlandók az üres fundust átengedni. Hosszasok voltak az alkudozások a provinciálissal, a várossal, de ezen nehézségek legyőzettek. Közbevetette magát a primás és a főapát. Az új gymnasium felépült a város költségén! A gymnasium építészeti bizottságnak kezdettől fogva befejezésig tagja voltam.

A gymnasium alapkövetésének ünnepe 1878 octob 22-én történt. Föl is avattatott városunk öröme és díszére! Legnagyobb elismerést érdemel az új gymnasium felépítése körül kétségtelenül Fehér Ipoly igazgató, ki befolyását üdvösen felhasználta arra, hogy Kruesz főapáttól az építésre 20 ezer forintot, és ez utóbbi által a közoktatási ministertől 12 ezer forintot kapott a város. Erdemeit elismerte a kormány és Ferencz József-renddel díszítette fel. A városi polgárság pedig arcképét lefestette – közadakozás útján –, mely tény egyes polgárok közti súrlódásra adott alkalmat.

Felhívásomra ugyanis több polgár értekezletre gyűlvén össze elhatározta, hogy a gymnasium építése körül legtöbb érdemet szerzett igazgatónak, Fehér Ipolynak valamint a város polgármesterének is – mert alatta épült e monumentalis épület – arcképei festessenek le a gymnasiumi aula majior számára.

1880 octob 14-én Dr. Kruesz főapát hozzám, mint a képbizottság elnökéhez intézett levelében kiemeli a két férfiú érdemeit a gymnasiumra nézve, és örömmel üdvözli a nemes polgárság azon törekvését, mellyel a főgymnasium díszterme számára az arcképeket megszerezni óhajtja és ehhez legjobb sikert kíván, egyúttal 40 for.-tal hozzájárul.

Megindítottam az aláírást mind a két arcképre, de nehezen ment az aláírás, ezért Palkovics polgármesternek barátai rosszat sejtván, a dolgot a városi közgyűlés elé vitték, és az ő arcképe lefestését, s egyszersmind Fehérét is, a közgyűlés által óhajtották intézni. De a közgyűlés is csak aláírás útján vélte

legildomosabban az ügyet elintézni. Úgy látszik a polgárság megoszlott, egy része az egyik, a másik a másik férfiúnak arcképét óhajtotta.

Én továbbá a város intézkedéseibe be nem folytam, hanem a Fehér Ipoly arcképére a gyűjtéseket folytattam, kijelentvén az esztergomi lapban, hogy miután a polgármester arcképének lefestését a város magáévá tette, én csak Fehér Ipolyéra gyűjtök.

Rövid idő alatt 400 for. összejött, melyből a díszes és jól talált egész nagyságú kép elkészült Molnár pesti festő által, kit én Mann Hunor bencéssel együtt Pesten lakásán a kép festésére felszólítottam. A képbizottság élén alkalmi beszéd mellett a képet átadtam.

Leánytanodánk A városi lakosoknak régvolt óhajtása a kétosztályú leánytanodát négyosztályúvá átalakítani, és női tanítóknak átadni, erre nézve a *városi közgyűlés 1881 júni 9-iki határozata*: „Tekintve, hogy a leányiskola csak két osztályból áll, melynek négy osztályra való emelése mulhatatlanul szükséges, ennél fogva Dr. Feichtinger S. k. t. úr elnökle alatt Ferenczy Jákó, Marosi József stb. urak megbízatandó, hogy a városi négyosztályú elemi leányiskola szervezéséről egy tervezetet készítsenek és azt ide mutassák be. Takács Géza jegyző.”

E közgyűlési megbízásnál fogva én a bizottsági tagokkal a leányiskolát megalakítottam, melynek 3-ik osztálya 1882, a negyedik pedig 1883-ban szeptember elején megnyitott – a régi gymnasium helyiségében. A megnyitást ünnepély követte.

Az esztergomi sz. kir. városi elemi leányiskola megnyitása alkalmából az 1883 szeptemb 5-i ünnepély sorrendje: 8 órakor a misét tartotta Majer István püsp.; mise után díszgyűlés a városi tanács termében számos vendégek jelenlétében, hol a megnyitó alkalmi beszédet Dr. Feichtinger Sándor kir. tan. és a leányiskolai bizottság elnöke tartotta; ezt követték Majer István p. és Szeletzky Gizella tanítónő alkalmi beszédei.

1881-ik évben Budapesten országos női iparművészeti kiállítás szerveztett, melynek létesítése végett a törvényhatóságokat, városokat és egyes nagyobb testületeket is felszólított az országos kiállítás végrehajtóbizottságának elnöke, gróf Zichy Jenő. Ilyen felszólítást intézett Esztergom város polgármesteréhez, ki azt az esztergomi jótékony egylethez áttette. Majer püspök – a jótékonyági egylet elnöke – nem találta megegyeztethetőnek az egylet céljával és tevékenységi körével, és azért a felszólítást – minden ide vonatkozó iratokkal – a városi hatósághoz elintézés végett visszaszármasztatta.

Az elnök Zichy 1881-ik évi april hó 22-én kelt átiratával kéri a polgármestert, hogy kiállítási bizottságot alakítani és az ügyet népszerűvé tenni törekedjék. A város közönsége 1881 maj 5-én tartott közgyűlésében az előiratokat és a felszólítást is eredetben nekem a nemes cél kezdeményezése céljából kiadatni határozta.

Minek folytán én az ügy élére állottam, a bizottságot értelmes hazafias

esztergomi nőkből, nagyrészt izraelita nőkből – Majer püspök közbejött mellett – megalakítottam, ezekkel gyakran tanácskoztam és e nők buzgó munkássága mellett előbb Esztergom városának tanácstermében, aztán Budapesten az Esztergom város és vidékének női ipartárgyaiból kiállítást rendeztem és létesítettem. Az első felhívást az esztergomi közönséghez, illetőleg a jegyzőkönyvet fiam, Győző, mint az idő szerinti helyettes jegyző intézte; később Rudolf kisasszony – mostani Dr. Földváryné – jegyzősködött.

Majer István püspök, a jótékonyági egylet részéről a vállalat felsegélyezésére és a költségek fedezetére 40 for.-t küldött hozzám, melyet özvegy Dr. Rószlerné választmányi tag asszonyságnak – pesti utazási költségei fedezésére – átadtam. Majer István tanácsával is támogatott.

A kiállítás sikerült és számos női munka éremmel, dicsérő oklevéllel jutalmaztatott.

A plebánia templom gyökeres átalakítása, javítása, csinosítása, belül újbóli kifestése az 1883-ik évben a városnak 7100 forintjába kerülvén, ezen összegben túl terjeszkedni nem lehetett senkinek szándékában, mert ennek megszavazása sem ment könnyen. De ekkor a torony alacsony, régi alakjában hagyott volna. **Templom-toronyunk**

De Procop mérnök maga jószántából anélkül, hogy bárki által is erre fel lett volna szólítva, ez évben egy csinos magas és hegyes toronyra csinált tervezetet, melyet nekem bemutatott és mely nemcsak az én, de a polgároknak a tetszését is megnyerte.

Felszólítottak többen, különösen gróf Csáky plebánus, hogy ezen torony ügyében egy mozgalomnak élére álljak, és építsük fel e tornyot közadakozás útján. Tehát ismét gyűléseztünk, tanácskoztunk, tervezgettünk és alkudoztunk a vállalkozóval: Hut Miklóssal.

Végre összehívott számos vagyonos polgárt a plebánus gróf Csáky házához, én mint elnöke az alakult polgári bizottságnak előadtam a tárgyat, és megkíséreltük az aláírást.

Ekkor, 1883 szeptemb 19-én este 7 órakor 15–16 polgár váratlanul egy tekintélyes összeget, 1176 for.-ot írt alá, magam is 45 for.-tal léptem be a toronyra adakozók közé. Így keletkezett az új torony, mely mármost áll és díszíti a várost, messziről.

Az építészeti bizottság részéről – közbejöttem mellett – tegnap előtt (1884 novemb 7.) kollaudaltatott [felülvizsgáltatott]. Életemben először voltam e toronynak óra és harang magaslatánál.

1884 august 17-én a primásnál voltam egy városi küldöttséggel Pap János polgármester elnökle alatt az újonnan restaurált városi templomnak confuratióját kérelmezni, melyet megígért szeptember végén végezni, ha még eddig soha e templom confurálva nem lett volna. Még mai napig (nov 9.) sincs confurálva. Talán a hidegebb évszak szolgál akadályul.

Kaszárnyánk A városi polgárságnak rég óhajtott vágya volt kaszárnyát építeni, hogy a lakosság a kellemetlen beszállásolástól felmentessék és másrésről, hogy nagyobb számú katonaság állandóan ide telepíttessék.

Előnyére lett a városnak azon katonai szabály és törvény, melynél fogva a katonai hatóság kötelezi magát 25 évig állandóan kaszárnya lakbért fizetni, és így ugyanannyi évig állandóan katonaságot tartani azon városban, mely normális kaszárnyát épített a maga költségén.

Értesülvén a város e rendszabályokról, megajánlotta a honvédelmi miniszternek, hogy azon esetben normális kaszárnyát építtet Esztergom, ha 25 évi biztosítás mellett Esztergom 3 zászlóalj katonaságot, valamint a törzset és zenekart állandóan megkapja.

Az ügy elhúzódott: hiányzott az erősen mozgató erő, az alkudozások a ministeriummal, az előmunkálatok megszakítottak; más városok pedig hasonló módon katonasághoz jutni óhajtván, gyorsabban hozzáfogtak a kaszárnyák építéséhez és Esztergomot megelőzték. A város kicsiben mindig mozgott, de nem volt látszata. 1880 maj 29-én Szende Béla királyi honvédelmi minister – a városnak kérelmére – meghagyta a megyének, hogy a kaszárnya ügyében a bauprogramot (építészeti tervezetet) elkészíttesse és egy kaszárnya-bizottságot alkosson.

A bizottság Palkovics polgármester elnöklete alatt megalakult, és én mint képviselő és városi orvos-szakértő, szintén hivatalból részt vettem.

1880 octob 22-én a normális katonai laktanya ügyében – mint hivatalból a kaszárnya-comissió tagja – egy hosszabb véleményt terjesztettem a közgyűlés elé, melyben a kiszemelt három helyre nézve kijelentéseket tettem, és a diósvölgyi vízforrás bevezetését a kaszárnya-helyiségek számára melegen ajánlottam.

Míg ezek történtek, a honvédelmi minister a katonaságnak dislocationalis tervezetét megtette Esztergomnak hátrányára, azaz Esztergom legfeljebb 2 zászlóaljat és a törzset kapta volna meg.

Ilyen feltétel mellett egy település a katonai létszámnak felemelése nélkül normális kaszárnya építésére nem vállalkozhatik. Azért újból és erélyesebben a honvédelmi minister úrnál feliratban kérelmeztetett – de siker nélkül. Ismét 1883 juni 15-én a kaszárnya-ügy élére én álltam. Támogattak erélyesen, eszesen és jóakarattal: Dr. Helcz Antal, Procop mérnök, Marosi, Dóczi, Takács Géza.

Elmentem (juni 16.) egy városi küldöttség élén a primáshoz – de egy nappal előbb az utat a primáshoz Zupcsek Mihály főpénztárnok által egyengettem – és tőle a ministerhez ajánló levelet kértem. Szívesen fogadott és megígérte közbenjárását, kérésemnek helyt adva a honvédelmi ministerhez címzett levelet már másnapon nekem megküldte.

Ugyanezen küldöttséggel juni 17-én és a primás levelével lementem Pestre a honvédelmi ministerhez, gróf Ráday Gedeonhoz. Ez beteg lévén nem fogadhatott, sem a távol levő államtitkár, báró Fejérváry, de Bitto ministeri ta-

nácsosnak a primás levelét átadtam, őt egy átgondolt beszédben ügyünkről felvilágosítottam.

(Ekkortájt, 1883 júni 22-én fogadtattunk kihallgatáson Tisza ministernél, kinél halasztást kértünk a vágóhíd ügyében. Itt a szónok Dr. Helcz volt. Megnyertük.)

Kaszárnya-ügyi járatunkban mindenütt kalauzolt az országgyűlési képviselőnk, Horánszky Nándor. Óhajtásunk volt 3 zászlóalj, törzs és zenekar! Nem kaptunk kedvező ígéretet. Erre nézve 1883 júni 28-án Horánszkynek távirata hozzám így szól: „Az ügy most van legfelsőbb helyen elintézés alatt, differentiák két ministerium között fennállanak (ui. a bécsi és a pesti közt). Remény csak két zászlóalj és a törzs, levélileg többet.”

Horánszky 1883 júli 30-án tüzetesen írt hozzám, hogy a primás levele nagy hatást tett a honvédelmi miniszterre, ki válaszoltatni akart hivatalosan, de ez mégis elmaradt, talán csak sajátkezűleg válaszolt a miniszter – talán már habozni is kezdett.

A fentebbi telegram lesújtott, de Horánszky levele bátorított. A bizottsággal felmentünk Bécsbe a közös hadügyminiszterhez, Bylandt-Rheidt-hez.

Neki szabatos német beszédben előadtam az ügy állását, az esztergomi pénzügyi és kereskedelmi nyomort, de kedvező egészségi és társadalmi viszonyainkat és kértem a kedvező elintézés, hangsúlyoztam egyszersmind, hogy Ő. cs. apost. kir. Felségéhez is ez ügyben menni el vagyunk határozva.

A közös hadügyminiszter részünkre állott, nyíltan kimondotta, hogy Esztergom miatt nem csak ő, de a Felség is érdeklődik, és ha csak lehet valahonnan előteremteni katonaságot, Esztergomnak legelső kilátása van rá, de a pesti honvédelmi miniszter úgymond a harmadik zászlóaljat Kanizsára akarja helyeztetni, hol már tényleg kaszárnyát építenek és kiknek ezen zászlóalj meg is lett ígérve.

Nehéz volt a feladat, de a közös hadügyminiszter győzött. A katonaságot amint kérelmezte Esztergom, úgy meg is kapta!

Győzött a kitartó, szívós tevékenység! Jó volt a primás protectióját kikérni! Jó volt a közös hadügyminisztert személyesen felkeresni és felvilágosítani!

Megjött a rendelet a városhoz, hogy három zászlóaljnak 1884 szeptemb 15-re elhelyezéséről gondoskodják.

Ismét nagy feladat előtt állottunk. Rögtön kellett ideiglenes kaszárnyát hevenyészni, azt felépíteni, hogy az egyes polgárok megterhelhetése nélkül az ezred elszállásolható lehessen.

Kiszemelte a kaszárnya-bizottság velem együtt a helyet a kenderföldek-nél, amit megvett a város, Procop készített – egy jó anyagokból erősen kiépítendő ideiglenes laktanyára (500 emberre) – tervet, ezen terv a katonaságnak és az állami mérnököknek bemutatott, helyben hagyatott. Pap János én és Malina Lajos nevünkre felvettünk a takarékból 40 ezer for.-ot és felépítettük a kaszárnyát – lázas sietséggel, három hónap alatt. És bár az ezred, mely 1884 szeptemb 15-én Esztergomba bevonult, rögtön el nem szállásoltathatott

benne, mert még nem volt hivatalosan átadva, mégis a kaszárnya kész volt és egy hóval később, octob 15-én elfoglatott. Az ünnepélyes átadás a megye alispánja által történt, a városi kaszárnya-bizottság közreműködése mellett, jelenlétemben.

1884 septemb 15-én a megérkező katonaságot kitüntetően fogadta a városi lakosság, tiszteletükre a legénységnek hús és bor, a tisztek számára pedig nagyobbserű bankett adatott.

A bankett és a húskiosztás adakozás útján jött létre. Én Zuperek által a primástól e célra 100 for.-t eszközöltem ki, az alispán a káptalantól 30 for.-t, könnyen bejött a szükséges összeg. A bankett a Lőrincz utcai kávéház helyiségében tartott 150 terítékre, részt vettek: valamennyi katonatiszt, számos megyei és városi tisztviselő és polgár; összesen három pohárköszöntő volt. Az elsőt a polgármester a Felsőre és a dicsőségesen uralkodó austriai házra; a másodikat a primásra én; a harmadikat Dr. Földvály ügyész a katonaságra és tisztikarra. Vígán telt el a kedélyes estély.

Evvvel a kaszárnya-ügy nincs befejezve, mert bár a kívánt összege a katonaságnak itt van, és ideiglenes és célszerű kaszárnyában lettek elhelyezve a katonák, de a kaszárnya-bizottság – mely egy normális kaszárnya elkészítésének előmunkálatai megtétele végett a városi polgármester elnöklété alatt kiküldetett 1883 septemb 13-án – működik és működött is már a mondott irányban, s 1883 octob 12-én a megye és várossal vegyes kaszárnya-bizottság az alispán úr elnöklété alatt összeült. Ennek tagjai: Dr. Feichtinger, Dóczi, Marosi, Dr. Helcz Antal és Niedermann Pál. A telet fogjuk felhasználni arra, hogy a normális kaszárnyának keresztülvitelét a régi kaszárnya helyiségben kieszközölhessük.

Negyvenedik évfordulóm 1880-ik év maj 19-én ünnepeltem orvostudorságom 40-ik évfordulóját. Szép, de lehangoló idő ez! Véle elmúlt a fiatalság, szenvedett a lélek, éberség és bátorság, a munka-tehetség és részben talán a munkaszeretet is; és bár én ezt érzem, velem lakó honfitársaim, ügybarátaim, collegáim, a nagyvárosi közönség ennek ellenkezőjét – talán csak udvariasságból – nyilvánították ki, midőn a reám nézve oly nevezetes napon szép albummal tiszteltek meg, melyet Dr. Liphay János megyei főorvos úr a városi és megyei orvosok testülete élén egy megható, tanulmányaimat, fáradozásaimat oly előnyösen kiemelő beszéd mellett, átnyújtani szíves volt.

Az Album szövege:

„Tek. Dr. F. S. Esztergom sz. kir. város főorvosának tudorságának negyvenéves évfordulója emlékéül. Ügyfelei.

Mélyen tisztelt főorvos Úr! Szeretett ügyfelünk!

Negyven éve, hogy tudori oklevéllel díszítve ifjú erővel és nemes szenvedéllyel síkra szálltal küzdeni.

Az éjt nappallá téve, megvetve a test fáradalmaival szenvedők jajkiáltására, hányszor vetted kockára életed életét?!

A tudomány és hivatás szavára a lélek folyton éber és a test szolgakész: de ritka bajnok kit az ég adománya e nehéz pályán ily sok éven át segít.

E nagy napon eljövünk üdvözölni téged ősi bajtárs, s kívánni méltó jutalmadat e Földön, mi legszebb, az kebledben honol – az öntudat és a szívekben rejlő hálaérzetek, ne tagadd meg továbbra is a bizalmat és a legnagyobb kincsét, mit az ég ura adott, azt tőle kérjük – ép testben magasztos lelket és a sok megmentett életért – hosszú életet!

Esztergom, 1880 maj 18-án

Dr. Áldory Mór, Dr. Berényi Gyula, Dr. Hoffmann Vilmos, Dr. Hutta János, Dr. Hücke Kálmán, Magister Hübschl Antal, Hulényi Péter, Dr. Khon Lajos, Dr. Liphay János, Dr. Mátray Ferenc, Majer Sándor, Dr. Simonyi Adolf, Szarkásy Antal, Stadler Ferenc, Dr. Kelndorfer Ármin, Dr. Haugh Lambert, Rogzün Ede, Dr. Lieb Gyula, Procopius Sándor, Dr. Stern Adolf, Renner Samu, Dr. Rapcsák Imre (prof. ur. főorvos), Dr. Fritz József (kórorvos), Dr. Anton Leitner, Dr. Rademacher Theodor (főorvos)

Megvallom, e nem várt, szívélyes kitüntetés igen megörvendeztetett.

Jókívánataik kifejezésével e napon versenyeztek: a gymnasiumi tanári testület, élükön Fehér Ipolyval és később maga a főapát, Kruesz Krizosztom; a reáltanodai tanári kar; az esztergomi takarékpénztár igazgató választmánya az igazgatóval élén, alapító részvényesüknek és igazgatósági tagnak; a kereskedelmi és iparbank elnökjüknök. Este pedig a városi közönség részéről sem hiányzott a városi főügyész úr üdvözlő szónoklata mellett a fáklyás zene.

Jól esik ezekre visszaemlékezni, mikből mindenki meggyőződhetik, hogy Esztergomnak nemeslelkű közönsége, a veterán botanicus és a szerencsés orvos iránt érdemein felüli kegyeletes elismeréssel adózott. És a különféle testületek képviselői a közügyek, a fűvészet terén és az orvosi pályán szerzett érdemeikről beszéltek, melyeket ünnepélyes fellépésükkel és ovatióikkal megjutalmazni óhajtottak.

Oh Istenem! Hálával tartozom e lelkes közönségnek azon sok jóért, melyben negyven éven át és most is részesített, mihez jó lélekkel hozzátehettem, hogy tehetségemhez képest a buzgóság, a kitartó akarat, a felebaráti szeretet és a magyar hazafiság volt az, mi bennem negyven éven át élt és működött.

Jóakaróim közül a mélyen tisztelt megyei főispán, gróf Forgách Ágoston, aki a magas kormányt és a legkegyelmesebb fejedelmet megnyerte számomra, midőn 1880-ik évi augusztus havában királyi tanácsosi címmel ruháztattam fel díjmentesen.

Királyi tanácsosi kineveztetésem alkalmából egyidejűleg több oldalról üdvözöltettem. Első volt Öméltósága a főispán gróf Forgách Ágoston, ki Gleichenbergből 1880 augusztus 3-ról táviratozott nekem és üdvözölt a követke-

zöképpen: „40 évi közhasznú működése elismerésül Őfelsége királyi tanácsosi címet legkegyelmesebben adományozni méltóztatott. Addig is míg erről hivatalosan levélileg értesítendem, fogadja legőszintébb örömöm nyilvánítását és üdv kívánataimat gróf Forgách főispán.”

Királyi tanácsossá való *kineveztetésében áll*: hogy gróf Forgách főispán úrnak jelentése folytán, Ő cs. kir. Felsége f. hó 21-én kelt legfelsőbb határozványával negyven évi közhasznú működésem elismerésül számomra a királyi tanácsosi címet díjmentesen adományozni méltóztatott. Gleichenberg, 1880 august 31.

Zichy Jenő gróf 1880. 31/8: „Derék honpolgárnak rég érdemelt kitüntetéséhez szerencsekívánataimat küldöm.”

Simor János hercegprimás üdvözlete: „Őementiája kegyes meghagyásából őszinte üdv kívánatokat a méltó kitüntetéshez. Hornig. 1880. 3. 9. Káposztafalva.”

Budapestről és máshonnan levélben üdvözöltek számosan, barátaim, ismerőseim, elvtársaim és rokonaim: Boros minist. osztálytanácsnok; Alkér Jenő és Gaszta Mór osztálytan. és városi tanácsnok; Hidasy Kornél püspök; Kruesz Kr. pannonhalmi főapát; Bátor Scholz Bódog honvédtábornok '48/49; Pongráz Lajos cs. kir. kamarás; Kökényes Sztankó '48-as honvédezredes, sógorom stb.

Ugyanekkor sógorom, Sztankó megküldötte egy könyomatú lapnak azon példányát, melyben hízelgő szavakban fejti ki röviden a tudósító érdemeimet és közli a táviratot. A lapnak címe: „Magyar Távirada ügynökség (Agence Hongroise) táv- és kézirati közlemények a sajtó részére, szerkeszti Pap Gyula, Előfizetési ár egy óra 20 for.” *Szóval szóra így áll*:

„Dr. Feichtinger Sándor orvos és az esztergomi reáltanoda igazgatójának 40 éves jubileuma alkalmából, mint nekünk írják: Kruesz Krizosztom személyesen jelent meg, és az ünnepély a leírottnál is sokkal nagyszerűbb volt. Ő Stáhllynak egyedüli kitűnő tanítványa volt; jelenleg az esztergomi városi közügyeknek rettenthetetlen harcosa, mint képviselői tag, 's mint takarékpénztári igazgatósági tag, mint orvos valóságos jótévője a szegényeknek, kiket nemcsak ingyen gyógyít a legnagyobb felebaráti készséggel, hanem segélyekben is részesít. Megemlíthetjük még, hogy 8 tagú családot nevelt föl és gyermekeiben méltó oszlopaikat találja a haza.”

Vagyonbéli állapotaim A szoros értelemben vett önállóságom csak '48 végén kezdődött, midőn feleségemet Helpárról Esztergomba kir. városi házamba hoztam és családot alapítottam, mert eddig szüleimnél laktam és étkeztem.

Nősülésem előtt 4 hóval, tehát 1848 maj 16-án megvettem nyilvános árverés útján Rehan Henrichnek Lőrincz utcai 24-es számú, most is jó karban lévő, akkor újonnan épült, be sem fejezett házát. Az árát a licitatio után néhány napra következő módon fizettem le: a vételár volt 3556 for. vagy az ek-

kori pénz szerint 8891 for. váltóban; a főkáptalannál lévő kötelezvényben 800 f., takarékpénztári könyvecskében 850, készpénzben 1906 f., összesen 3556 for. Felvállási díj (most százalék) 71.3627 f. A házon javítgatásokat, építkezéseket folyvást tettem, és ráköltöttem néhány év alatt 2600 forintot.

Feleségem hozott 2000 for.-t és stafirungot, a pénzt több rátában kaptam. Belőle 1000 for.-t fordítottam a háznak kiépítésére, bal oldalon a főtractus és a keresztbe épített rész között. 200 forintot bútorok és egyéb házi szerekre költöttem, 400 forinttal pedig fönnakadtam, mert ezeket sógorom, Szojka, értéket veszített magyar százasokban küldötte, melyeket Esztergomban fölváltani igen nehéz volt, és csak veszteséggel adhattam túl rajta. Evvel fizettem a folyó adósságot, bevásárlásokat tettem, 1849-ben a vásáron tehenet, sertést vettem, melyeket Esztergomban veszteséggel eladtam; de mégiscsak addig jártam-keltem, míg túladtam a pénzen, és így én semmi magyar pénzt elégeztetés végett a kormánynak be nem szolgáltatam, mint a kevéssé óvatos Nina sógorném, ki 800 for.-t beadott megsemmisítés végett.

Amit ezen összesen felül – feleségem hozományából – az ötvenes években kaptam, azt az esztergomi takarékpénztárban helyeztem el. Szaporodott keresetemmel. Áldás volt rajta, mert becsületesen szerzett pénz volt, melyet feleségem apja, Massa Alajos szécsényi gyakorló orvos önfeláldozással takarított meg!

Hogy szép tőkémeket ingatlanba fektessem, 1850-ik év decemb 2-án vettem egy Esztergom Szenttamás mezővárosban 236-os szám alatt fekvő – néhai Deininger Jakab halála után maradt – házat, közárverés útján, mint legtöbbet ígérő 1520 for. ezüst pénzben. Az árát Kiczinger bíróság kezébe lefizettem decemb 2-án 300 for.-t, télhó 9-én 1851-ben 1220 for.-t.

Az avult, kopott ház mindig reparatiókat igényelt, a lakókkal, az adóval is volt baj, haszon nemigen háramlott belőle. 1869 febr 15-én Benisch Annának (258 sz. rkj.) 2300 for. v. e. eladtam; az árát azonnal, részben 1870 és 71-ben felvettem.

Már egy alkalommal felemlítettem, hogy dohányzó nem voltam soha, egyszer számítottam azon összeget melybe került volna a dohányzás és szivarzás élvezete, ha azt csak praxisom elejétől, 1841–1856, tehát 15 éve gyakorolom, az az 1000 for.-t meghaladná.

Így szólék feleségemhez: „nem vagyok dohányos és ezen élvezetet talán alig tagadja meg egy férfi magától, én helyette teremtek oly élvezetet, melyben nem csak én, de Te kedves feleségem és gyermekeim is részesültek. Veszek egy kertet a Szigetben, mely a Te megtámadott egészségedet gyakortai oda kijárással által ismét visszaállítja.”

1856 mart 12-én Esztergom Víziváros község tanácsától vettem Esztergom Víziváros Szigetének első dűlőjében és telekkönyvileg 184 sz. a. felvett rétnék II. és III. parcelláját, összesen 931 négyszögölnyi nagyságú rétföldet, az Ugrovits-féle kerítésen innen (581 for. pp. felvállás 20 for.). Az árát 1857 mart 27-én lefizettem (601 f. pp.).

Feleségem segítségével kertté átalakítottam, nagy tavat ásattam és a kiányt földdel feltöltöttem a rét egyéb részét, kerítést, kutat és kunyhót csináltattam és most a legnemesebb gyümölcsfajokkal beültettem. Még most is díszes a Szigetnek e kert, finom és ízletes gyümölcse miatt.

De nemsokára, mindinkább nagyobbodván munkaköröm az egész kert kezelése egyedül csak a feleségemre háramlott, ki azt szabadon – legjobb belátása szerint – még most is műveli.

Örömet járt belé, ültetgetett, oltogatott, az érdem egészen őtet illeti, de a haszon is, mert szemlátomást üdült, egészsége javult, úgyhogy életben megtartását nagyrészt a kertnek köszönhetem. Igaz a kertre még 1400 for.-t kötöttem, de hasznomra volt, nem sajnálom!

A kertembe gyakran ladikon mentem, feleségemet is nemritkán átkísértem, egyszer nagyot rántottam a ladik kötelén és én véletlenül a Dunába buktam – másodszor életemben –, de el nem vesztve lélekjelenlétemet, csakhamar ismét a ladikhoz úsztam és kiszabadultam a hullámok közül.

1865 júli 12-én Sziklay József polgármesterhez – mint városi kiküldöttnek kezeihez – lefizettem 2640 for. pp.-t takarékpénztári könyvecskében – az általam nyilvános árverésen megvett Loksile és neje 582 sz. ház, kert és szőlő árában, százalék fizettetett: 115 for.

Ezen házat 1867-ik évben leromboltattam, és alapjából újra felépíttettem. 1867 octob 10-től 1879-ig 12 évi adóelengedést nyertem folyamodványomra. 1879-ben présházat építtettem.

Nevemre és feleségem nevére 1874-ben íratott át, s bár annak hivatalból kellett volna az árverés tervezete szerint az ár lefizetése után történni, mégis csak hosszú utánjárással és ügyvéd segítségével lett.

A kertet átalakítottam, de ennek szűk voltánál fogva, a köztem és a szomszéd kertje közt levő ronda ároknak célszerűbb elhelyeztetetése és rendezése, és a szomszédokkal és annak napszámosaival való gyakori érintkezés elkerülése végett, a jobb felén lévő Tanfy Ferenc szomszédomnak az esztergomi 628 sz. telek jegyzőkönyvben 597. sz. és 5416. sz. a bejegyzett fekvőségeket 1870-ik évi júni 17-én 850 for.-ért megvettem, és azon napon le is fizettem, nevem és nőm nevére íratam.

A fekvőséget az enyiméhez csatoltam, így kertem szebb alakot nyert és tágasabb lett, nekem kedves tartózkodási és szórakoztatási helyül vált.

Most hozzáfogtam a rendezéshez, a két birtok közti árkot betöltöttem, a szomszédjaim felől léckerítést készítettem, a meredek oldalokról a földet a mélyebb részekbe lehordattam, a görbe-gurba területet planíroztattam, nagy költséggel új vízfolyást ásattam és rendesen kiköveztettem, az egész szőlőt rigolíroztattam és újból néhány jó szőlőfajtával – külön táblákban – beültettem.

A szőlőt rigolírozás szempontjából 8 részre osztottam, és minden évben csak egynolcad része rigolíroztatott, tehát ezen nyolc év alatt is mindig volt szőlőtermésem.

Szőlőm igen régi lévén, annak rigolíroztatása szükséges, mert termőereje

kiveszőfélben volt, megjegyzésre érdemes, hogy ezen földmunkálat alatt 7–8 öles szőlőgyökereket ástak ki a százados döntésnek eredményéül.

Ha a szőlőmet újból ki nem ültetem, úgy munkám majdán két annyi, termésem pedig alig lett volna. Pedig a fentebb érintett módon ma szőlőm a legjobb karban van és elég bőven terem. A legkitűnőbb szőlőfajom az olaszrizling, a sárgaszőlő, sárfehér, török leánka, kadarka oportóval. A pincémbe Haubenshalertől és Majortól új hordókat állítottam és folyvást újakkal szaporítom.

Ezen szőlő- és kertberendezést feleségemnek köszönhetem, ki idevonatkozó tudományát az újabb kertészeti könyvekből (Jager) és szőlészeti folyóiratokból (Babó, Freudorfer Z.) merítette, és ki az egész munkát maga teljesítette.

A várszerűen fallal bekerített pince fölötti magas térséggel és az itt elhelyezett verandával kertemet szebbé, kedvesebbé tettem (1882), honnan az egész szőlőmre és az előhegyekre kellemes kilátás nyílik. 1883 április havában a felső pince oldalfalait aláépíttettem, a pincét két lábíg alászállítottam, egyúttal téglából csontéreket építtettem, és új garádicsokat feles deszkából az alsó pince számára.

És azért nagyon természetes, hogy ezen helyet kerestem fel valahányszor kertembe kimenék? Ugyanilyen kedves e hely bátyám, János és feleségem előtt is, kikkel nem egyszer kedélyesen mulatva uzsonnáztunk vagy vacsoráztunk, sőt néhány jeles városi tisztviselővel és képviselővel városi ügyeket is megbeszéltünk. Itt csináltuk meg a reál- a leányiskolát – kaszárnyát, s választottuk ki az országos és városi képviselőket. Felkerestek itt: Kruplanits, Pap János, Helcz Antal, Takács Géza, Marosi, Prokop, Dóczi és mások. Bátyám, János óhajtotta e helyet megörökíteni akkor, midőn éppen kávézás alkalmával együtt a verandán ültünk. Az asztal közepén nóm, balra János bátyám Sándor fiammal, jobb felén én, Blanka lányommal.

A ház és szőlő eredeti ára 2640 for. a százalék 115 for. A szomszéd terület a százalékkal 900 for. A rigolározás, földlehordás, planírozás, kőszikladarab-szétlövés, árok-kikövezés 1000 for. A pince-feltöltés, térség-elkészítés, körülfalazás 500 for. A veranda 100 for. A lakház újbóli felépítése 4000 for. A présház a felsőpincével és faskamrákkal 1000 for. Összesen 10.255 for.

De meghozza a kamatot, azonfelül ellát gyümölcscsel, ennivaló szőlővel és saját italommal, jó levegővel és szórakozással!

Szőlőházam kútjában kénsavas szikéleges (glaubersós) víz van, mely orvosi célokra való alkalmaztatását várja, mi hogy bekövetkezik, valószínű, mert míg abból a vízből ittunk, folyton hasmenésben voltunk. Levesnek pedig keserű íze miatt nem volt használható. Virágok öntözésére sem alkalmas.

És most örömmel emlékezhetem vissza azon kis kellemetlenségre, melyet szomszéd ügyvédem, Pisuth István szerzett azáltal, hogy az Előhegy folytatásában, egy zsidótól előnyösen venni szándékoztam szőlőt és présházat, melyet csak ügyvéd segítségével lehetett volna birtokba ejteni, kezemről le-

vette és maga számára megtartotta. Szépen restauráltatva most is bírja! Nekem messze lett volna azt munkáltatni, abban élvezetet lelmi, velem ügyvédem akaratom ellenére jót tett!

Midőn 1867-ben a megyei főorvosi állomásra meg nem választattam, önfenntartási ösztönömet követve, jövedelmem csökkenését más úton helyre pótolni óhajtván, Lőrincz utcai házamat bérbe adtam Szecskay Kornél ügyvédnek 1868-ik évi juli 25-től három évre, 1871 septemb 30-ig 300 évi forintért, én pedig kiköltöztem a szőlők alatti Németh utcai újonnan felépített házamba, melyben három évig időztem. De ez a praxisomnak hátrányára volt, mert a betegek nehezen kerestek fel itt, azért észrevevén ezt, ismét csak visszamentem az előbbi házamba, hol most is szívesen lakom családommal együtt és hol a betegek könnyen megtalálhatnak, mert a város közepén van.

Szüleim utáni örökségem körülbelül 400 és néhány forintra rúg. Nagybátyám, Dominik után 60 for. De mindkettő oly vagyont adott, amely örökbecsű és dús kamatokat hozott! Nevelést! Példát! És jó nevet!!

Visszapillantás És most agg férfiú! Még egy utolsó visszapillantás gyermekkorodbeli kellemes szülővárosodra! Az örökké kedves Esztergomra!

Én megöszültem, de Esztergom megifjodott! Mi volt gyermekkoromban?

Midőn az apai házból iskolába menendő elindultam, romok mellett haladtam. Lett ezekből az újstílusú gyönyörű Seminarium, művészeti kivitelű kápolnájával és messzire látó toronyféle építményével.

A sötét kapu alól kijöve a csinos kanonokházakat mindkét oldalról elfödte a rendetlen hegy és omló földtömeg, ma csinos kertek díszlenek.

Az építés alatt álló Basilica falaihoz feljutni majdan csak életveszélyesen lehetett a gyalogjárónak, oly meredek és keskeny volt az út. Ma pompás ellypsis vezet kényelmesen a Maria magaslatához és a világ nyolcadik csodájához, a nagyszerű Basilikához.

A Bibliotheka és a szép egyemeletes házak sorának helyét a Vízivárosban egykoron elfoglalta egy piszkos akácfás tér, melyen koldusok s vándorlók tanyáztak és sütkéreztek.

A szenttamási határba egy nagy tó mellett értem be, mely télen átláthatatlan gőzt, néha felhőcskét bocsátott ki, nyáron pedig tükörsíma, gyakran kissé bűzös volt; átlátszó tiszta vizében 2–3 fontos pontyokat és egyéb halakat lehetett élénken úszkálni látni. E tónak vizét egy primitív malom alig használta fel, széleit egy alacsony kőkerítés védte, melyhez számos néző mindig támaszkodott. Ma itt pompáz a nagy fürdőszálloda szép báltermével, gőzfürdőjével, melléképületeivel és előkelő utasoknak szolgál kényelmes fogadóul.

Zsidó templomul egy ócska ház szolgált – ma helyén egy külsőleg és belsőleg szép és izléses, tágas Zsinagóga áll.

A Kispiacon a nagy kiterjedésű Muzsik-féle ház elsüllyedt, néhány garádics vezetett mély, sötét boltíves helyiségeibe, bús és dísztelen volt. Az öz-

vegy által a takarékpénzzel felépített csinos és nagy ház ma szépíti a várost. Az ősrégi városkapu helyén tágas tér nyitott a Deininger-féle ház lebontásával; az Eggenhofer, Frey, Gerendás, Rudolf és beljebb a piacon a Takarékpénztár, Bank, Leipolder, Bisitzky-házak az újabb kor díszes építményei. De legnagyobb az új Főgymnázium és a hercegprímás új palotája gyönyörű Képcsarnokával és Bibliothekájával.

Tehát csak haladunk, habár lassan! Emelkedünk anyagilag és erkölcsileg is! Azért kár a világ és annak sorsa felett pessimistának lenni! Mert ezt már szépen elmondotta majd két ezer év előtt Ovidius: „artibus ingenuis pectora mollescunt asperitasque fugit”.⁶⁵

És most megbocsátasz Tisztelt Olvasó, hogy személyemnél oly sokáig időztem, mert minden alkalommal rámutatni akartam arra, hogy csak a testi és szellemi munka, a kitartás és szorgalom, a becsületesség, a haza javára való feláldozó törekvés ama fenséges eszmék, melyek hosszú évek során követve, az egyének fennmaradását, megnyugvást, nem ritkán elismerést, sőt jutalmat is szerezni képesek.

Írtam Esztergom, november 11-én 1884.

Dr. Feichtinger Sándor
kir. tan.
városi főorvos, reálisk. igazgató stb.

⁶⁵ Az igaz művészet meglágyítja a lelket és a durvaságot elűzi. (Ovidius: Epistulae ex Ponto. I. 6., részlet)

répiti a város. Az ő régi város Kaja helyén tá-
gas és nyitott, a Deiningen fele lán lebontásával, hol
az Eggenhofer, Frey, Jurendis, Rudolf, és beljebb a
piácra, a Falarépiúrtás, Bank, Szijalder, Szijalder
prouweft, az újabb és díszes építmenyei. De legnagy-
kerübb az új főgyűmmerium, és a Herceg Simon's új Bala-
zája gyönyörű Képcsarnokával és Vábliskolájával.

Tehát csak haladunk habár lafsan is! emel-
kedünk anyagilag és erkölcsileg is. "Arvát kár a
világ és annak fonsa felett Pessimistának lenni!
Mert val már pépen elmondotta majd Ké. vör és elött
Ovidius "Artibus in generis pectora mollescent appui-
tasque fugit...!"

Es most megbeszéltem siffelt abrafo. hogy
személyemmel oly Sordig időtem, mert ~~minden~~ minden
alkalommal támutatni adartam arra, hogy csak
a testi és lellemi munka, a hitartás és jóságom,
a becsületesség, a hazajárásra való feláldozó törekvés, ama férfi-
ges erők, melyek hűségűek fonsa követték,
az egyének ferm adásk, megnyugvásk, nem rit-
kam elismerésk sőt jutalmat is pererem képekk.

Jrtam Eptergom November 11. 1884.

Dr. Seuktinger Sándor, Körtan
vamp főnök vez. igazg. t.
tel.

Tartalom

Előszó		
<i>(Szállási Árpád dr.)</i>	5	
Feichtinger Sándor		
ismertebb munkái	11	
A képekről	11	
Életrajzom		
<i>(Feichtinger Sándor dr.)</i>	13	
Iskoláim kezdete	13	
Gymnáziumom	14	
Tarokk és punsch	17	
Prímások, káplánok,		
plebánusok	17	
Közlekedem	18	
Pesten tanulok	19	
Rokonaim	21	
Helykeresésem	22	
Ismét nagybátyámnál lakom	22	
Szüleim a jövőmért	23	
Utazásom a bányavárosokba	24	
Estebédhez jutok	25	
Bajba kerültem	26	
A cementvíz	28	
Hóhérekénál	29	
Lóri és doktor Flór	30	
A fűvészet szalámis illata	31	
Chirurgia és hidegség	31	
Árvíz 1838-ban	32	
Tanáraim az egyetemen	36	
Vizes ügyeim	37	
Tragédiák	38	
Bene és Doleschall	40	
Stáhlly, az orvosfejedelem	41	
Medicustársaim	43	
Bizonyítványaim	43	
Szigorlataim	44	
Felavatásom	45	
Tanulmányúton Bécsben	47	
Tudásban gazdagodtam	50	
Újra itthon	50	
Tiszti főorvosként, uradalmi		
orvosként	52	
A hercegprímás	53	
Orvosi eseteim	53	
Szülésként, sebészként	55	
A legszebb hölgy	56	
A Balatonnál	57	
Kalandjaim	58	
Hypochonderek, kövérek,		
soványak	60	
Aether	61	
A rudnai pap	62	
Éhtyphus	63	
A Basilica építésénél	65	
Ezernyolcszáznegyvennyolc	66	
Typhusom	68	
Frigyre keltem Máriával	69	
Kardot kötöttem	70	
A katonai kórházban	72	
Kórházigazgató lettem	73	
Jutalmam	76	
Lemondtam reményeimről	78	
Nyolchetes utazásom	80	
Húgycsapot készítek	82	
Szüleim halála	82	

Cholera	84	Operációim	121
Járásbírósi orvos lettem	85	Vízár	124
Megyei főorvos lettem	87	Orvosi ügyek	125
Marhavész	89	Füvészkedem	125
Óvodánk	89	Tudóstársaim	129
Eljárok közügyekben	90	Utazom	134
Koronázás	91	A Világkiállításon	134
Véget ért megyei hivatalom	91	Publikálok	135
Megválasztattam	92	Erdélyi utam	137
Káptalani uradalmi orvosként ...	93	Fiuméban	140
Városi ügyekben	94	Academiai megbízatásaim ...	141
A Seminarium orvosaként	95	Kutatás és anyagiak	145
Városi főorvos is lettem	97	Levelezem	146
Csökkenem a feladat- köreimet	99	Grundl hagyatéka	147
Kóreseteimből	100	Takarékpénztár	148
Féreg és hashajtó	102	A köz ügyei körül	150
Gyógyerők	103	Családi tragédia	154
Elmezavarosok	105	Légszesz	155
Chirurgusként	106	Aki „csak” belgyógyász volt ..	156
Önmérgezések, öngyilkosságok	108	Reáltanodánk	157
Szerencsétlenségek	110	Gymnaziumunk	161
Cholera, hagymáz, torokgyík ..	112	Leánytanodánk	164
Közegészségügyünk	114	Templomtornyunk	165
Hülyeség, mértéktelenség	116	Kaszárnyánk	166
Babonák	117	Negyvenedik évfordulóm	168
Gyorssegélyeim	119	Vagyonbéli állapotaim	170
		Visszapillantás	174